

KOSÁRY DOMOKOS

Egy tanácskozás elé

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Az én tisztem az, hogy megnyissam a Közép-Európai Kulturális Egyesület mai vitáját, mely az *Európai alternatívák: Közép-Európa* címet kapta. Nem az én feladatom, hogy az egyesület célját, programját ismertessem, s vitaindítót tartsak, ezt Hanák Péter és Konrád György fogja megtenni. Tulajdonképpen csak magyarázatként szeretnék néhány szót szólni. Mostanában számos egyesület alakult, de én általában kívül maradok ezeken, s más testületekben sem vállalom tagságot, de ezúttal kivételt tettem, mégpedig azért, mert a szomszédainkkal való viszonyról van szó. Azóta, hogy a harmincas évek közepén először jártam Párizsban, s láttam, hogy a nagyvilág szemszögéből nézve milyen lehetetlen sziget-helyzetben vagyunk, nos, azóta munkálkodom azon, hogy megértessem önmagunkkal, s amennyire lehet, a szomszédos országok szakmai köreivel is, velük lévén legtöbb kapcsolatom, hogy nem elég egy szempontból szemlélni a régiókat, hanem összehasonlító módszerekkel kell vizsgálni az itt élő nemzetek fejlődését, amelyek jónéhányszor egymáshoz hasonlatos, de gyűlölködő testvérekként álltak egymással szemben. A gyűlölködés nem zárja ki a rokonságot, s ez fordítva is érvényes!

Üdvözlöm tehát a kezdeményezést, mert úgy érzem, hogy fontos és időszerű. Valaha, legalábbis a tudomány területén, volt egy intézmény és egy folyóirat, amelyek ezt a gondolatot képviselték, s amelyeknek nagyon jó visszhangjuk volt a nagyvilágban. Ezeket azonban 1949-ben a nagy sztálini söprűvel kisépérték, s azóta ezt a feladatot egyetlen intézményünk sem vállalta fel. Mi több, azt sem tették és teszik meg, hogy rendszeresen tájékoztassanak bennünket arról, hogy mi jelenik meg, milyen írások születnek, miféle tendenciák jelentkeznek a szomszéd országokban. Hiányosak az ismeretek. Nos, mit akarunk mi, a nagyvilágban, ha a szomszédainkat sem ismerjük?

Annak idején, 1940-ben, amikor először jöttünk össze hasonló céllal - ha nem is ilyen számosan -, akkor egyik professzorom azt mondta nekem, hogy szép, szép, de úgy jártok majd, mint Jászi Oszkár, kinyújtjátok a kezeteiket, ám nem lesz, aki megfogja. Jó; ha nem ütnek rá. Mi tagadás, ez nagyon könnyen lehetséges. De mi nem azért dolgozunk, mert biztosak vagyunk afelől, hogy rögtön meghallgatásra találunk. Azért dolgozunk, mert erre szükség van, mert tisztán akarunk látni. Igaz, amit már többen elmondtak, hogy saját magunknál kell kezdeni a reformokat; szükségünk van erre, mert anélkül nem tudjuk felmérni saját helyzetünket a régió s Európán belül.

Mostanában, nagyon helyesen, sokat beszélünk Európáról. Lassan kezd feltöltődni az a nagy árok, amelyet erőszakos kezek vágtak Európa testén a második világháború után. Számunkra most az a nagy kérdés, sikerül-e megismételni a XI., XIV., XV., XVIII. és a XIX. század csodáit, nevezetesen azt, hogy némileg felzárkóztunk az Európa-modellt alkotó országok fejlettebb csoportjához. Ez a felzárkózási folyamat ma ismét rendkívül aktuális. Ehhez persze nem elég az, hogy mi akarjuk, és nem is azon múlik, hogy mások akarják. A legfontosabb feltétel, hogy alkalmasak legyünk rá. Ugyanis, ha mi illendő öltözék nélkül, szegény koldusként és a hátsó kapun kopogtatunk, akkor egyáltalán nem biztos, hogy beengednek bennünket az udvari bálba, mert oda nyakkendő is kell. Ezt képletesen mondom, mert ehhez az illendő öltözékhez hozzátartozik például a technikai és gazdasági infrastruktúra is.

Van még valami, amit szeretnék itt elmondani. Természetes, hogy a szomszédaink közül bennünket pillanatnyilag Ausztria és Csehszlovákia foglalkoztat a legintenzívebben. Nem mintha a többi nem volna fontos, de a kulturális egyesület, amikor Közép-Európáról beszél, akkor nem Délkelet-Európára gondol. Ennek megvilágítására elmondom, hogy 1946-ban egy

memorandumot írtam a magyar külügyminiszterhez. Akkor úgy éreztem, hogy erre szükség van. Azt írtam, hogy mi egyedül nehezen fogunk itt megállni, föderációra vagy nagyobb állam alakítására pillanatnyilag nincs mód, de egyáltalán nem közömbös, hogy egyedül maradunk-e, vagy pedig sikerül közös platformot kialakítani a szomszédos országokkal. Sorra vettem ezeket az országokat, és arra a következtetésre jutottam, hogy elsősorban Ausztria és Csehszlovákia fontos számunkra. Külön kértem a külügyminisztert, próbálja megmagyarázni a hatalmi büszkeségtől eltöltött csehszlovák vezetésnek, hogy bár megnyerték a háborút, s látszólag fenn vannak, mégis lezuhanhatnak hozzánk a mélybe, ha nem képviselünk közös platformot. Ezt akkorában nem értették meg a magyarok se nagyon; de a csehszlovák vezetés se nagyon, mert Beneš kezdeményezésére akkor zajlott az az akció, melynek során elkezdték kitelepíteni a magyarokat. Ez nemcsak antihumánus cselekedet volt, hanem égbekiáltó ostobaság, a csehszlovák politika szempontjából is. Ezek azok a rövid lejáratú ellenakciók, amelyek a történelemben hosszú távon öngóloknak bizonyulnak. Ma is vannak még jelenségek, amelyek nehezzé teszik a Csehszlovákiával való megértést, s nem is arról van szó, hogy mi azt hisszük, a sorsközösség okán testvéri ölekezésben fognak egybeforrni ezek a népek. Dehogyan fognak. A sorsközösséget én történelmi társbérletnek nevezném, s nem láttam még társbérletet, mely jobb lett volna, mint egy önálló lakás. Szóval ezek a jelszavak nem hitelesek. De hiteles az, ha józan ésszel, az európai helyzet és saját helyzetünk felmérésével tudunk hatni a közvéleményünkre, s talán meggyőzően tudunk hatni azokra is, akik megértik szavunkat a szomszédos országokban, azt, hogy itt valamennyiünk ügyéről van szó. Az okos önzés néha hasznos. Nagyon szeretném remélni, hogy mi itt az okos önzés jegyében vagyunk jelen, és ezért merek mára is sikert kívánni.

KONRÁD GYÖRGY

Ökológiai realizmus

Mi ez a Közép-Európa? Leíró vagy ideologikus fogalom? Politikai vagy transzpolitikai? Nosztalgikus vagy utópikus? Miért írnak, vitatkoznak róla annyian, különösen ennek az etnoökológiai régióknak az emberei? Akár prófétikus köd, akár szarkasztikusan elhessentett buborék, mindenki érzi, hogy van benne valami, ami a mai ideológiai sémák gondozói számára egyelőre klasszifikálhatatlan. Az ilyen metaforáknak az az előnyük, hogy nem lehet őket csontig elemezni; vannak belső tartalékaik, életük van. A földrajzi Közép-Európában élő népeknek sok közülük volt egymáshoz, sok bajuk, viszontagságuk volt egymással, ez már családi viszony, számítunk egymásnak. Másoknak jóval kevésbé. Népek a nagyobb népességszámú németek és oroszok között, amelyek néha mint szuverén, néha mint meghódított nemzetek inkább mások döntéseinek a tárgya voltak, sem mint a maguké, és ezért periodikusan fellázdak elvesztett vagy korlátozott szuverenitásuk visszahódításáért. Közép-Európa mint politikai egység nem létezik, csak mint kultúrpolitikai ellenfogalom szemben a nemzetállami diktatúrákkal, provincializmusokkal és fölöttük a Varsói Szerződéssel mint transznacionális integrációval. A Baltikumtól az Adriáig a keleti Közép-Európa népei régi szokásuk szerint ismét nyugtalankodnak; elégedetlenek a rájuk erőltetett államalakulattal és kormányzattal. Az ellenfogalom szerint a közép-európai történelem itt, helyben történik, s leginkább az számít, hogy a helyben lakók hogyan gondolkoznak magukról és a környezetükről.

*

Vége a háború utáni korszaknak, a századvégen már anakronisztikusak a század első felében hozott nagyhatalmi döntések a népek sorsáról. Nincs semmilyen nagyhatalmi doktrína, amely a geográfiai Közép-Európában élő népek sorsát a demokratikus szuverenitás helyett legitim módon meghatározhatná.

A birodalomépítő imperializmusok kora lejárt, a dekolonizáció folytatódik, s a középhatalmak után a szuperhatalmakat is eléri. Az instabilitás adva van, Közép-Európa kezd érdekessé válni. Miért ne lenne a földabrosz minden tájának saját kulturális arca, saját érdeke és öntudata?

Közép-Európa több mint történelmi-tipológiai csoportosítás, több mint író-álom; sejtésem szerint ez a név előbb-utóbb politikai koalíciót is jelent majd a térség demokratikus mozgalmi és realista gondolkodói között.

Közép-Európa kulturális fogalma magában foglalja a kettéosztott Európa katonai ábrájának az elvi elutasítását; azt az igényt jelenti, hogy- a szovjet-amerikai katonai határnak előbb vagy utóbb el kell tűnnie a kontinens közepéről, és azt az igényt is, hogy a társadalmi alakulást tartósan ne határozhassa meg a katonai valóság. Közép-Európa fogalma újabban valamiféle aktív politikai-intellektuális magatartást is jelöl, s ezenkívül önismeretet, esztétikai intimitást és otthonosságot az ironia és a pátosz, az utópizmus és a cinizmus váltogatásában.

Az hogy a magunk sorsának a gazdái legyünk, éppen olyan normális igény, mint az, hogy a szomszédainkkal tisztességesen tudjunk együtt élni. Terjedő feltételezés ezen a tájon, hogy szabad népek egymással is jóra tudnak jönni.

*

Az instabilitás elkerülhetetlen, mert a térség lakói ökológikusabb, az emberi valósághoz rugalmasabban alkalmazkodó struktúrákkal akarják felváltani a meglévőket. A nemzeti

önrendelkezés, a népszuverenitás igénye addig fennáll, amíg a szóban forgó országok területén megszálló csapatok tartózkodnak. Magyarországnak például oka katonai megszállástól tartani, megtörtént. Egyszersmind bebizonyosodott, hogy az életfeladatok megoldására a katonai bürokrácia eszközei alkalmatlanok. Az országban a normalitás békés forradalma zajlik. Érvényesül az erőszakmentes civil stratégia, nincsenek erőszakos tömegmozgalmak. A nemzeti és demokratikus törekvések az értelmiségi középosztály hangadó részénél párhuzamot. Közép-Európa metaforája a nemzeti törekvések önfegyelmező keretétül kínálkozik. A közép-európai kisnemzetek ökológiai együttest alkotnak, logikus, ha közösen gondoskodnak autonómiájukról.

Egy paternalista társadalom elkezd demokráciát, egy pártállam elkezd jogállamot játszani, s ez nem könnyű iskola. Innen is, onnan is türelemre intenek, senki sem óhajtja, hogy például a magyarok kisétáljanak a Varsói Paktumból. A mai európai katonapolitikai struktúra az oroszoknak, az amerikaiaknak és még a nyugat-európaiaknak sem rossz, csak a kelet-közép-európaiaknak, azoknak viszont idegesítően rossz. Magyarország például nem mondja fel Jaltát, csak a jaltai nyilatkozatok szövegéhez alkalmazkodik, amely demokratikus választásokat ígért. Volt többpártrendszerünk a háború után a szovjet csapatok nyomatékos jelenléte mellett is. Demokráciát teremtve a magyar társadalom szimbolikussá minősíti vissza az ideiglenes itt tartózkodó csapatok politikai jelentőségét.

*

Évekkel ezelőtt a legális politikai beszéd a pártbürokrácia beszéde volt, újabban mindinkább az értelmiségi középosztályé. A civil társadalom eszméjével az államtársadalom személyzete is kezd egyetérteni. A kasztszerűen elkülönült nomenklátúra úgy tűnik el, hogy beleolvad az értelmiségi-polgári társadalomba. Az sem lehetetlen, hogy a funkcionáriust újjazdag gyanánt látjuk viszont, mert a nagy átalakulásban kiderülhet, hogy a nomenklátúra nem vész el, csak átalakul, s a hatalom tőkére konvertálható. A folyamat azért nem reménytelen, mert a fiatalabb hatalmi elit kárpótolni tudja magát, képes belépni a versenyszférába, nem érdekelt a resztalinizációban. Amiről azt hittük: lehetetlen, az igenis lehetséges. Mindenfajta fegyveres testületek jelenlétében csinálunk demokráciát. A diktatúra szellemi tartalékai kimerültek, a párttagok nem szeretnének egy önkényuralom eszközei lenni. Itt már nem érdemes hazudni, ismerjük a színét is, meg a visszáját is. Most már inkább mondjuk a magunkét. Valóban érdekes folyamat, ha az emberi szó elszabadul. Minthogy a változás megtörtént, ergo meg is történhetett, és nem szólt ellene semmilyen szubsztanciális törvényszerűség. Az a benyomásom, hogy ez a kelet-közép-európai demokratikus polgárosodás bosszantja - más-más okból - mind a nyugati jobboldalt, mind pedig a baloldalt. A jobboldali dogma szerint a kommunista diktatúrának nem volna szabad visszafordíthatónak lennie, a baloldali dogma szerint a szocializmust magántőkére támaszkodó vegyes piacgazdasággal felváltani csalódást keltő árulás. Gazdaságtalan, olcsó periféria leszünk, mondják. Itt mindenesetre múltban van a lemondó ráhagyás szelleme. A paternalizmus válsága és a civil társadalom ébredése párhuzamos.

*

A demokratikus politikai kultúra fölélesztésében méltányolandó szerepük volt a disszidenseknek, akik bebizonyították a nagyközönségnek, hogy így is lehet. A földalatti sajtó fájdalmas engedményekre kényszerítette a cenzúrát. Sokan felébrednek abból a fikcióból, hogy egy mindenható hatalom uralkodik fölöttük - csak annyian mindenható, amennyiben annak hiszik. A regresszív etatizmus nem egyéb, mint egy lídérces álom. Legfontosabb a sajtó

liberalizálása, ám nyomban meg kell jegyeznünk, hogy a tömegkommunikációs eszközök zöme még mindig a banktőkében is megjelenő pártállam kezében van.

A demokrácia minden újrafelfedezése egyszersmind megújítása is: kommunizmusból még nem csináltak demokráciát, még kevésbé látszik könnyűnek ezzel egy időben rendbe hozni a gazdaságot. Olyan könnyű dolguk van a szkeptikusoknak, hogy nincs kedvem közéjük állni. A magyar társadalom kezd tétegni, amennyiben kezdi - még csak kezdi - kifejezni magát. A társadalom erősödik, mert növekvő számú polgára megy át egy közös élmény katarziséra. Értelmiségieknek és vállalkozó polgároknak közös igénye az alkotmányos jogállam. Nem mutatkozik igény semmiféle demokratikus paternalizmusra. Az értelmiségiek már nem kívánják államosítani a polgári egzisztenciákat. Nem játsszák azt, hogy ők nem ők, nem színlelik, hogy más nevében szólnak. A változás nem annyira a személycserében fejeződik ki, hanem inkább abban, hogy ugyanazok az emberek mást mondanak ma, mint amit tegnap mondtak. Az értelmiség és a kormányzat között megindult a nyilvános és folyamatos dialógus. Akik ma demokráciát és alkotmányt teremtenek, azok tudják, hogy mi történt a francia forradalom óta, tudják, hogy most születő demokráciánknak mögötte van már a fasiszta és a kommunista tapasztalat, s ez akár előny is lehet.

*

Beszélhetünk társadalomszerkezeti hasonlóságokról is a keleti Közép-Európa térségei között, noha megjegyzendő, hogy a kelet-közép-európai államokon belül is igen különböző társadalmak élnek egymás mellett.

Közös jegy a számottevő polgárság hiánya, az elakadás a polgárosodás útján, jóllehet az Európába integrálódásnak éppen ez a legfontosabb szociológiai feltétele. A kommunista formáción belül végbemenő történelmi változásokat éppenséggel egy lappangó polgárosodás idézte elő, mint az európai társadalomfejlődés föld alá nyomott, majd pedig a felszínre törő, elég rezisztens, habár meglehetősen elnyomított alaptendenciája.

A szónak mind a Verbürgerlichung, mind az embourgeoisement, mind pedig a civilization megfelelő fordításai, noha ezek a szavak minden történelmi kontextusban valamelyest mást jelentenek.

Az egész közép-európai térségre áll, hogy a polgárság benne gyenge, részben pedig más etnikumhoz tartozott, mint a környező agrárnépesség zöme, német volt, zsidó volt, és ez megnehezítette a polgárosodást, noha mindezek a népek egy ezredéven át itt éltek egymás szomszédságában.

Önálló nemzetállamhoz nemzeti polgárság kellett, nem pedig nagy terület. Polgárság, amely fenn tud tartani egy erős államot, amely helyet tud foglalni a világpiacon belül, amely modern intézményeket létesít a városiasodó térben, és gondoskodik a megfelelő művelődésről, a szakmai képzéstől az akadémiai tudományokig.

Érdemes elgondolkozni azon, hogy a német és a zsidó volt a hagyományos integratív tényező, s az előbbi kiirtva az utóbbit, és kíméletlenül gyarmatosítva Közép- és Kelet-Európát a nemzetállami hübrisz, a nacionalista elbizakodottság csúcsán önmagát is eltávolította a térségből, átadván a terepet az orosz integrációnak, amely viszont napjainkban jutott az alkalmatlanság, a díszfunkcionalitás kritikus szakaszába. A nemzeti-faji harc, majd az osztályharc ideológiái az egész térséget mindenféle értelemben elszegényítették.

A sértett neheztelésből, a résszimentből táplálkozó idológiák nem kedveznek a nagy kultúrához szükséges független gondolkodásnak.

Tény, hogy a kontinens nyugati fele a polgári szabadságnak köszönheti nemzeti szuverenitását, demokratikus politikai stabilitását és jólétét. Tény, hogy a kontinens keleti fele annak köszönheti mizériáját, hogy itt kihagyással, szigetszerűen volt csak jelen, majd hosszú

szünet után igazában csak legújabbán kezd itt-ott legalább hónapokra testet ölteni a polgári szabadság. Tény, hogy polgári szabadság nehezen születik meg polgárság nélkül.

A térség társadalmi mindent megtettek, hogy ne is legyen polgárság a szó nyugati értelmében, mint a társadalom meghatározó ereje. Az arisztokrácia és a nemesség nem vagy kevésbé engedte be a polgárságot a politikába, ami a katonai-bürokratikus elemnek túlsúlyt biztosított.

Az értelmiség ellenszenvesnek tartotta a piac mentalitását, biztosabbnak tekintette az állami állást a szabadfoglalkozásnál, kívánatosabbnak és kézenfekvőbbnek a nacionalizmust a liberalizmusnál. Továbbá ígéretesebbnek látta a nemzeti újnemességnek gondolt értelmiségi bürokrácia és valamilyen karizmatikus nemzeti vezető dinamikus tekintélyuralmát, mint a gyengének látszó és elavultnak hirdetett liberális demokráciát.

A polgárosodás akkor halad, ha a Bildungsbürgertum és a Besitzbürgertum, vagyis az értelmiség és a tulajdonos polgárság egymással részben átfedésben, részben partneri együttműködésben vannak.

Az értelmiségiek polgárelenessége és polgárosodás-ellenessége ellenállásképtelenné tette őket a fasiszta megoldással szemben, aminek része volt a német gyarmatosítás, csatlósszereppel vagy anélkül, továbbá a közép-európai zsidó polgári elem felszámolása.

Az értelmiségi polgárelenesség következő nagy hulláma a németellenes és antifasiszta értelmiségiek utópikus várakozása a szovjet típusú szocializmussal, vagy helyesebben a kommunizmussal szemben, még inkább kiterjesztve az állami bürokrácia amúgy is széles körű autoritárius hatalmát és totálissá téve azt.

Közreműködött a kommunista totalitarizmusok kiépítésében az életben maradt, visszatért és ki nem vándorolt zsidók egy része is, ortodox szigorral felszámolván a polgári társadalmat, s ennek részeként alkalmasint hozzátartozóik polgári egzisztenciáját is.

Megemlítenők a kommunista rendszerek tényleges munkás-paraszt támogatói, akik alulról álltak szemben mindennel, ami polgári, és felemelkedve a pártállami uralkodó rendbe, elfoglalták az államosított és alkalmasint kitelepített vállalkozó polgárok cégét és nem ritkán lakását is.

Az a társadalmi alakulat, a mindenre kiterjedő központi újraelosztás politikai diktatúrával és szocialista ideológiával párosuló rendszere, amely a szovjet katonai győzelem és jelenlét nyomán létrejött, erős hasonlóságot teremtett a vasfüggönytől keletre eső egyes országok társadalmi szerkezetében, sőt intézményrendszerében és kulturális szimbólumaiban is, odáig menően, hogy ez a kelet-európaiság felismerhető a szagokban, a szófordulatokban, a viseletekben vagy akár a testformákban is.

Furcsa volna tagadni e közös jegyek meglétét, aminek valószínű indítéka az lehet, hogy ezek a jegyek nem könnyen magasztalhatóak. Kevésbé előkelő rokonsággal nem dicsekszik a hiú ember, magától futva, tőle is fut. Aki erről a vidékről Párizsra vagy Londonra függeszti szemét, az ettől nem lesz kevésbé idevalósi, csak éppen innen odanéz, ami önmagában dicséretes.

A kelet-európai szocialista ember a megismerkedés első öt percében körvonalazottan megmutatja magát, szinte mint egyfajta alkat. A nemzeti és nemzetben belüli különösségek csak e közös viszonyítási hálón belül értelmezhetők tartalmasan.

Kelet-Európa a polgárosodás által válik Közép-Európává. Csatlós államok nem tudnak Közép-Európát alkotni. A német birodalom keleti periferiája nem volt Közép-Európa. A húszas-harmincas évek egymással rivalizáló, zavartan nacionalista kisállamai sem tudtak Közép-Európát alkotni. A szovjet birodalom nyugati periferiája sem Közép-Európa. Közép-Európa fogalmát kihívásként értelmezem az autonómiára, amelynek létfeltétele a szomszédokkal való kooperatív béke.

A polgárosodással párhuzamosan, politikai, állami struktúráinkat történelmi változásban sejtve, azt hiszem növekedni fog a területi autonómiák igénye, ami ígéretes az etnikumok

együttélése szempontjából, mert a területi lojalitást elébe helyezi a nemzetállami lojalitásnak. Nem a nemzetek fognak egymással tárgyalni, hanem az egy községbeliek, akiket a lokálpatriotizmus összefűz.

Ilyen területi autonómiákból, életteljes városmegyékből, hogy Bibó szóhasználatával éljek, valóban összekapcsolódó települési együttesekből integrálódhatnak és nőhetnek egymással össze nemzethatárokon túl a szomszédok, a kapcsolódni óhajtók. Ha tetszik, a városállamosodás - keresztezve a nemzetállamosodást - szerencsésen párosulna a demokratikus fejlődéssel és a közép-európai politikai integrációval, amit közvetítő, fokozati és elkerülhetetlen állomásnak érzek az európai integráció útján. Indokolt, hogy a hasonlók együttműködjenek. Doktrínát csinálni a nyugatra való hasonulásból, és egy kis időelőny kedvéért büszkén mellőzni a nem nyugati szomszédokat rövidtávú stratégia és a csatlós-viselkedés megújítása volna. A skandináv országok is különleges kapcsolatokat tartanak fenn egymással, amit senkinek sem jut eszébe Európa-ellenes törekvésnek minősíteni.

Kelet-Európa előtt az egyik út a polgárosodás, a liberális demokrácia és az autonómiák útja, ami nemzetfeletti föderációkat is eredményezhet. A másik út a polgárosodás elakadása, új tekintélyuralmak, kommunista és/vagy nacionalista elnöki rendszerek, etatizmusok kialakulása liberális engedményekkel, de a hatalmi centralizmust fenntartva. Európai viszonyok között polgárellenes stratégiával nehéz gazdasági dinamizmust elképzelni, valószínű tehát, hogy az etatizmus új variációi erősítenék azokat a tendenciákat, amelyek fokozzák térségünk hasonlóságát a harmadik világgal és növelik elszakadását Nyugat-Európától.

Ismétlem, Kelet-Európa annyiban válik Közép-Európává és ezáltal Európává, amennyiben a polgári autonómiák megerősödhetnek és meghatározó kultúrává épülhetnek össze benne.

*

A magyar helyzet különösségét az adja, hogy a szovjet jelenlét az országban nincsen hozzákötve a német kérdéshez, magyar területen nem vezetnek át utánpótlási vonalak. Elképzelhető, hogy lesz olyan magyar kormány, amely megfelelő külpolitikai konstellációban le fog mondani a szovjet hadsereg védelmező jelenlétéről. A kivonulás Magyarországról más volna, mint Afganisztánból. Kérdés, hogy a magyarok önfinnesítéssel előnyössé teszik-e a Szovjetunióknak ezt az opciót. Magyarország alkalmas terep volna a keleti konvencionális erő aszimmetrikus fölényének a korrigálására. Magyar szempontból kívánatos lenne, ha a Nyugat tisztázná a Szovjetunióval egy ilyen kivonulás feltételeit. Néhány évvel ezelőtt területek vagy egész országok demilitarizálása még eretnek gondolat volt, ma már egyre kézenfekvőbb. Mindkét szuperhatalom kénytelen - viszonylag csökkenő gazdasági hatalmának megfelelően - korlátozni a világban játszott katonai szerepét. Mindinkább jelentkezik a két szuperhatalom közös felelőssége a helyi konfliktusokban, mert csak együttesen tudják a harcias fanatikusokat visszatartani. Ez a kényszerűség az oroszokat közelebb hozza a nyugat-európai értékekhez. Ha a verseny nem katonai, akkor a keskeny Nyugat-Európa pozíciója jobb, mint a terjedelmes Szovjetunióé. A magyar kísérlet kockázata egyik szuperhatalomnak sem túl nagy. Az oroszok is érdekeltek egy modellváltás kísérletében, nekik is mondhat valamit a laboratóriumi, kisléptékű kísérlet, hogyan lehet működő demokráciát csinálni egy államszocialista országban. De még ha sikerülne is előbb kibújnunk a katonai tömbből, akkor sem tudnánk elmozdulni a helyről, ahol élünk adatott.

*

A regionális részintegrációk csak finomítják és gazdagítják az összeurópai integráció folyamatát. Aki Közép-Európát teremt, az Európát teremt. Az lojális a századokon áthúzódó

feladathoz - ily sok népnek igazán nem könnyű ezen a balszerencsés helyen békésen együttélnie. Sokféle megközelítésben lehet az Európa-fogalomnak értelmet adni. Ebben a régióban ismerjük egymásnak nemcsak a pozitívumait, de a mizériáit is, a magunk életéből ismerjük őket. A hősök és a sztárok távoli mítoszai után gondolkozhatnánk a gyarló ember közeli mítoszában, amelynek megalkotására Közép-Európa alkalmas helynek látszik. Születőfélben látok itt egy tágabban értelmezett filozófiát önmagunkról, egy kimondatlan közép-európai kulturális köztársaságot, amelynek nem államok az alkotórészei, hanem magánszemélyek. Ennek a furcsa köztársaságnak a polgárai figyelemre méltó kisebbséget alkotnak a nemzetállamokban. A fűszertől sem azt várjuk, hogy többségben legyen. Ki a polgára ennek a köztársaságnak? Az, aki annak gondolja magát. Aki már többfelé járt a világban és nem restell érdeklődni a közvetlen szomszédok iránt; ellenkezőleg: tanulva szoktatja le magát a nemzeti öntetszelvegről. Ebben a régióban a nemzeti közösségek többnyire hordoznak valamilyen sértett neheztelést magukban, hajlamosak egymás rovására terjeszkedni, gyanakszanak egymásra, cselfogást látnak az egyenrangúság javaslatában, azt tartják természetesnek, hogy az egyik feljebb, a másik lejjebb van. Közép-Európa se nem jobboldali, se nem baloldali ideája enyhíti azt a bezártságélményt, amely egyszerre szüli a klausztofóbia és a klausztrómánia tüneteit, kisebb nemzeteket egy tágabb közösségbe kapcsol, s ennyiben terápiának is felfogható.

*

Miközben itt gyakran úgy használják az Európa szót, mint fuldokló a mentőövet, észlelnünk kell, hogy amott nem repesnek értünk, talán mert mi inkább kérni szoktunk, mint adni, inkább panaszkodni, mint bátorítani. Egyes polgárok és egész nemzetek szeretnének átkerülni a szovjet szférából a nyugati szférába, de észlelniük kell, hogy nem várják őket tárt karokkal. Sokan így okoskodnak: ha csak a Nyugat segíthet rajtunk, de mégsem segít, akkor lesüllyedünk a harmadik világba, parlamenttel és operával egyetemben. Ha már a semleges Ausztriát sem kívánják bevonni a Közös Piacba, amely a politikai unió kiépülésével párhuzamosan óhatatlanul katonapolitikai unió is lesz, miért lenne reális cél formálisan bekapcsolni a nyugat-európai közösségbe egy valóságos vagy akár csak egykori Varsói Paktum-tagot? A Nyugat kíváncsi és óvatos rokonszenvvel figyeli a lengyel-magyar fejleményeket. Ha lehetséges is volna átcsábítani egy országot a szovjet tömbből, kérdés, hogy mennyire lenne megbízható szövetséges az, aki csak az imént váltott szövetséget. Több mérvadó politikai elemző úgy gondolja, hogy csak őrlődjön fel a keleti tömb belülről. Nem kívánják a szovjet tömböt csak azért, mert a pusztítóerő tekintetében egyenrangú, geostratégiai egyezkedéssel is egyenrangúsítani. Nem áll módjukban, de talán szándékukban sem a Varsói Paktumból kialakulni bennünket. Vámi, hogy az agyaglábú óriás szétesik, és így voltaképpen sorsukra hagyni a kelet-közép-európai népeket ez is egy lehetséges - habár számunkra nem rokonszenves - nyugati alternatíva. Az ottomanizáció jóslata nem meggyőző, mert az orosz ma is Európa legnagyobb népességszámú nemzete, a török pedig nem volt az, a birodalom mögött ott áll a nemzet, amelyet nem jó a hisztéria állapotába hozni.

*

Mi van Romániában, Bulgáriában, Jugoszláviában, Albániában? Négy olyan országról van szó, ahol nincsenek szovjet csapatok. A saját kommunizmus sem sokkal rózsásabb, mint a kívülről garantált. Minden nemzeti kommunista rendszerben jól bevált és valamennyire tetszett is a népnek a paternalista állam és az üdvösséghez vezető vezér. A román elnök bebizonyította, hogy a csódtömeget is el lehet fogadtatni a lakossággal, ha a vezér korlátlanul alkalmazza a nemzeti öndicséret tömeglélektani fogásait. A szigorú megfigyelőnek Közép-

Európa a nemzetiségi viszályok és a tekintélyuralmi rendszerek földjét is jelentheti. Vannak és jöhetnek újabb nemzeti diktatúrák, nacionalista rendpártok. Mintha a baloldali diktatúrák hajlandóak lennének átcsusszanni jobboldali diktatúrákba. Egyetlen nemzeti értelmiség sem immunis az ellenségeskedő nemzeti ressentiment beidegződéseitől. Félő, hogy a Nyugat-Európában megenyhült nemzeti konfliktusok kelet felé haladva egyre engesztelhetlenebbek lesznek. A felek egyre konokabbak, merevebbek, gyanakvóbbak. Rányílik az ajtó az Ázsiáig érő xenofób elvadulásokra. Miért ölik az üzbégek a meszheteket, az azerbajdzsánok az örményeket, mi bajuk támadt egyszer csak a bulgároknak a törökökkel? Keresztények ütik a mohamedánt, mohamedánok a keresztényt, hogy a zsidók askenázi ágáról, erről a jellegzetesen kelet-közép-európai népről, kultúrájukról és kiirtásukról itt most ne is szóljunk. A nacionálbarbárok képesek megölni a szomszédjukat, akivel addig látszólag megfértek. Lehet, hogy a régió embereinek a bőre alatt a civilizált én mellett ott fészkelődik a barbár, akinek nem sokat számít a másik ember élete, ha idegen néphez tartozik?

*

Kína, Kelet-németország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, Észak-Korea, Kuba - nem elképzelhetetlen a nemzeti sztálinizmusok, a nacionálkommunista diktatúrák koalíciója. Akár Moszkvával szemben is védelmezik a régi rendet, a régi jó, kemény egypártrendszert, amely nem tűrte a bomlasztó kritikát. A sztálinizmus osztható, mint a giliszta, porcikái külön is megélnék. Ami magától is megterem ezen a tájon, amihez nem kell különösebb tanulás, az inkább a nacionalizmus, mint a liberalizmus. Az állami teljhatalom és a nemzeti türelmetlenség egyesül. Egymással torzsalkodva a kis nacionalizmusok folyamatosan igazolják a világ szemében a gyámhatalom szükségességét. Ha az oroszok kimennek, még talán be találnak jönni a románok fegyveresen, mondják nem egészen alaptalanul aggódó ismerőseim, akik hitelt adnak a híreknek a román atombombáról és közép-hatósugarú rakétáról. Működhet-e itt a nemzetiségi konfliktusok nyugati, racionális enyhítőszerre: a demokratikus föderalizmus? Irigység, gyűlölködés és harci kedv elmúlhat-e valaha is? Moszkva a különböző szovjet nemzetek közötti engesztelhetetlen összecsapásokban kénytelen az Ordnungsmacht, a rendfenntartó hatalom szerepét játszani, mint egykor a Habsburgok. Meglepő és valószínűtlen önzetlenséget tanúsítana, ha nem dolgozna a színpalak mögött a kis nemzetek összeugrasztásán. Mindenesetre kialakulni látszik egy törekeny háromszög felvilágosult lengyel, szovjet és magyar értelmiségiekből, akik együttesen keresik társadalmuk kibontakozásának lehetőségét a sztálinista struktúrából. Nem lehetetlen, hogy a közeljövőben ez a háromszög a csehszlovák kollégákkal kiegészül négyszöggé. A Közép-Európa Klub bejárati ajtaja nyitva van. Aki azonban egy nacionalista diktatúrához vonzódik, az nem lép be ebbe a klubba.

*

Ez a térség az önmeghatározás állapotában él. Lengyel és magyar értelmiségiek, kénytelenek vagyunk tudomásul venni a saját hatalmunkat. Már nem vagyunk sem áldozatok, sem disszidensek. Irodalom és politika még nem vált el, a szerepek még keverednek, írók politizálnak vagy egyre ingerültebben utasítják el maguktól a politizálást. Kialakult egy olyan helyzet, amelyben a kommentárnak még hatalma és felelőssége van. A változás főként az olvasó középosztály munkája. A mai értelmiségi úgy csinálja a politikát, mint a múlt századian a liberális nemes, egyik sem veszíthet túl sokat, megvan a helyük a társadalomban; a politikához némi anyagi függetlenség kell. A politikacsinálás nemesi-amatőr hagyományához hozzá tartozik a fluktuáció az irodalom és a politika között. Hiányzik errefelé a polgári regény, amelyhez kontinuus szerepek kellenek. Kétszáz éve tart ebben a régióban a

késleltetett átmenet a demokratikus polgári társadalomba. Még nem dőlt el, hogy a kelet-közép-európai nacionalizmusok magukévá tudják-e tenni ezt a szellemi stratégiát: öntudatunk kitágítását a szűkebb és tágabb lakóhely irányában. Igen hasonlóak vagyunk abban, hogy szeretnénk kevésbé szorongani az államhatalomtól. Amikor semmi sem tilos többé és a képzelet legbizarrabb bakugrásai is a tárgyalóasztalra kerülnek, miért ne gondolkodnánk egy kelet-közép-európai, demokratikus föderáción, amely kezdetben állhat akár két országból is, vagy azok egyes szervezeteiből, mozgalmaiból, személyeiből? Egy finnesedő közvetítő övezetre gondolok, amelyben Moszkva elismeri a demokratikusan választott és akár nem kommunista kormányokat. A további kelet-nyugati nyitásra, a szervezesebb nyugati kapcsolatokra várva a politikai realisták nem hanyagolják el tanácskozás végett fölkeresni az észak-déli szomszédokat sem.

*

Szabadságszükségletünk szembefordít bennünket a tömbrendszer apológiáival. A magyar lakosság már elég régen várja a szovjet csapatok végérvényes távozását az országból, de ha kell, tud még néhány éven át vámi erre. Amíg ez meg nem történik, itt marad a szorongás, hogy egy moszkvai palotaforradalom Magyarországon is erőszakos restaurációt eredményezhetne. A kormány igyekezni fog minél tágabb körű különszerződéseket kötni a Közös Piaccaal és a Szabadkereskedelmi Társulással, de egyelőre marad a meglévő szövetségi keretek között. Nem kis feladat kommunizmusból demokráciát és piacgazdaságot csinálni; kockázatnak egy időre ennyi is elég. Érdemes várakozni a szomszédos országokban is valószínűleg bekövetkező erózióra. Helyes, ha a civil társadalom azt kívánja, hogy a szovjet csapatok mielőbb hagyják el az országot. Nem volna helyes, ha ezt az igényt az ország külügyminisztere a közeljövőben bejelentené, mert ezzel elősegítené a szomszédos nacionál-sztalinisták és a szovjet vezetés szövetségét a magyar kormányzat ellen. A megfelelő időpont megválasztása lesz az érdemi kérdés. A magyar értelmiség zöme az országot semlegesnek kívánja látni.

A semlegesség nem közömbösség, hanem a civil cselekvés választása a katonai cselekvés helyett. Amíg tömbtagok vagyunk, NATO-atomrakéták vannak becélozva ránk, és erre nekünk nincsen szükségünk.

*

A Nyugatnak is érdeke a posztkommunista demokráciák viszonylagos stabilitása. A Kelet és a Nyugat között szükség van egy politikai lökés- és ütközésgátló zónára, ahonnan a Nyugatot nem érheti katonai fenyegetés. Kelet-Közép-Európa nemzetei nem kellene a Nyugatnak direkt szövetségesként, kellhetnek azonban indirekt szövetségesként. Szükség van egy kisebb nemzetekből összeszövődő, közép-európai, semleges és demokratikus föderációra. Egy nemzetközi szerződésekkel biztosított közvetítő övezetre. Ha kiéleződik a hidegháború, akkor könnyen visszazuhanhatunk ebből a még nem egészen Közép-Európából Kelet-Európába. Most kezdjük meglátni a négy égtáj felé szerteágazó integráció kihívását. Nevetséges volna bünszövetkezetként szétszaladnunk, mintha sohasem láttuk volna egymást. Végzetesen egymás mellé települtünk. Nem hagyhatjuk itt a lengyeleket, cseheket, szlovákokat és délszlávokat, s hogy ez a sok szláv valamivel ellensúlyozódjék: a szívünknek kedves románokat sem. Látni kell, hogy kivel vagyunk egy hajón. Edzett közép-európaiak tudják, hogy a kudarc nagyobb valószínűsége mellett is lehet dolgozni.

HANÁK PÉTER

Közép-Európa két koncepciója

Ebben a körben, úgy gondolom, nem kell részletes bibliográfiai adatokkal igazolni azt, hogy most a közép-európai vita újabb hullámának a tetőfokán vagy majdnem ott vagyunk. Néhány héttel ezelőtt Londonban jelent meg Schöpflin György szerkesztésében az *In Search of Central Europe* című tanulmánygyűjtemény, vagy húsz szerző munkájával. Most jelent meg Konrád György *Antipolitika* című könyve, nemrég látott napvilágot Németországban az itt jelenlévő Bernard Willms professzor, bochumi egyetemi tanár könyve. Azonkívül néhány folyóiratunk legutóbbi számait - például a Századvég különszámát és a Világosság 1989. évi 9. számát - részben vagy teljes egészében a közép-európai problematikának szentelték, közreadva jeles szerzők nagyon fontos és alapvető írásait. Úgy gondolom, hogy ez a tetőzés, vagy a közép-kelet-európai vita kiújulása és ily nagy hullámverése annak tulajdonítható, hogy térségünkben két válság fonódott most össze. Egyrészt a békeszerződések versailles-i rendszerével rosszul elrendezett Közép-Európa, illetve az ezt még jobban eltorzító jaltai-potsdami és párizsi újrendezés válsága, másrészt a szovjet típusú szocialista rendszer teljes, minden oldalú - gazdasági, társadalmi, politikai és morális válsága.

Ez a két válság itt fonódik össze a mi térségünkben. Nem kétséges, hogy ennek következtében vetődik fel a térség politikai, hatalmi, gazdasági, társadalmi és morális újrendezésének sürgető szükségessége. Természetesen rendkívül nagy az ellenállás. Közép-Európában és Nyugat-Európa egyes részein talán nagyobb is, mint a Szovjetunió részéről, de ez a valóság. Militáns hangok hirdetik - a szövetséges államokból és a Nyugatról egyaránt - hogy nincs Közép-Európa. Ez történeti fikció, ideológiai konstrukció, abszurdítás, kísértetjárás, amely - Rolf Schneider keletnémet író szavait idézve - „olyan puha, olyan formátlan, annyira nem tápláló, mint a málnapuding”. „Közép-Európa - mondja ő - nem egyéb, mint egy restauratív mítosz az első és a második világháború előtti időszakból”. Ezzel összhangban két fiatal politológus pár hónappal ezelőtt az NSZK-ban megjelentetett egy tanulmányt, amelyben azt írják, hogy Közép-Európa diffúz rendező elv, semmilyen empirikus alapja nincs, se történetileg, se szociológiailag, s úgy szívja magába a mai hobbipolitikusok formátlan vágyait és ábrándozásait, mint a szivacs. A felsorolást még sokáig folytathatnánk. Itthon is vannak olyan nézetek, hogy tulajdonképpen egy nem létező dologról vitatkozunk. De a kategorikusan tagadókkal és elítélőkkel nem is akarnék vitatkozni, legfeljebb a bibliai Ábrahámot szeretném idézni, akit az Úristen egyszer megdorgált, hogy kamrájában még mindig bálványokat tart, amelyek pedig semmik és senkik. Ő akkor azt mondta: Uramisten, ha egyszer semmik és ilyen tehetetlenek, akkor miért vagy olyan dühös rájuk?!

Ha a régió nem is létezik, miért ez a dühös szóáradat? Azért, mert Európa megoldatlan problémái rejlenek mögötte. Európa megoldatlan problémája rejlik most itt ebben a közép-európai válságban. Én három, nagyrészt történeti kérdéssel szeretnék foglalkozni, ezt már a szakmám is így kívánja. Az egyik a vita súlyponteltolódása, a másik a kettős, azaz a német Közép-Európa s a bennszülött Közép-Európa koncepciója, a harmadik pedig: kell-e nekünk Közép-Európa? Én is szeretnék válaszolni a Századvég kérdésére, mert akkor nem voltam itthon, amikor a körkérdést feltették.

Elsőként a súlyponteltolódásról. A marxizmus-leninizmus harmatos hajnalán és delelőjén itt csak Kelet-Európa és Nyugat-Európa létezett. Mi egyértelműen és büszkén Kelet-Európához tartoztunk, Európa pedig két régióra oszlott, amelyeket nemcsak a fejlődésbeli különbségek, a különböző jegyek, hanem a különböző társadalmi rendszerek is elválasztottak egymástól.

A *Tanulmányok Kelet-Európa történetéből* című 1972-ben megjelent munkában, amelyet Perényi József szerkesztett, olvashatjuk, hogy, Közép-Európa nincs, nem létezik, ez egy

ellenséges álláspont, történeti megalapozottsága - ez idézet - e fogalomnak nincs, de nem is lehet, mert történetileg egységes Közép-Európa sohasem létezett. Közép-Európa már a múlté, szemünk előtt alakult ki a Szovjetunió és az európai szocialista országok tömbje, amelyet mindenütt már Kelet-Európának neveznek, s a politikai irodalomban szembeállítják Nyugat-Európával, azaz a kapitalizmussal. A szintén politikai jellegű Közép-Európa fogalommal szemben azonban ennek a Kelet-Európa elnevezésnek organikus jelentése van, minthogy egy egységes gazdasági, társadalmi felépítésű és nagy vonalaiban együtt fejlődő területet jelent. Tehát amíg Közép-Európa nem volt organikus négyszáz vagy nyolcszáz évi állandó jelenlét után 1972-ben, addig Kelet-Európa, amelyet Jalta, Potsdam és egy erőszakos uralom tákolta össze, organikus jellegű közös fejlődést jelentett:

Ezt az álláspontot történeti érvekkel támasztotta alá Makkai László, a *Feudalizmus és az eredeti jellegzetességek Európában* című tanulmányában, melyben kimutatta, hogy a kelet-közép-európai eredeti jellegzetességek tovább éltek a feudalizmusban és azt megkülönböztették a nyugati modelltől. Gazdaságtörténeti érvekkel alátámasztva ugyanezt az álláspontot fejtette ki Pach Zsigmond Pál, a *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV.-XVII. században* című kötetében, tudniillik, hogy a XVI. században visszakanyarodás következett be: a „második jobbágyság” rendszere határozta meg társadalmunk szerkezetét, és a kialakuló világrendszerben való elhelyezkedésünket. Ugyanezt a koncepciót fejtette ki a 16. századra vonatkozóan Arató Endre igen fontos, ténygazdag munkájában a kelet-európai nemzeti mozgalmakról és a nemzeti kérdésekről, hogy történelmi lemaradásunkból kifolyólag - második jobbágyság, kései feudalizmus, soknemzetiségű birodalmak - az Elbától az Uralig egységes régiót tételezhetünk fel.

Nem állítom azt, hogy ezekben a munkákban nincs nagyon sok jó megfigyelés, fontos összefüggés és figyelembe veendő szempont. Annak ellenére, hogy ma már nem értek egyet és nagyon sokan nem értünk egyet sem az engelsi meghatározással a második jobbágyságról, sem a lenini meghatározással a porosz típusú agrárfejlődésről, mert ezek egyszerűsítések, sematizmusok, amelyek nem felelnek meg annak a sokszínűségnek, amely Poroszország, Oroszország, Magyarország, Horvátország és Csehország között megfigyelhető. Mindazonáltal az a tény, hogy a 16. és 18. században az ország gazdasági-társadalmi rendszere kelet felé tolódott el, semmiképpen nem vitatható, s minden tárgyilagos történeti munkában figyelembe kell venni. Úgy gondolom azonban, hogy a történeti régiók nem határozhatók meg egyetlen, bármilyen fontos ismérvvvel sem. Nem lehet kiragadni ebből sem a középnemesség szerepét, sem a katonáskodó szabadok szerepét, mint, jellegzetességet, sem az úgynevezett második jobbágyságot és a porosz típusú fejlődést, mert ezek csak egyes jelenségek, és egy régiót csak komplex módon lehet meghatározni, nevezetesen a politikai felépítmény, a vallás, az egyház, a kultúra, az államrendszer, a városok szerepének, a városfejlődésnek, a kapitalizmus kialakulásának s még számos más tényezőnek a figyelembevételével. És hadd csatlakozzam ezúttal is tavaly elhunyt kollégámnak, Szücs Jenőnek ahhoz a megfogalmazásához, hogy egy történeti régió a strukturális sajátosságok hasonlóságán alapuló területek összessége. Ez tény, és ezért nem lehet e tényezőket egymástól elszakítani, a mi régióink mint komplex régió fogható fel. Így kell értelmeznünk azokkal a koncepciókkal szemben is, amelyek ma éppen az előbb említett egyházra, vallásra, kulturális orientációra, Szent Istvánra és Mátyás királyra hivatkozva most Magyarországot egyszerre Nyugathoz csatolják, mintha mi mindig is szerves részei lettünk volna Nyugat-Európának, és nem veszik figyelembe, hogy komplexitása révén a mi régióink sajátja egyfajta köztes helyzet, amelyet gazdaságilag, társadalmilag, államrendszerét, szabadságjogait, a városfejlődést, a politikai struktúráját illetően a nyugati és a keleti, oroszországi rendszer között elfoglal.

A súlypont áthelyezésének történeti és tudományos szempontokból csak akkor van létjogosultsága, ha nem konjunkturális szempontok „indokolják”, hogy most az ellenkezőjét bizonyítsuk be annak, amit a történetírás és a politológia mondott három évtizeden keresztül.

Ha nem konjunkturálisan, hanem valóban objektíven, mindkét érvelést figyelembe véve, a maga komplexitásában értelmezzük ezt a nagyon is bonyolult régiót, láthatjuk, hogy leírása korántsem könnyű és egyszerű.

*

A kettős koncepcióról szólok most. A Közép-Európa létezését vitatók nagyon gyakran felvetik, hogy ha Közép-Európa realitást jelent, akkor Németországgal, a Német Birodalommal, a Német-Római Birodalommal azonos. Ez Közép-Európa egyetlen értelme. Szellemes logikával mutatott rá az ebben a kérdésben rejlő paradoxonra Vajda Mihály a Századvégben megjelent hozzászólásában, amelyben a következőket mondta: Közép-Európa elképzelhetetlen volt Németország nélkül és ma sem elképzelhető, sem gazdaságilag, sem politikailag nem életképes. Németországgal együtt viszont a német hegemonia létező lesz, amelyet sem a Nyugat, sem a bennszülöttek zöme nem fogad el. Ergo, Közép-Európa létezése önmaga létét semmisíti meg. Németországgal megsemmisül, nélküle nem funkcionál.

Én nem fogadom el ezt a paradoxont, mert ez lényegében logikai paradoxon. A valóság úgy fest, hogy kettős tendencia nyilvánul meg a Közép-Európa koncepciókban és a régió valóságában. Az egyiket valóban a Német Birodalom képviseli, amely földrajzilag valóban Nyugat-Közép-Európa, Oroszország, illetve Skandinávia és Itália között helyezkedett el. Történeti szempontból ez a térség volt az európai hatalmi centrum, amely az európai hegemonia megteremtésére, megszerzésére, megőrzésére törekedett. Ez nagyhatalmi törekvést takar, amelyet mi német koncepciónak nevezünk, s amely a Német-Római Birodalomtól kezdve sajátja volt a Habsburg Birodalomnak, a Német Szövetségnek, a vilmosi Németországnak és Hitler Harmadik Birodalmának. Metternichre utalnék, aki kijelentette: azért vagyunk mi par excellence Közép-Európa, mert az európai egyensúly itt dől el, s mi vagyunk az egyetlen egyensúlyozó tényező a kisnemzeti széttagolódással szemben, Európának mi vagyunk az egyensúlya; amihez rögtön hozzá is tette, hogy Magyarország nem tartozik ide, mert Magyarország ázsiai ország, s nem Európa része. Vagyis nem egyéb, mint előtér, „glacis”, tulajdonképpen csak Nyugat-Európa várának előtere. Ezt a gondolatot fejtette ki Friedrich List, azaz, hogy Közép-Európa gazdaságilag nem egyéb mint Németország, Hollandia, Belgium, Svájc, illetve Magyarország és Románia, tehát egészen az Al-Dunáig, a Fekete-tengerig terjedő országok vámuniója. Ha jól tudom, ő használta először a Mitteleuropa kifejezést. A Schwarzenberg-kormány és annak kereskedelmi minisztere, Bruck álláspontja szerint Közép-Európát itt a Habsburg Birodalomban kell megteremteni, mely egyfelől a német szövetség, másrészt a dunai államok fölött uralkodna. Ez az igazi Közép-Európa. Ez a koncepció öltött testet a vilmosi Németország pángermán szövetségének tervében, a Naumann-tervben és aztán a hitleri új rend Harmadik Birodalmában. De ezzel a német törekvéseket kifejező Európa-koncepcióval kezdettől fogva szemben állt a bennszülöttek Közép-Európája. E bennszülött-koncepció nyilvánult meg az Árpádok háborúiban, az Anjouk aspirációiban, az 1335-ös visegrádi konferencián, Nagy Lajos magyar-lengyel, vagy Zsigmond magyar-cseh perszonál-uniójában. Emlékezzünk Mátyás király ama törekvésére, hogy a cseh királyság mellé, amit csak részben tudott megszerezni, Bécset és Ausztriát is megszerezze. A Jagellók integrációs erőfeszítései láttán is azt kell mondanunk, hogy a szívós német birodalmi törekvés mellett élt Európának ezen a részén egy másik koncepció is, amely nem a hegemonikus törekvéseket fejezte ki, hanem a német és a tatár, a német és a török, a német és az orosz közötti centrális európai régióknak az önvédelmét, öndefinícióját akarta a dinasztikus integráció eszközeivel, majd 1848-tól kezdve pedig megújuló, mindig elbukó, mindig irreálisnak és utópikusnak bizonyuló és mindig feltámadó közép-európai föderációs tervekkel realizálni, Palackytók kezdve, aki a Monarchiát akarta föderalizálni, majd folytatva a sort Czartoryszki herceggel, a lengyel emigráció vezetőjével, aki egy nagy dunai

konföderációt akart kiépíteni, Balcescuval, a román forradalmárral, aki ugyancsak egy dunai konföderációban gondolkodott, Kossuth konföderációs terve, az osztrák szociáldemokraták föderációs terve, Jászi föderációs koncepciója bizonyítja, hogy létezik tehát egy másik Közép-Európa is, amely nem a német imperializmus vagy az oroszok csatlósa, hanem szemben áll velük, e népek egymással sokszor konfliktusba kerülő érdekeit próbálja meg valamiképpen kifejezésre juttatni. A nemzetek közötti racionális kompromisszum szükségessége a leszűrhető tanulság.

*

A harmadik kérdés, van-e hely az európai házban Közép-Európa számára. Az első premissza az, hogy én az Európa-házat nagyon szép és tiszteletre méltó metaforának fogom fel, az enyhülés és a jó szándék metaforájának. De aki az építkezés menetét ismeri, tudja, hogy korántsem tekinthető a jelen realitásának, viszont metaforája tehet a jövő esetleges kibontakozásának. Úgy gondolom, hogy a mi közép-európai elgondolásunk csak egy részleme lehet egy későbbi, nagyon hosszú távú európai integrációs folyamatnak.

Azt hiszem azonban, egyetértve Konrád Györggyel, hogy Közép-Európa államai, különösképpen a szocialista táborhoz tartozó államok, jelen állapotukban nem alkalmasak nyugat-európai integrációra. Nem alkalmasak sem gazdasági helyzetüket, színvonalukat, struktúrájukat, teherbíró képességüket, munkamoráljukat illetően, sem az egymás közötti politikai viszonyukat illetően. Ha valaki felteszi a kérdést, hogy ez a régió azért nem lehet egységes egész, mert állandóan marakodunk, s a román-magyar viszonyt, a magyarszlovák, a cseh-lengyel, a cseh-osztrák, az osztrák-délszláv, a délszláv-magyar viszonyt nem lehet megjavítani, akkor azt kérdezem: Európa keretén belül vajon lehet? Az egységes Európa keretében? A problémakör akkor és ott megszűnik? Akkor szeretni fogjuk a románokat, vagy ők bennünket, ha Össz-európa lesz? Akkor épp az a csatlós magatartás kerül majd előtérbe, melyre Konrád György is utalt, törleszkedünk majd az új gazdákhöz, mint csatlósok, hogy minél több kedvezményt szerezzünk a másik rovására. A második kérdés: tudjuk már, s nagyon jól, mert a politológusok is alaposan megmagyarázták és a történelem is megtanított rá, hogy abszolút függetlenség nincs. Abszolút függetlenség a mai világban nem létezik, legfeljebb kölcsönös függőség, vagyis interdependencia. Nem mindegy azonban, hogy milyen államok vannak egymással interdependenciában. Mi nem lehetünk Amerikával, a Szovjetunióval vagy egy nyolcvan milliós, fejlett Németországgal interdependenciában, mert ez az interdependencia csak pusztá szó marad, amely mögött súlyos dependencia, függőség rejlik. Konstantin Franzot idézem: az egér és az oroszlan nem föderálhat egymással. Nemcsak nagyságrendi különbségek miatt, de létfeltételeik különbözősége miatt sem. Valóságos interdependenciában lehetünk Csehszlovákiával, Ausztriával, Jugoszláviával vagy annak egyes részeivel. Ezek az államok egyenlő nagyságrendűek, nagyjából egyenlő fejlettségűek, bár Ausztria esetében nem merném mondani, hogy velünk egyenlő fejlettségű. Ezek azok az országok, amelyekkel az interdependencia valóban kölcsönös függőséget jelentené és nem a függetlenségünk feladását. Ari pedig nem adhatjuk fel, mert van egy speciálisan közép-európai vagy kelet-közép-európai feladat, amit helyettünk és nélkülünk nem lehet elvégezni. Nem tudták elvégezni sem a Habsburgok, sem Hitler, sem a sztálini szovjet imperializmus, de talán nem is akarták, talán előnyösebb volt e népek megosztottsága, a birodalmi érdekeket az szolgálta igazán, ha kijátszhatták őket egymás ellen. A birodalom mindig a benne élő népek ellensúlyozására és kijátszására törekszik. Nagyon is jó volt a Habsburgoknak, Hitlernek, Sztálinnak és a poszt sztálinista uralkodóknak ez a megosztottság. Ferenc császár mondta: az idegenségből és gyűlöletből születik birodalmam békéje és egyensúlya. Nos, nekünk nem kell olyan béke, olyan egyensúly, amely népeink idegenségből és gyűlöletéből születik, mert százötven év megtanított rá, hogy ebből az egyensúlyból és ebből a békéből csak pusztulás és

még nagyobb gyűlölködés fakad. A szomszédokkal való megegyezés feladatát helyettünk és nélkülünk senki nem fogja megoldani. Vagy mi oldjuk meg; vagy ez lesz a vesztünk. Nehéz, kínos és terhes feladatról van szó, de ha közép-európai értelmiségieknek tartjuk magunkat, és ha a szívünkön viseljük a magyar nemzeti kisebbségek gondjait, nemzeti önállóságunk és önbecsülésünk ügyét és a régió jövőjét, akkor e feladat előtt nem térhetünk ki.

Sokan vannak, akik azt állítják, hogy Versailles, Trianon, Jalta, Potsdam, Párizs és a mostani rend kimondta az ítéletet Közép-Európa felett. Szeretném hinni, hogy ez a klub fellebbezni fog ezen ítélet ellen.

BOJTÁR ENDRE

felszólalásából

Nem készültem felszólalni ilyen népes társaság előtt, azt hittem, ez csak egy klub lesz, ahol barátián el lehet beszélgetni. Nem is fogok hosszan beszélni, mert Konrád György és Hanák Péter, kitűnő elnökünk, minden lényegeset elmondott. Egyet azonban nem, s ezt szeretném röviden megemlíteni. Konrád azt mondta, hogy a szláv túlsúllyal szemben mi és a románok vagyunk itt Közép-Európában. Szeretnék még a szláv túlsúly ellenében helyet kérni három kis népnek. Elárulom, a baltiokról van szó, régi rögeszmémről. Kosáry Domokos azt mondta, hogy egyáltalán nem ismerjük a szomszédos országokat, s ez fokozott mértékben érvényes a balti országokra, a baltisztikára, olyannyira, hogy a baltisztika, mint tudomány egyszerűen hiányzik a magyar tudományosságból, soha nem volt. Hogy ez mennyire fájó hiány, ezt a jelenlegi politikai események, a Baltikum politikai eseményei kezdik megértetni velünk. Mi, akik Közép-Európán keresztül akarunk bevonulni Európába, igencsak rövidlátó politikát folytatnánk, ha a kisebb, az elmaradottabb testvért, a még kegyetlenebbül a Kelet-Európához láncolt testvért ki akarnánk zárni körünkéből, vagy nem fogadnánk tárt karokkal, ha be akarnánk lépni a közép-európai kultúrák együttesébe. Pedig vannak ilyen negatív tendenciák, a tudatlanságunkból fakadóan is, de nem csupán amiatt. Bibónak *A kelet-európai kis államok nyomorúsága* című könyvében talán az egyetlen téves mondat található, s az a baltiakra vonatkozik. A Szovjetunió nemzetiségi politikáját dicséri és azt mondja, hogy ennek jó példája, ahogy a balti népek, betagozódtak - ezt a szót használja - a Szovjetunió együttesébe. Éppen hogy azt nem mondja, hogy a szovjet népek nagy családjába. Világos, hogy ez lehetett taktikai húzás is a részéről, 1945-ben vagy 1946-ban, ez érthető, de nézetem szerint taktikai, sem stratégiai okokból nem szabad hazudnunk. Én nem hiszek, őszintén szólva, Közép-Európa politikai létében. A Századvég említett különszámában Kende Péternek van egy rendkívül figyelemre méltó tanulmánya, amelyben pontosan ezt mondja: Közép-Európa politikai létét azok tételezték fel, akik nem voltak hatalmon, akik pedig hatalmon voltak, pillanatok alatt elfeledkeztek erről az eszméről. Azt hiszem, hogy Kendének igaza van, ezzel szemben viszont igenis ragaszkodnunk kell az eszméhez, ki kell építenünk Közép-Európát, mint szellemi egységet, és ebbe a szellemi egységbe nagyon is beletartozik a régió morális egysége, így hát erkölcsi kötelességünk, hogy ne beszéljünk úgy a baltiokról, mint akik betagozódtak a Szovjetunió közösségébe, és senki másról ne mondjunk hazugságokat, semmilyen taktikai megfontolásból.

GERGELY ANDRÁS

felszólalásából

Egyesületek ezreire vagy tízezeire van szükség ahhoz, hogy a politikai kultúra Magyarországon továbbfejlődjék. Mert az egyesületekben különböző nézetű, politikai meggyőződésű emberek jönnek össze, a legkisebbekben is, a falusi baráti körökben, a bélyeggyűjtőknél és akárhol, és ezáltal hatnak egymásra, érintkeznek egymással, és politikai mozgalmak nem válnak szektává. Ez a klub pedig egy nemes cél érdekében született meg, olyan cél érdekében, amely valóban a legkülönbözőbb világnézetű embereket hozhatja össze. A célok méltatása már a bevezetőben megtörtént. Munkánkkal kapcsolatban szeretnék azonban egy-két gondolatot elmondani. Először néhány szót a nosztalgia-ellenességről. Búcsút kellene már vennünk a múltba való nosztalgikus visszarévedezéstől, hogy milyen szép volt Krakkótól Triesztig vízum nélkül utazni. Ma már Madridból is el lehet utazni Koppenhágába vízum nélkül, személyi igazolvánnyal. Nem olyan nagy dolog ez, a lényeg azonban az, hogy a nosztalgiáknak hátat fordítva a múltat kritikusan kell szemlélünk.

Különösen Magyarországon vagy Ausztriában élnek még a nosztalgiák, például a Habsburg Birodalmat illetően, más szomszédainknál természetesen kevésbé. Ezért kell, hogy ne erre az alapra építsünk, ellenkezőleg, a teret nyissuk meg a közgazdászok, a politológusok, a pszichológusok, és nem utolsósorban a jogászok előtt. Ha Közép-Európának jövője van, az aligha jelent majd egy államjogi egyesülést. A nemzetállamok kora nem múlt még el, nemzeti függetlenségét egyik ország sem akarja feladni. Az állami felépítményben is jelentős különbségek lesznek, hiszen minden ország saját hagyományaira támaszkodik. Ha azonban a polgári jogban, a kereskedelemben, az üzletkötés jogában, a mindennapi életben ezeket a rendszereket tudatosan közelítjük egymáshoz, építve a meglévő hasonlóságokra, akkor valóban megteremthetjük Közép-Európát, és e feladatnál a társadalomtudósokra nagy szükség van. Természetesen a sorból a gondolatot szolgáló politikusokat, írókat és költőket sem hagyhatjuk ki. Maga a fogalom, s ezt jó tudni, nem a 20. században születik meg, nem imperialisztikus tartalmú, hanem a liberalizmus korában lát napvilágot, és valóban egy népközösség határait igyekszik kijelölni. (...)

Egy másik fontos kérdést is fel szeretnék vetni, melyet már az előttem szólók is megemlítettek: Magyarország, a szomszédok és Európa viszonyának a kérdését. Kétségtelenül van bizonyos helyzeti előnyünk, amelyről többen is beszéltek. Ma nagyobb az érdeklődés Magyarország iránt, itt nagyobb a mozgás, nagyobb az előrelépés. Milyen stratégiát kövessünk? Megvárjuk, amíg késlekedő szomszédaink is elindulnak ezen az úton? Vagy éppen ellenkezőleg, buzgón, jó fiúkként emeljük fel a kezünket, hogy mi elsőként jelentkezünk Európába? Ezáltal nagyon komoly politikai feszültség keletkezhet a térségben, mivel lesznek preferált országok, s lesznek kegyvesztettek is. A térség - és elsősorban erre hívnám fel a figyelmet - rendkívül kiszolgáltatott. Ha az etnikai térképtől eltekintünk, akkor azt mondhatjuk, hogy a térség nyersanyagszegény, a mezőgazdaság kivételével nem képes önellátásra, ilyen szempontból pedig a mai világban rendkívül kiszolgáltatott. Tehát valóban a térség országainak érdekközösségéről van szó. Gondoljunk csak arra, hogyha közös energetikai és környezetvédelmi koncepciónk volna, micsoda óriási veszteségeket takaríthatnánk meg magunknak. Én hosszú távon derűlátó vagyok.

Összeállításunk a Közép-Európai Kulturális Egyesület 1989. szeptember 21-én, az ELTE Bölcsészettudományi Karán megrendezett alakuló ülésének felszólalásaiból készült, magnófelvétel alapján; Konrád György szövegét írásban is megkaptuk. Az elhangzott szövegeket szerkesztett és rövidített formában közöljük.

Az újonnan alakult szervezet - mely Magyarországon klubszerűen kívánja kifejteni tevékenységét - a régió népeinek sorsközössége jegyében az itt élő nemzetek megbékélését és összefogását akarja elősegíteni, szorosan kapcsolódva az európaiság tradíciójához, a jelzők nélküli demokrácia és humanizmus ideáljaihoz. Az egyesület az európai integráció s a térségünkben végbemenő demokratizálás folyamatát kivételes történelmi esélynek tekinti arra, hogy Közép-Európa országai - immár szabadon s a demokratikus újjászületés jegyében - csatlakozzanak a kontinens államainak kialakulóban lévő új közösségéhez.

A szerkesztőség

R. SŪLE ANDREA

Terület- és településrendezési tervek Romániában

A FALUROMBOLÁSI TERV ELŐZMÉNYEI

A Romániában meghirdetett ún. terület- és településrendezési program - hivatalos román szóhasználatnál szisztematizálás - gyökerei 1967 októberéig nyúlnak vissza, amikor a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága elfogadta a Románia területi-közigazgatási szervezetének javítására és a falusi helységek szisztematizálására vonatkozó alapelveket. A KB javaslatára foglalták törvénybe az új területi-közigazgatási beosztást, amely az 1950-ben - szovjet mintára - létrehozott tartományok helyett megyerendszert vezetett be. A megyerendszer kialakításának fontos célkitűzése volt a termelőerők egyenletes területi elosztása, valamennyi vidék és megye fejlesztése, a város és a falu, a fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbségek fokozatos eltörlése, és ezek alapján az ország minden állampolgára számára „nemzetiségre való tekintet nélkül” egyenlő életfeltételek megteremtése.¹

A területi-közigazgatási átszervezés következtében 1968-ban formailag is megszűnt a Maros-Magyar Autonóm Tartomány. Az új megyék és községek területét úgy állapították meg, hogy kompakt magyar településeket szakítottak el hagyományos központjaiktól, a vegyes lakosságú vidékeken pedig mindenütt biztosították a román többséget. Ez alól csupán Hargita és Kovászna megye jelentettek kivételt, ahol továbbra is a magyarok voltak többségben az 1966-os népszámlálás adatai szerint - 79,4, illetve 88,1%-os arányukkal.²

A területi-közigazgatási átszervezésről rendelkező törvény már meghirdette a kisebb települések felszámolásának, illetve összevonásának a programját. (E törvényt 1989 áprilisában hatályon kívül helyezték.) Az 1967-ben nyilvánosságra hozott adatok szerint Romániában a falusi lakosság, amely az összlakosság több mint 60%-át tette ki, 14 205 településen élt. Több mint tízezer településen a lakosság száma nem érte el az ezer főt, és ezen belül is mintegy hétezer olyan települést tartottak nyilván; amelynek lakossága ötszáz főnél kevesebb volt. 989 településen a lakosság 100 fő alatt volt.

A Román Kommunista Párt (továbbiakban: RKP) 1972 júliusában megtartott országos értekezletén Nicolae Ceaușescu pártfőtitkár előterjesztette a területrendezési irányelvek tervezetét, amely az infrastrukturális költségek csökkentése érdekében a települések koncentrációját és beépítettségének növelését írta elő. Az 1972-es területrendezési terv annak a példátlan méretű társadalmi-politikai mozgósítással járó gazdaságfejlesztési programnak a része volt, amely Romániára vonatkozóan megfogalmazta a „fejlődő szocialista ország” koncepcióját, valamint a társadalmi, gazdasági és etnikai „homogenizálás” tételét.³ A pártkonferencián lefektetett irányelvek szellemében adták ki az 58/1974. sz. törvényt a területrendezésről, valamint a városi és falusi helységek rendezéséről.⁴ A területrendezési program megvalósítása érdekében 300-350 új várost szándékoztak létrehozni, és a városok köré 3-4 községet csoportosítani. A fejlesztéshez hozzá is kezdtek, az elmaradottabb megyékben 40 települést várossá nyilvánítottak, de az akció a következő években elakadt. Várossá alakítás helyett inkább a meglévő megyeszékhelyeket fejlesztették.

Az RKP főtitkárának 1974 után elmondott beszédeiből arra következtethetünk, hogy a terv megvalósulását a helyi szervek halogató magatartása, passzív ellenállása átmenetileg megghiúsította. Erre utal Nicolae Ceaușescunak a néptanácsi elnökök 1978. évi országos konferenciáján elmondott beszéde is: „Igen fontos szerep hárul a municípiumi, városi és községi néptanácsokra a településrendezési program megvalósításában. (...) Egyes községekben jó néhány fontos munkálatot elvégeztek, de a legtöbb községben és faluban akadozva halad a munka, nem lépnek fel határozottan a településrendezés gyakorlati

végrehajtásáért, a települések összevonásáért, a rendezési vázlatok és makettek szerint új épületek megvalósításáért. Értsük meg jól: ahhoz, hogy végrehajtsuk a falvak urbanizálására, civilizációs szintjük emelésére vonatkozó párt- és állami határozatokat - ami egyik feltétele a falusi és városi életkörülmények fokozatos közeledésének -, határozottan intézkedni kell a rendezési program megvalósításáról, el kell érni, hogy minden község erős közigazgatási egységgé, agráripari várossá fejlődjék, és egyre jobb munka- és életkörülményeket kínáljon valamennyi lakosa számára.”⁵

A nagyszabású településszerkezet-átalakítási programnak az RKP 1984 novemberi XIII. kongresszusán szenteltek ismét nagyobb figyelmet. A párthatározat így fogalmazott: „A következő öt éves tervben folytatódni fog a termelőerők ésszerű, az ország egész területére kiterjedő telepítésének politikája. (...) A jövő öt éves terv során a városok fejlődése és egyes községi központok kis agráripari városokká változása folytán a városi lakosság eléri az 57-58 százalékot.”⁶

1986 folyamán az RKP Központi Bizottsága kidolgozta „az új településrendszer kialakításáról” intézkedő program részleteit, bár akkor azt még nem tárták a nyilvánosság elé, valamint határozatot hoztak a beépíthető körzetek csökkentéséről.⁷ Az 1987 decemberi pártkonferencián már konkrét határidőt is kijelöltek; eszerint a terület- és településrendezési program megvalósítását az ezredfordulóig be kell fejezni.⁸

A FALUROMBOLÁSI TERV LÉNYEGE⁹

A terület- és településrendezési program lényegét Nicolae Ceaușescu a néptanácsi elnökök 1988. március 3-án megtartott konferenciáján ismertette. Eszerint a „szisztematizálási” tervet három szakaszban kívánják megvalósítani; az első szakasz 1990-ig, a második 1995-ig, a harmadik 2000-ig tart.

Az első szakaszban a közeli városokban élő, naponta falusi munkahelyükre ingázó szakembereknek fel kell adniuk jelenlegi lakóhelyüket, és ki kell költözniük arra a településre, ahol munkahelyük található. Az intézkedés elsősorban értelmiségiekre és vezetőkre vonatkozik. Ez a döntés azzal a következménnyel járhat, hogy azokból a városokból, ahol jelentős számban élnek magyar és német nemzetiségűek, az értelmiség egy részének ki kell költöznie. Ezáltal még nehezebbé válik számukra anyanyelvük és nemzeti kultúrájuk ápolása.

Az 1990-ig tartó első szakasz további fontos feladata a helységek építészeti egységesítése. Ezentúl minden épületet kizárólag a központi títustervekkel összhangban lehet megépíteni. Ez a rendelkezés a lakóépületekre is kiterjed; megtiltják például családi házak építését.

Ugyancsak az évtized végére kell befejezni az átrendezés végleges - minden részletre kiterjedő - terveinek az elkészítését. Az elő- készületek részeként minden megyének rögzítenie kell községeinek és minden egyes község lakosainak számát. (Romániában a község mint legkisebb közigazgatási egység köré általában 3-5 falu szerveződik.)

Romániában - a párt főtitkára szerint - mintegy 900 olyan nagyközség van, amelynek lélekszáma nem éri el a háromezret, sőt 290 községnek még kétezer lakosa sincs. Ezeket a településeket életképtelennak minősítették, és helyettük legalább háromezer lelket számláló településeket hoznak létre, de ezek száma sem haladhatja meg a kétezret. E terv megvalósítása érdekében a mintegy 13 ezer romániai faluból mintegy 7-8 ezret megszüntetnek.

A program értelmében 558 városi jellegű agráripari központot szándékoznak létesíteni, amelyek köré előreláthatólag 3-3 község tömörül majd. A tervek szerint a nyolcvanas évek végére megyénként 2-3 ilyen agráripari komplexumot hoznak létre, majd 2000-ig - a program tervezett befejezéséig - mind az 558 központot kiépítik. Valamennyi agráripari központban egy 12 osztályos líceum és szakiskola, 50-100 ágyas kórház, sportcentrum és művelődési központ épül.

A rendezés végső, részletes tervét egy újonnan kinevezett bizottság dolgozza ki, amelynek élén Constantin Dăscălescu miniszterelnök áll. E bizottság feladatai közé tartozik, hogy kijelölje a pusztításra ítélt falvakat, mivel új építési engedélyeket ezentúl csak a megmaradásra szánt településeken szabad kiadni.

1988. április 29-én az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának ülésén Ceaușescu annyit módosított az eredeti elképzeléseken, hogy kijelentette: a településszerkezet-átalakítási tervek végrehajtásához „hosszabb időre van szükség, nem kell erőltetnünk a dolgokat”.¹⁰ A falufelszámolás határidejére vonatkozó mérsékeltebb álláspont valószínűleg az erőteljes külföldi reagálás következménye.

A FALUROMBOLÁS MEGKEZDÉSE, MAJD LASSÍTÁSA

A program eddigi végrehajtásáról viszonylag kevés információval rendelkezünk. Több megyére vonatkozóan ismerjük a pusztulásra ítélt falvak listáját, és tudjuk, hogy 1986 óta „mintaközpontok” kialakítása is folyik. A Bukarest környéki Ilfov körzetében már 3400 lakás elkészült, amelyekbe a felszámolandó falvak lakói be is költöztek. Az itt végrehajtott település- és területrendezés szolgál modellként az egész ország számára. A mintalakótelepeken 2-4 emeletes panelházak épültek, amelyekben a lakások csupán a legegyszerűbb komforttal vannak ellátva: nincs bennük WC, a közös illemhelyeket az udvaron helyezik el. Hiányzik a központi fűtés, a fát vagy szenet a vízhez hasonlóan - az udvarról hordják fel.

Eredetileg a község belterületének megállapításakor lakosonként 134 m²-t számítottak. A legújabb tervek szerint egy lakosra 250 m² jut, de ebbe beleértendők a lakóházak, a gazdasági melléképületek, a közintézmények, a templomok, a temetők és az utak is.

1988 végén - a nemzetközi tiltakozások, valamint a végrehajtáshoz szükséges anyagi eszközök hiánya következtében - Románia lassította falurombolási programjának végrehajtását.” Az eredeti elképzelések szerint a kijelölt falvakat bulldózerrel szándékoztak elpusztítani. Az újabb állásfoglalások arról tanúskodnak, hogy a megszüntetendő falvakat nem rombolják le, hanem hagyják, hogy „maguktól” haljanak el. Arra vonatkozóan is vannak megalapozott feltételezéseink, hogy mit is jelent a nem erőltetett áttelepítés. Megszűnnek a falusi iskolák, a távolsági buszok közlekedésének esetlegessége miatt a gyerekek gyalog kénytelenek a községi iskolába bejárni. Leállítanak mindenféle állami szolgáltatást - orvosi ellátást, postát és elektromos áramot - és így kényszerítik ki a lakosság eltávozását a kis településekről.

Jelenleg nem elsősorban a megszüntetendő falvakat bontják, hanem azok lakói számára építenek tömbházakat az agráripari városokká kijelölt településeken. Ezzel összefüggésben a román sajtó 1988 nyara óta falurombolásról vagy bontásról nem tudósít, helyette építésről és korszerűsítésről ír.

A ROMÁNIAI FALU ÉS VÁROS¹¹

A városi lakosság száma és aránya Romániában 1945 óta rendkívül gyors ütemben növekszik, ennek ellenére a népesség fele továbbra is falun él. A falusi lakosok megoszlása azonban meglehetősen egyenetlen az ország egyes földrajzi területein. Erdélyben, különösen annak déli részén az országos átlagnál alacsonyabb a falusi lakosság aránya, míg az ország déli és északkeleti megyéi infrastrukturális szempontból elmaradott, falusias vidékek.¹²

A legkisebb falvak a hegyvidékeken, különösen a Déli- és Nyugati-Kárpátokban találhatók, de ennél alig valamivel nagyobbak Kolozs és Maros megye falvai. Az alföldi területekre és az északi medencékre az ezer főnél népesebb falvak a jellemzők. Az ezeken a vidékeken élő falusi népességet valószínűleg kevésbé veszélyezteti a településrendezés, mint a más vidékeken élőket. Elvileg az erdélyi falvakat sem érinthetné a rombolás, mivel azok

viszonylag kis területen, kompakt módon helyezkednek el. Nagyságukat tekintve azonban a magyarlakta falvak jó része nem éri el az életképessé nyilvánítás alsó határát. Brassó és Szeben megye szász falvai hagyományosan nagyobb kiterjedésűek, sűrűn beépítettek, de lélekszámuk - a német nemzetiségű lakosság NSZK-ba történő kivándorlása miatt - évek óta csökken, így valószínűleg esetükben is végrehajtják a programot.

A nagyszabású átalakítási program egyik meghirdetett célja a falusi lakosság életszínvonalának növelése, életkörülményeiknek a városlakókéhoz közelítése. Az urbanizáció eddigi romániai gyakorlata azonban éppen ellentétes folyamatról tanúskodik. A hatvanas években Erdélyben - az ipar egyenlőtlen területi megoszlása következtében - óriási méreteket öltött a vidéki munkaerő városokba áramlása. A városi népesség robbanásszerű gyarapodása - a városok (pl.: Kolozsvár, Nagyvárad és Szatmárnémeti) elrománosodása mellett - azzal a következménnyel járt, hogy az azelőtt fejlett városi étellel rendelkező településeken a századfordulón kiépült belvárosnak a korábbi infrastruktúrával kell kielégítenie a többszörösére duzzadt városi lakosság igényeit - még ha ezeket az igényeket hosszú ideje meglehetősen alacsony szinten is tartják. A bevándorlók a városszéli telepeken tovább élnek falusias életformájukat. Ezt a folyamatot tehát aligha nevezhetjük urbanizációnak, sokkal inkább a városok falusiassá válásáról, „ruralizálódásáról” van szó.¹³

A „szisztematizálási terv” mintegy 5-6 millió ember átköltöztetését jelenti, ennek megfelelően a megépítendő lakások száma - ha a lerombolásra ítélteteket is figyelembe vesszük - milliós nagyságrendű. Jelenleg évi százezer, korábban százötvenezer lakás épült Romániában. Ebből a falusi építkezések aránya állandóan csökkent, 1985-ben mindössze tízezer volt. Reális számítások szerint a létrehozandó agráripari központokban maximálisan évi ötvenezer lakás felépítése képzelhető el, a kapacitások átcsoportosításával és az érintett lakosság munkaerejének igénybevételével. Így a 10-15 évre tervezett program legalább 30 évet venne igénybe.¹⁴ Vajon milyen költségekkel építhetők fel ezek a házak, s ez mekkora megterhelést jelent az évek óta válsággal küzdő román államháztartásnak és a régóta nélkülöző román lakosságnak? Jelenlegi ismereteink szerint a felszámolásra ítélt falvakban „házért - blokklakást” alapon történik a csere, a kisajátításért kártérítés nem jár. Az értesülések szerint 2500 lejt kap az a család, amely maga bontja le a házat, és 5000 lejt fizet az, aki helyett az állam végzi el ezt a „munkát”.

Az eddig megépített „minta-lakótelepek” azt bizonyítják, hogy a meghirdetett célokkal ellentétben a város és a falu közötti különbség fennmarad, legalábbis az ellátás és a kommunális szolgáltatások területén; az új települések csak népsűrűségüket tekintve különböznek a hagyományostól. Ezzel pedig a létrehozás legkevésbé racionális indoka - a termőterület felszabadása - teljesül csupán.

ERŐSZAKOS ÁTTELEPÍTÉS

Románia a gyakorlatban hosszú ideje nem biztosítja állampolgárai számára a lakóhely és a munkahely szabad megválasztásának a jogát. A hatvanas évektől kezdve számos intézkedést hoztak a lakóhely változtatások adminisztratív korlátozására. 1968-tól évente minisztertanácsi határozat szabályozza a tételesen felsorolt városokba betelepülők számát, sőt 1971 óta mindenkitől igazolást kérnek arról, hogy lakása biztosítva van. Különösen ez utóbbi egyedi engedélyeztetés ad lehetőséget olyan ún. zárt városok kialakítására, ahova nemzetiségiek csak kivételes esetekben telepedhetnek be. Egy 1976-ban kiadott törvényerejű rendelet határozza meg a nagyvárosokban történő letelepedés feltételeit. Eszerint a kijelölt 14 legnagyobb romániai városban - ezek: Arad, Brassó, Brăila, Bukarest, Craiova, Galați, Kolozsvár, Konstanca, Iași, Marosvásárhely, Nagyszeben, Pitești, Ploiești és Temesvár - csak azok telepedhetnek le, akiket hivatalból áthelyeztek vagy akiket végzettségük miatt oda osztanak be munkára. Áttelepülésre jogosultak még a szüleikhez költöző fiatalok, a gyermekükhöz

költöző szülők, valamint tartalékállományba helyezésüktől egy éven belül a tisztek és az altisztek.¹⁵

A hetvenes évektől, amikor Erdély iparosítása felgyorsult, megkezdődött a munkaerő betelepítése a Kárpátokon túlról az erdélyi városokba és ipari központokba. E folyamat elősegítésére azok a román értelmiségiek, akik hajlandók magyar többségű területekre költözni, az illetékes minisztériumtól 5-10 havi átlagkeresetnek megfelelő letelepedési segílyt (15-30 ezer lej) és állami lakást kaphatnak, de más társadalmi rétegek betelepülését is támogatják. Az erdélyi magyar diplomásokat, szakembereket viszont iskoláik befejezése után szülőföldjüktől távol, a Kárpáton túl helyezik el. Erre az intézkedésre az a belső utasítás ad lehetőséget, amely szerint a végzetek - szakképzettségüktől függően - 3-5 évig a számukra kijelölt munkahelyen kötetesen dolgozni, ellenkező esetben elveszthetik diplomájukat.

A lakóhely-kijelölés, a kényszerű átköltöztetés mélyen antihumánus intézkedés, amely a legalapvetőbb emberi jogokat - a szabad mozgás jogát és a lakóhely megválasztásának a szabadságát - sérti.

A ROMÁN POLITIKA MEZŐGAZDASÁGÉS PARASZTELLENESSÉGE

A hivatalos adatok alapján a „szisztematizálás” következtében körülbelül 384 ezer hektárral bővül a megművelhető földterület, ami a román érvelés szerint - jelentősen javítaná az élelmiszer-ellátást. Csakhogy Románia nem a föld szűkössége miatt kényszerült ilyen intézkedésre. Ezt bizonyítják a korábbi román statisztikák is, amelyek szerint az ország területének 60%-a termőtalaj. Míg Európában átlag 0,35 hektár termőföld jut minden egyes lakosra, Romániában ez a hányad - egy 1976-os kormány jelentés szerint - 0,55 hektár. A mezőgazdasági termékek hiánya tehát elsősorban hatékonysági és elosztási hibákra vezethető vissza.

A területrendezési program eredményeként várható többleterméshez - a falvak lerombolása nélkül is - Románia viszonylag rövid időn belül hozzájuthatna, ha a jelenlegi vetésterületen korszerűsítene az elmaradott mezőgazdasági technológiát és technikát.

A „szisztematizálási programban” szereplő 348 ezer hektár föld termővé tételével ugyanakkor nagyon keveset nyer az ország. A megszüntetésre váró falvak háztáji gazdaságaiból származó mezőgazdasági produktum ugyanis teljes egészében elveszik, pedig ez rendkívül fontos szerepet tölt be az élelmiszerellátásban. Az állatállomány több mint fele a háztáji gazdaságok és a nem szövetkezetesített hegyvidékek egyéni gazdálkodóinak tulajdonában van. 50%-nál nagyobb a hozzájárulásuk a gyümölcs- és zöldség-ellátáshoz. Lényegesen alacsonyabb technikai felszereltségük ellenére az egyéni gazdálkodók sokkal termelékenyebbek, mint az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek.

A jelenlegi román vezetés kifejezetten mezőgazdaság- és parasztellenes politikát folytat. A falusiaknak önellátóknak kell lenniük; élelmiszerhez csak akkor juthatnak - feláron -, ha előzőleg teljesítették beszolgáltatási kötelezettségüket. A parasztság jövedelme 1980-ban 40%-kal volt alacsonyabb, mint a munkásoké. A piacokon csak maximált, alacsony áron adhatja el termékét az, aki teljesítette a beszolgáltatási kötelezettséget. A jövedelemszerzés és a termékcsere a nyolcvanas években elsősorban a feketepiacon történik.¹⁶

A falusi lakosokat emeletes házakba költöztetésük megfosztja létfenntartásuk legalapvetőbb eszközétől, a ház körüli kerttől és az állattartás lehetőségétől. Megszűnik viszonylagos személyi autonómiájuk és önellátásuk esélye az élelmiszer-termelés, a fűtés és számos szolgáltatás terén, kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek az állami ellátással szemben.

A háztáji gazdaságok megszüntetésével lehetővé válik a mezőgazdaságban hasznosított földterület 9,5%-án fekvő egyéni birtokok teljes államosítása, és ezzel végérvényesen felszámolják a kisfalusi léthez kötődő mezőgazdasági üzemformát és a Romániában egyébként is elhanyagolható nagyságú magántulajdon utolsó maradványait is.

A FALUROMBOLÁS KÖVETKEZMÉNYEI A ROMÁN NÉPRE ÉS A ROMÁNIÁBAN ÉLŐ NEMZETI KISEBBSÉGEKRE

A terület- és településrendezési terv a társadalmi élet minden területére kiterjedő homogenizálás jegyében fogant; a különbségek felszámolásával egységes, egy nyelven beszélő román nemzetet akar kialakítani.

A „szisztematizálás” végeredményben hadviselés a néppel szemben; a még létező csekély lakossági autonómia felszámolását jelenti. A falusi életkeretek felszámolásával a parasztság maradék nagyon viszonylagos - anyagi, erkölcsi, szellemi és társadalmi függetlenségének még az illúziója is elveszik. Az erőszakos áttelepítésekkel szétszakítják a korábban kialakult emberi kapcsolatokat, és megsemmisítik a történelmi hagyományokat, emlékeket is. A falusi lakosság panelházakba költöztetésével, erőszakos „városiasításával” ezek a szorosabb emberi kapcsolatok és az erőteljesebb mi-tudattal rendelkező kis közösségek is megszűnnek.

A települések felszámolása millióknak okoz testi-lelki szenvedést és súlyos emberi tragédiákkal jár. Kolozsvárott például a sokemeletes házakba költöztetett hóstáti magyarok - a háztáji kerttől és az állattartás lehetőségeitől megfosztva - sorra követtek el öngyilkosságot. A gyökértelen, hagyományok nélküli „homogén nép”, amely típusházakban lakik és „uniformizáltan” gondolkodik, teljesen kiszolgáltatottá válik a helyzetét bizonytalannak érző hatalommal szemben.

A panelházakba költöztetett román paraszt, bár elveszti saját házát, kertjét, múltját és hagyományait, de nyelvét és nemzeti mivoltát megőrizheti. A többségi településekre kényszerített magyarok, németek, ukránok, szerbek, zsidók, szlovákok, csehek, bolgárok, oroszok, törökök, tatárok, görögök, lengyelek és örmények azonban nemzetiségi létük lényegét veszítik el: anyanyelvüket, kultúrájukat és történelmi örökségüket.

A kisebb falvak, települések tömeges elpusztítása módosítja az ország etnikai térképét, s ezáltal gyengíti a nemzeti közösségek összetartozását. A nemzeti kisebbségek számára lehetetlenné válik, hogy kultúrájukat ápolják és gyermekeiket anyanyelvi iskolába járassák. Mindezek hatására gyengül a kisebbségek nemzeti és történelmi azonosságtudata, és ez jelentősen felgyorsítja beolvadásuk, asszimilálódásuk folyamatát.

A falurombolás Erdélyben ősi falvak, jelentős - a nemzetiségi létről tanúskodó - kulturális és építészeti értékek felszámolását is jelenti. Az óromániai¹⁷ vidékeken viszont, ahol nincs annyi műemlék, a falvak is később alakultak ki, s a házak általában rosszabb állapotban vannak, az új lakások építése esetenként még pozitív tartalmat is kaphat. A román politika ily módon „az egységes román nemzetállam” eszméjével, homogenizáló és alsó szinten nivelláló gyakorlatával igyekszik feledtetni a történelmi és civilizációs sokféleség tényét.

EGYETEMES EMBERI ÉRTÉKEK ELPUSZTÍTÁSA

A román területrendezési program kirívó megnyilvánulása annak a szélsőségesen központosított tervutasításos rendszernek válsága, sőt csődje a nyolcvanas évekre nyilvánvalóvá vált. A voluntarista gazdaságpolitikát jól jellemzik a gazdaság teljesítő- és a lakosság tűrőképességét meghaladó presztízs vállalkozások. Ezeknek az építkezéseknek a során nem kímélik a múlt emlékeit és a földrajzi-táji értékeket sem. Bukarest történelmi belvárosának helyén évek óta folyik az új - a Ceaușescu-korszak dicsőségét megörökíteni szándékozó - kormányzati negyed építése, és megkezdődtek a Duna-delta természeti szépségeinek felszámolását célzó munkálatok is.

A nemtörődömség azonban többnyire céltudatos beolvasztó szándékkal párosul, ha a kisebbségi emlékhelyek megsemmisítéséről van szó. Több százra tehető azoknak az épségben maradt erdélyi kastélyoknak, templomoknak, erődítményeknek és történelmi jelentőségű

temetőknél a száma, amelyek fennmaradása az utóbbi évtizedekben került igazán veszélybe. Építészeti emlékeket, művészettörténeti értékű városrészeket (például Nagyvárad belvárosának jellegzetes utcáit, épületegyütteseit) pusztítanak el városrendezés címén. (Elkészültek a tervek Kolozsvár történelmi városmagjának átépítésére is.) A hatóságok esetenként még azt is megakadályozzák, hogy felekezeti adakozásból renováljanak templomokat. (Ez történt az 1986. évi földrendezés során megsérült három magyar templom: az ákosi, a csomakőrösi és a sepsiszentgyörgyi esetében.)

A román műemlékvédelmi hivatal (Direcția Monumentelor) 1977-ben - elnöki rendelettel - feloszlatták. Azóta ez a terület gazdátlan, pénzt nem fordítanak rá és megszűnt a szakemberek képzése is.

A falurombolás felgyorsítja a kulturális örökség felszámolásának folyamatát. Olyan hagyományteremtő értékek pusztulnak el, amelyeket a világ más részein nagy áldozatok árán őriznek meg a jövő nemzedékei számára. Az építészeti, néprajzi, történelmi és vallási emlékek megsemmisítése különösen tragikus következményekkel jár az országban élő kisebbségek szempontjából. A földgyaluk lerombolják a Romániában élő kisebbségek sok évszázados múltjának kőbe vésett települési és építészeti tanúságait. Az építészeti emlékekkel együtt megsemmisülnek az utolsó bizonyítékai annak, hogy Romániában valaha magyarok, németek és más nemzetiségűek éltek. Ez pedig arra is lehetőséget ad, hogy a román történelmet - mindenekelőtt annak Erdélyre vonatkozó fejezetét - átírják, és a román történelemfelfogással ellentétes nézetek bizonyítékait eltüntessék.

Jegyzetek

- 1 Buletinul Oficial, 1968. február 17.
- 2 *Recensămîntul populației și locuințelor din 15 martie 1966*. Vol. I. Rezultate generale. Populație. Direcția Centrală de Statistică, 1960.
- 3 *A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája, 1972. július 19-21*. Bukarest, 1975.
- 4 Buletinul Oficial, 1974. november 1.
- 5 Nicolae Ceaușescu: *Beszéd a néptanácsi elnökök országos konferenciáján*. Bukarest, 1978. 15.
- 6 *A Román Kommunista Párt XIII. kongresszusának irányelvei Románia gazdasági-társadalmi fejlesztése az 1986-1990-es ötéves terv időszakában és távlati irányvonala 2000-ig terjedően*. Bukarest, 1984. 42.
- 7 Scînteia, 1986. június 24.
- 8 *A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája, 1987. december*. Bukarest, 1988.
- 9 Előre, 1988. március 5.; 1988. május 5.; Hargita, 1988. június 5.; Scînteia, 1988. július 7.; 1988. július 12.
- 10 Előre, 1988. május 5.
- 11 Trond Gilberg: *Rural Transformation in Romania*. In: Völgyes: *The peasantry of Eastern Europe*. New York, 1979.; Per Ronnas: *Urbanization in Romania*. Stockholm, 1984.
- 12 Hunya Gábor *Falurendezési terv a határozatok, nyilatkozatok és sajtóközlemények tükrében*. In: *Külpolitika*, 1989. 2. 67-75.
- 13 E kamatot részletesen leírja: Semlyén István: *Hétmilliárd lélek* Bukarest, 1980. 210.
- 14 Hunya G.: i.m. 73.
- 15 Vörös Lobogó, 1988. május 8.
- 16 Hunya G.: i.m. 73.
- 17 Óromániának (Regat) hívják azokat a területeket - Moldvát és Havasföldet -, amelyek 1914 előtt is Romániához tartoztak.

KISS GY. CSABA

Alföldi szlovákokból szórványnemzetiség

A magyarországi szlovákság múltjából

E népcsoport 19. és 20. századi történelmének az útját úgy is jellemezhetjük, mint egy folyamatot, melynek során a mai magyarországi szlovák etnikum egyes darabjai - földrajzi elhelyezkedésük, új szülőföldjük etnikai viszonyai következtében, és nem utolsósorban a szlovák nemzetté válás bizonyos politikai és ideológiai tényezői miatt - jellegzetes diaszpórává váltak. Az alföldi szlovák népcsoport történelmi sorsa egyben a kárpát-medencei modernkori nemzetállami „fejlődés” következménye, annak a XIX. században meginduló s egyre gyorsabb üteművé váló folyamatnak, amely az együtt élő etnikumok szétválasztását, a kisebb csoportok fölolvadását (amit nemegyszer erőszakos eszközökkel is segített a mindenkorai államhatalom) eredményezte. Ha úgy tetszik, egy tendencia jellegzetes példája az alföldi, később - 1918 után - magyarországi szlovák kisebbség. Amikor a XVII. század végétől szlovák csoportok húzódtak a török alól felszabadult déli megyékbe, vagy a XVIII. században, amikor tömegesen érkeztek az Alföldet benépesíteni és fölvirágoztatni - magyarokkal, németekkel és néhány más kisebb nemzetiségű csoporttal együtt -, nemigen gondoltak arra, hogy Magyarországnak egy olyan vidékén telepedtek meg, ahol majd a nacionalizmus századában a paraszti meggazdagodás és a polgárosodás nem egy tekintetben összefonódik a magyarrá válással, hogy a magyar nemzeti ideológia éppen ezen a területen - ahol sok volt a mezőváros, a szabadparaszti település - igen mély gyökeret ver, és a másnyelvűség a nemzeti antagonizmusok időszakában gyakran súlyos dilemmákat vet föl: hiszen úgy látszott, a demokratikus polgári fejlődés nyelve a magyar, a szlovák pedig egy olyan nemzeti mozgalomé, amelynek a központjai földrajzilag távolabb esnek, eszményeinek külpolitikai implikációi (a cári pánszlávizmus) nehezen érthetők.

Alföldi és felföldi szlovákok között egészen más természetű volt a különbség a XVIII. században, mint mondjuk a XIX. század második felében. Az alföldi szlovák népcsoportnak a történetét nem lehet a szlovák etnikumétól elkülönítve tárgyalni. Kétségtelen, hogy a XIX. századon keresztül - egészen a XX. század közepéig, és talán még azon is túl - megfigyelhető egy eleinte lassúbb, később fölgyorsuló szétválási folyamat. Épp ennek a folyamatnak a szakaszai tagolják az alföldi szlovákság történetét. Félreértés ne essék, a szétválás nem azt jelenti, hogy az Alföldön nem-szlovákká, valamilyen sajátos autonóm csoporttá vált volna az ott élő szlovákság, hanem azt, hogy a Felföldön egyre erőteljesebben kibontakozó nemzeti mozgalomhoz képest periférikus helyzetbe került, és rájuk - nagy magyar etnikai tömb közepén - egyre jobban ránehezült a természetes asszimiláció kihívása, majd az erőszakos magyarosítás kényszere.

Az első szakasz a felvilágosodás korára esik, a XVIII. és XIX. század fordulójára, az új század első két-három évtizedére. Ezt a sok tekintetben premodern korszakot még nyelvi türelmesség jellemezte. A közösségi társadalmi kommunikációt elsősorban a felekezeti keretek és a helyi társadalom érintkezései szabályozták. Itt nyomatékmal kell megemlítenünk, hogy a szlovák evangélikus felvilágosodásnak igen fontos műhelyei és kisugárzó központjai (amelyek gyakran nem többek egy paplaknál) voltak az Alföldön, s ezek a műhelyek magától értetődő természetességgel voltak kapcsolatban a Felfölddel. Az alföldi gyülekezetbe megválasztott lelkészt meghívhatták egy felföldi községbe, vagy fordítva. Jeles szlovák értelmiségiek működtek - csak néhány példát említünk - Szarvason, Cinkotán, Maglódon, Kiskőrösön stb. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a cseh és szlovák „nemzeti ébredés” nagy apostola, Ján Kollár harminc évig (1819-1849) Pest-Budán volt lelkész. Az ország fővárosában volt - legalább az 1860-as évek végéig - a szlovák kultúrának az egyik

legfontosabb központja, a Bach-korszak válsága idején ide koncentráldott a szlovák politikai vezető réteg is. A jómódú alföldi szlovák települések egyáltalán nem számítottak perifériának a nemzeti kultúra számára, az viszont kétségtelenül igaz, hogy a harmincas évektől jelentős mérvű volt a magyarosodás (ami jól érzékelhető Nyíregyháza példáján, ahol gyorsan fogyott a szlovák anyanyelvűek aránya).

A nemzeti antagonizmusok megjelenésének sorsdöntő korszaka az 1830 és 1867 közötti évtizedekre esik, ami meghatározó jelentőségű volt az alföldi szlovákság további sorsára is. Eleinte nem látszott nyilvánvalónak, hogy a céljait megfogalmazó szlovák nemzeti ideológia a politikai célok körvonalazásának a szakaszában majd egy szlovák területet is kijelöl, és ebből kimarad az alföldi szlovákság. Még *Slovensko* fogalma sem volt eleinte egyértelmű, legalább annyira jelentett először *szlovákságot* (értsd: mindenki, aki szlovák, akinek ez az anyanyelve), mint egy bizonyos területet, országrészt vagy tartományt, hiszen ilyen közigazgatási, egyházkormányzati egység nem létezett a középkor századaiban. Kollár nagyszláv nemzetfogalmába minden szlovák beletartozott, egyformán sajnálkozott az elfajzás (asszimiláció) bűne miatt, ha az Pesten történt vagy Gömörben, mind a kettőt ugyanúgy szemlélte. Kétségkívül jobban áthatotta a magyar nemzeti ideológia, a polgárosodás piros-fehér-zöld színű útjának lehetősége az alföldi szlovák közösségeket, mint a Felföld színszlovák megyéiben élőket, bár általában azt is el kell mondani, hogy a szlovák nemzeti mozgalom lassan bontakozott ki, és az ideológia mögött jelentősen elmaradt az ideológia elterjedése, amit bizonyít az is, hogy 1848 sorsdöntő eseményei során milyen csekély tömegbázissal számolhatott a Štúr-Hurban-féle csoport. A nemzeti mozgalom és ideológia lényegében 1848-ban érkezett el ahhoz a fontos fordulóponthoz, amikor a kulturális követeléseken túl megjelennek a politikaiak is, köztük a szlovák terület valaminő közigazgatási elhatárolásának az igénye. Szó volt tartományi autonómiával bíró területről a Magyar Királyság keretében, majd önálló koronatarományról, amelynek fejedelme vagy nagyhercege lett volna a Habsburg uralkodó. Függetlenül attól, milyen tartalmú politikai elképzelésekről, orientációról volt szó: a politikai nemzet egy lényeges attribútuma jelent meg ebben a követelésben. És ez a követelés magában hordta a szlovák tartományon kívül eső szlovákság perifériára szorulását az ideológiában és a politikában, éppúgy, mint a képzelt terület nem-szlovák lakóinak asszimilációjára való rejtett szándékot is. Amiképpen ez szóba is került az 1861-es turócszentmártoni gyűlésen, ahol a nemzeti mozgalom magáévá tette a külön szlovák terület (Okolie) megalakításának a követelését. Az alföldi szlovákság paraszti tömegei viszont 1848-ban Kossuth zászlaja alatt harcoltak, és a szabadságharc leverése után nem kevesen közülük úgy gondolkodtak, hogy a felföldi szlovákság egyes csoportjai felforgatókra hallgattak, az orosz, cár ügynökeire, ezért ha valaki igazán a haza és a szabadság ügye mellett áll, nemcsak hungarus (uhorský), hanem magyar, nyelvében is. A maglódi születésű Ondrej Seberíny például (Petőfi barátjának, Szeberényi Lajosnak az öccse) végig szolgálta a szabadságharc ügyét, szinte az utolsó napig szerkesztette a kormány hivatalos lapját. Ő azután azok közé tartozott (ellentétben testvérével), aki - mivel szlovák nyelvű gyülekezet, a nagylaki hívta el lelkésznek - szlovák maradt, abban az értelemben is, hogy íróként ezen a nyelven működött. Az alföldi szlovákok dilemmáját tehát súlyosbította, hogy a nemzeti mozgalom célkitűzéseiből bizonyos értelemben kimaradtak, s közben erősödött a magyar közvélemény intoleranciája is. Mindazonáltal a magyarosodás csak azokat a csoportokat érintette, amelyek szórványban laktak, vagy elköltöztek, illetőleg följebb emelkedtek a társadalmi ranglétrán. A szlovák abszolút többségű települések (például Tótkomlós, Békéscsaba) etnikai állománya lényegesen nem változott a XIX. század folyamán. Amiben viszont jelentős változás következett be, az az értelmiségi elit elszivárgása, eltávolodása a nemzeti mozgalomtól. Ez persze részint politikai és társadalomfejlődési okokkal is magyarázható. Kezdett kialakulni a szlovákság körében is 1848 után az a hivatásos értelmiség, amelyik képes volt betölteni a kulturális és politikai

szerepét is. Folyóiratok alakultak, szlovák nyomdák, politikai fórumokra lett szükség. Míg a neoabszolutizmus elleni harcban még kétségtelen volt Pest-Buda vezető szerepe a szlovák politikában (itt jelentek meg a legfontosabb lapok, folyóiratok), 1867 után a nemzeti mozgalom egyik meghatározó jelentőségű szárnya tudatosan a Felföldet választotta tevékenysége terepéül, bármily kicsik voltak az ottani színszlovák városkák, bármennyire elmaradtak. Így a Matica slovenská székhelye Turócszentmártonban lett, s ide települt át Pestről a legfontosabb sajtóorgánium is. Az alföldi településeken tevékenykedő szlovák értelmiséget odafönt nemegyszer gyanakodva fogadták, magyarórnak tartották őket. A Békéscsabán élő és dolgozó történészt, Haan Lajost (1818-1891), aki szlovákul (illetve csehül, a szlovák evangélikusok nyelvén) és magyarul is publikált, visszamenőleg is hajlandók ma magyarórnak tekinteni Szlovákiában, magyar kortársai pedig nemegyszer „pánszláv” rokonszenveit nehezményezték. Azt pedig az utókor keserű tréfájának tekinthetjük, hogy az ötvenes években úgy döntöttek Békéscsabán, hogy az alföldi szlovákok legjelentősebb történészéről nem lehet többé utcát elnevezni, mivel hogy foglalkozása szerint evangélikus lelkész volt.

Tehát a XIX. század második felében nemzeti szempontból perifériára, marginális helyzetbe szorult az alföldi szlovákság. Gyakran érte az itteni szlovákságot az a vád a Felföldről, hogy csak anyagi gyarapodásával törődik, hogy önként magyarosodik. Ugyanakkor persze az egész szlovák nemzeti kultúra is elég mostoha helyzetben volt, különösen a Matica slovenská és a három szlovák tannyelvű gimnázium bezárása után. A felföldiség a jómódú, rátartó alföldi parasztpolgárok szemében valami rajongást, pánszláv délibábok hamis csábítását jelentette. A kultúra pedig egy viszonylag izolált regionális, paraszti kultúrát, szlovák (illetőleg bibliai cseh) nyelvű egyházat, népszínműveket (a Felföldről), kalendáriumot, helyi félig dilettáns írástudók próbálkozásait.

Körképünkben meg kell említeni az egyetlen nagyvárosi szlovák csoportot, a budapestit. Itt volt jelentős számú szlovák munkásság is, a szlovák munkásmozgalom kezdetei is részben ide kötődnek. És mivel a főváros közigazgatási, pénzügyi, oktatásügyi centrum, találunk egy vékony szlovák értelmiségi réteget, diákságot is. A századelő modern gondolatokért lelkesedő szlovák egyetemistái itt kerestek kapcsolatot hasonló beállítottságú román, szerb, horvát társaik felé, itt jelent meg a század elején a Prúdy (Áramlatok) c. folyóirat, mely korszerű szemléletet, és a cseh-szlovák egymásra találás eszméit terjesztette.

Alapvetően megváltozott a helyzet az 1918-as államfordulat után. Még inkább válaszkényszer előtt érezték magukat a városi szlovák értelmiségiek és középosztályiak, a trianoni sokk utáni Magyarországon ezek a szlovák rétegek fokozatosan disszimilálódtak. Maradt a paraszti alföldi szlovákság, immár egy túlnyomóan magyarok lakta országban. Szlováknyelvűségüket a paraszti életforma zártsága konzerválta.

SZARKA LÁSZLÓ

A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén

A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium tevékenységéről

A „Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott” minisztérium második osztályának titkára, Domokos László így foglalta össze a soknemzetiségű állam széthullásának 1919 januárjára kialakult állapotát: „A román, tót, szerb kérdés akaratunktól független irányba tért a forradalom után. Nem tudtuk többé megállítani a lavinát, amely az ország szíve felé hömpölygött, pedig nem is jöttek ellenünk hatalmas hadseregek, hanem csupán a hazai földön élő más nyelvű nemzetek népe vette át saját sorsának irányítását... Ahol letipornak bennünket, ott felhagytunk saját hatalmunk fenntartásával, ahol pedig csak szelíden kértek, ott fenntartottuk a régi gyűlölködést és féltékenységet.”¹

Alighanem örök vitatéma marad - itthon és szomszédainkkal folytatott polémiáinkban egyaránt - annak eldöntése, mennyire volt szükségszerű mindaz, ami „akaratunktól független irányba tért”, és a másik oldalon, a kisállami átalakulás mely elemei minősíthetők esetlegesnek, szubjektív tényezőkre visszavezethető véletleneknek.

Az e tekintetben megkülönböztethető két alapálláspont egy ponton találkozik: a Károlyi-kormánnyal, s azon belül Jászi nemzetiségi és külpolitikai koncepciójával szembeni kritikában, a forradalmi kormány országmentő igyekezete felett kimondott, érzelmi hordalékoktól sem mentes, súlyos ítéletekben. Jó ideig az a felfogás számított többségi véleménynek, amely tagadta vagy megkérdőjelezte a felbomlás szükségszerű mozzanatait s ebből kiindulva Károlyiék a végzetes mulasztások egész soráért tette felelőssé.² A hatvanas hetvenes években viszont a Monarchia s azon belül a történeti Magyarország széthullását - mint a megkésett kelet-európai polgári nemzetvé válás lezárulását - történeti törvényszerűségként kezelte a magyar történetírás, s ezzel összefüggésben a magyar kormány politikájával szemben a korábbival éppen ellentétes előjelű, de a fentieknél nem kevésbé súlyos elvi kifogásokat emeli.³ Konkrétan az az integritáskereső vált céltáblává, amelyet Jászi az elszakadást is magába foglaló, radikális és nagyhatalmi segédlettel realizált önrendelkezési jog helyébe emelt mint *a megegyezéses önrendelkezés* eszközt és célját. Ezt az ország nemzeteinek és nemzeti kisebbségeinek megegyezésén alapuló egységeszményt igyekezett saját koncepciójának középpontjába helyezni.

Nem kétséges, hogy mindkét felfogást súlyos érvekkel, példákkal, mi több, komoly forrásokkal lehet alátámasztani. Éppen csak annak mérlegelése hiányzik mind az egyik, mind pedig a másik érvelésből, hogy valójában milyen eszközökkel rendelkezett az őszirózsás forradalom által hatalomra került koalíciós magyar kormány és milyen kilátástalan helyzetbe is jutott a háborús vereség következtében Magyarország.

A nyolcvanas évek során idáig megjelent eszme- és politikatörténeti tanulmányok, könyvek ezt az állandósult historiográfiai helyzetképet - nem függetlenül a román és részben a csehszlovák történetírás negatív inspirációitól - kétségkívül dinamizálni látszanak.⁴

Az alábbiakban néhány adalék erejéig - a Jászi-féle nemzetiségi minisztérium működését dokumentáló iratanyag, korabeli nyilatkozatok, a minisztériumból kikerülő tájékoztatók alapján - a kibontakozó új vitákhoz szeretnénk kapcsolódni.

A minisztérium tevékenységét, akárcsak az egész kormány nemzetiségpolitikájának fő irányát a forradalom első két hónapjában Jászi felfogása, elképzelései határozták meg. Az ó álláspontja viszont még 1918 őszén is a világháború előtti nemzetiségpolitikai viszonyokra, illetve az azok közt jól kitapinthatóan elindult nemzetiségpolitikai alapfolyamatokra, mélyáramlatokra és a belőlük leszűrt következtetésekre épült. (Az ország nemzetiségpolitikai

szerkezeti átalakulására, negatív megfogalmazásban centrifugális, dezintegrációs tendenciák felerősödésének elemzésére gondolok.) Jászi már Szarajevó előtt és a világháború alatt, majd 1918 október-novemberében is ezt az átstrukturálódást tartotta meghatározó jelentőségű folyamatnak, éppen ezért ezt sürgette, ennek kiteljesítését szorgalmazta, s próbálta miniszterként immár a körülmények sürgető-kényszerítő ereje és saját meggyőződése alapján egyaránt megvalósítani.⁵

A győztes nagyhatalmaknak 1918 utolsó két hónapjában a monarchia dezintegrációjára irányuló háborús célpolitikájával, illetve az azt realizáló tényezőkkel szemben Jászi az összes lehetséges partnert, eszközt, taktikai és stratégiai elemet megpróbálta felhasználni. Hajdu Tibor a Jászi-doktrína lényegét abban jelölte meg, hogy a Magyarország irányában kérlelhetetlenül ellenségesnek mutakozó antant-politikát a szomszéd népekkel való megegyezések révén igyekezett mérsékelni, megjegyezvén, hogy a magyar részről felkínálható ellentételek viszonylagos kisebb értéke miatt mindez eleve esélytelen koncepciónak bizonyult.⁶

Magam részéről úgy látom, hogy a megegyezések szorgalmazásának a dolgok végső kimenetelétől függetlenül másféle kontextusa is felvázolható. Az 1918. októberi, sorozatos Károlyi-Jászi-féle puhatolózó nemzetiségi tárgyalások (amint azt román viszonylatban Raffay Ernő szépen kimutatta) Jásziék számára félreérthetetlen jelzésekkel szolgáltak a korábbi „minimális programok”-nál bőkezűbb engedménypolitika szükségességéről.⁷ Ekkor merült fel a nemzetiségi autonómiák kialakításának, az ország belső föderalizálásának gondolata mint a belső megoldás utolsó nagy lehetősége. A szociáldemokraták, elsősorban Kunfi Zsigmond ekkortájt szintén az ország etnikumok szerinti átalakítását szorgalmazták, s így jutottak el az etnikai Magyarország megvédésének gondolatáig.⁸ Ezzel a párhuzamosan Jászi az 1918 tavaszán készített Dunai Egyesült Államok-tervezetben kifejtett monolit Magyarország-tervtől novemberdecember folyamán fokozatosan szintén eljutott a nemzeti autonómiák rendszerének megteremtéséig.⁹

Ezt a felismerést már a minisztérium kialakításának kezdetén követte egy másik, nemzetiségi és diplomáciai forrásokból leszűrűt, nem kevésbé fontos tapasztalás: a kormány nemzetiségpolitikai programja reálisan csupán az ekkor még utópisztikusan és eszményien elképzelt békekonferencia igazságos határozathozataláig terjedő átmeneti állapotokra tűzhetett ki bármiféle célokat.¹⁰ Ráadásul gyorsan bebizonyosodott, hogy egyedül ezen az alapon lehetett a tisztességes visszavonulás fokozatait - vagy inkább kálvárialépcsőit - az elvtelenség kockázata nélkül végigjárni: a Károlyi-kormány közel öt héten át abban reménykedett, hogy Magyarország sorsáról, az országhatárok módosításáról Európában még a világháborút követő időkben is csak nemzetközi konferenciák, államközi egyezmények dönthetnek jogszerűen.

Jászi saját értelmezése szerint ez a következőket jelentette: „Az átmeneti időben, amely az általános békekonferencia összeüléséig terjed, meg akarjuk teremteni mindazokat az intézményeket, és biztosítékokat, amelyek a magyarországi nemzetiségek békés együttélését biztosíthatják anélkül, hogy a jövő határok tekintetében prejudikálnánk.”¹¹ Az Erdély körül sűrűsödő problémák kapcsán kifejtett véleményét azzal egészítette ki, hogy helyesnek tartja azt a román nemzetiségi álláspontot, miszerint a nemzetiségi kérdésben - minden államra vonatkozóan egységes mércével - a békekonferencia hivatott végső döntést hozni.

A bevallottan az ország belső békéjének és egységének fenntartását szolgáló stratégiai elképzelést nemzetiségi részről felemás módon fogadták. A békekonferenciára való hagyatkozást a leváló nemzetiségi régiók képviselőinek egy része is támogatta.¹² Ugyanakkor a független kisállamok kialakulását szorgalmazó prágai, bukaresti, belgrádi nemzeti tanácsok, kormányok, akárcsak a francia diplomaták és katonák, az összeomlás kínálta lehetőségek azonnali kihasználását, a Budapesttel szembeni teljes elzárkózást és az új rend előkészítését kívánták.¹³

Az eltérő felfogások, érdekek gyorsan megfogalmazódtak, de éppen a belső rend helyreállításának közös igénye, a nemzetiségi tanácsok területi illetékességének tisztázása, nem kevésbé a likvidációs ügyletek megoldatlansága miatt nem lehetett megkerülni a tárgyalásokat. Más kérdés, hogy ezeket az eleve korlátozott értékű megbeszéléseket a magyar sajtó, részben Jászi indokolatlanul optimista nyilatkozatai alapján, rövid ideig alaposan túlértékelte.¹⁴ A november 13-14-i aradi román tárgyalások kudarca után Jászi a szlovák kérdés rendezését a Csehszlovák állam kialakulását figyelembe véve már jóval realiztikusabban értékelte: „Sajnos azonban, fölötte kétségesnek kell találnom, hogy az ellentétes kérdésekben sikerüljön velük megegyezni, mert éppúgy, mint a románoknál, a tót nemzeti tanácsnál is egy külső állam alakulása komplikálja a kérdést. A cseh törekvések folytán a tót kérdésben is alighanem csak a nemzetközi békekonferencia hozhat döntést. Addig csak arra törekedhetünk, hogy átmeneti rendet teremtsünk és megakadályozzuk a fosztogatás és rablás anarchikus jelenségeit, amelyek magyarnak, tótnak egyaránt csak bajt és szenvedést jelentenek. Az eddigi tárgyalásokról azonban, amint már mondtam, azt következtetem, hogy a Tót Nemzeti Tanáccsal aligha fogunk könnyebben megegyezni, mint a románokkal.”¹⁵

Jászi felfogása szerint a nemzetiségi megegyezésekre építendő provizórium hármas igényt próbált kielégíteni:

1) Az egyetemleges érvényűnek tekintett wilsoni nemzeti önrendelkezési elv megvalósításához a kulturális és helyigazgatási autonómiák felajánlása a kezdet kezdetén kétségkívül forradalmian új tárgyalási alapot jelenthetett volna.

2) Az ország belső nyugalmit és közellátást biztosító nemzetiségi együttműködés szabályozásával remény volt az autonóm egységek kooperációjának gyakorlati megvalósítására.

3) Az ország „helvetizálása” révén a nemzetiségi kantonrendszer létrehozására is előkészületek történtek. (VÖ. 1. sz. melléklet!) Ennek törvényes alapokra helyezésével a provizórium megszilárdítása egyszerre jelenthette volna az önrendelkezés belső kibontakoztatását és a területi integritás elvének fenntartását a békekonferencia döntéséig.

Ennél többet az ország egyre nyomasztóbb diplomáciai elszigeteltségében, a fokozódó katonai fenyegetések közepette már december elején sem igen remélt senki. A népszavazás elvébe vetett törékeny remények is ehhez fűződtek: „A magyar népkormány előre elfogadja a békekonferencia illetékességét egy olyan határozat szempontjából, hogy a hazai területen élő szlovákok és románok, szerbek és rutének népszavazás útján maguk határozhassák meg azt a jogukat, melyik államterülethez kívánnak csatlakozni.” Így fogalmazott az a „kis káté”, amely a minisztérium működésének alapelveit foglalta össze.¹⁶

Ha megvizsgáljuk e három alapcélkitűzést, úgy - az utólagos bölcsességeket figyelmen kívül hagyva - a következőket szükséges hangsúlyoznunk: minden tárgyalási sikertelenség, súlyos kudarc ellenére a minisztérium rendkívül rövid idő, gyakorlatilag egy hónap leforgása alatt kidolgozta azokat a propozíciókat, amelyek megvalósítását a világháború kitörését megelőző évtizedekben a magyarországi nemzetiségi kérdés forradalmian új megoldásaként ünnepelték - vagy éppen kárhóztatták - volna.

Az említett aradi tárgyalásokon Kovács Alajos által ismertetett erdélyi kantonrendszer ugyan alig maradt el a Strobl Miksa által 1918 karácsonyán publikált 27 kantonos Magyarország kuszasága mögött, de a húsz százalék alatt maradó magyar, román, illetve szász kisebbségi egységek kialakíthatósága azt jelezte, hogy még az erdélyi nemzeti elhatárolódás intézményesítése sem volt teljességgel reménytelen vállalkozás.¹⁷ Emellett a szlovákokkal való egyezkedések alkalmával tárgyalási alapként kezelt „tót impérium” 2. sz. mellékletben közölt vázlatos tervezetével, a magyar-szlovák relációban akkor még viszonylag pontosan rekonstruálható nyelvhátár meghúzásával, egy másik modell - az egységes nemzetiségi autonóm terület - lehetőségét is felvillantotta.¹⁸ Ezt azután Ruszka-Krajna, illetve

a vend megye és a német autonómia (utóbbi területi pontosítás nélkül ugyan) tovább konkretizálta.¹⁹

A keleti Svájc esetén elméleti kiépítése azt látszik igazolni, hogy a belső etnikai-területi elhatárolás hiánya - ami az osztrák fejlődéshez képest nálunk mindig is alapvető nemzetiségpolitikai negatívumnak bizonyult - megfelelő politikai döntésekkel pótolható, megoldható lett volna. Bár az a miniszteriális ügyiratok közt december 2-án „ad acta” került magyarországi kantontervezet már kétségkívül anakronizmusnak bizonyult, ezzel együtt is dokumentatív értékű lelete egy reális alternatíva megkésett kidolgozásának. (VÖ. 3. sz. melléklet!)

Ami a másik mozzanatot illeti, az ország, s különösen a nemzetiségi régiók biztonságát, közellátását célzó együttműködést a minisztérium egyszerre tekintette célnak és eszköznek, hiszen az ismert erdélyi példák mellett a talán még nagyobb számú és horderejű szlovák, német, rutén vonatkozású esetek pozitív precedenseket jelentettek. Ezeket a hangos propagandától fölöttébb idegenkedő Jászi is igyekezett felhasználni, és a kormány nemzetiségpolitikájáról készült tájékoztató füzetek, illetve az akadémiai, egyetemi szózatok mellett egyedül az átmeneti együttműködés tényeiről beszámoló népszerűsítő kiadványokat támogatta teljes szívvel.

Ezzel összefüggésben nem lehet figyelmen kívül hagyni a nemzetiségi, később a külügyi tárca által összefogott békeelőkészítő munkálatokat, amelyek egy december 8-i körlevél tanúsága szerint már felvetették a magyar etnikai területre korlátozódó önvédelem gondolatát. „A magyar külügyminisztérium hivatása immár a tisztén magyar érdekek védelme. Ez a feladat annál súlyosabb, mert érdekeink védelménél az eddigi szempontokra kiterjedő anyagon felül még a körülöttünk keletkezett új államalakulatok igényeit is mérlegelés tárgyává kell tennünk, illetve ez igények, az ezek elhárítására vonatkozó anyagot is össze kell gyűjtenünk.”²⁰

A nemzetiségi irányultságú statisztikai adatgyűjtés mellett a történeti, szociológiai érvrendszer kimunkálása is a Jászi-féle minisztériumban kezdődött el. Ugyancsak fontos szerepet játszott a békeelőkészítő munkálatokban a gazdasági és közlekedési egymásrataltság dokumentálása, ami némely Jászi-nyilatkozatban, illetve minisztériumi állásfoglalásban a területi integritás alternatívájaként felmerült gazdasági integrációs elképzeléseknek is alappillére volt.²¹ Ezen a ponton azonban, a minisztérium tevékenységének gyöngéit is jelezni kell. Itt nem a Jászihoz tucatjával érkezett, elvakult szellemiségű propaganda-tervezetek félretételére gondolok, hanem arra, hogy a jórészt Jászi által ajánlott kormánybiztosok, magyar és nem magyar bizalmi emberek révén sem sikerült a minisztériumnak igazán kapcsolatba kerülnie a gyorsan változó valóságos helyzettel, illetve a praktikus ügyekben, regionális kérdésekben kapcsolatfelvételre, megegyezésre hajló csoportokkal, személyekkel. Amilyen helyes volt az, hogy Jászi a december végi kétségbeesés rövid periódusát leszámítva következetesen elhárította a jelentéktelen önjelöltek által szított parciális nemzetiségi és regionális mozgalmak támogatását, annyira hiányzott a Fényes László irányításával kezdetben jó érzékkel felkarolt, később egyre letargikusabban és következtelenebbül kezelt nemzetőrségek intézményének folyamatos támogatása, széles körű kiépítése.²²

Jól jelzi a franciák és a szomszédok katonai nyomása miatt felerősödött kapkodást az a több helyre elküldött magyarázat, miszerint „a külpolitikai vonatkozásban ránk nézve igen súlyossá vált helyzet azt követelte, hogy a közrend fenntartása érdekében addig, amíg a nemzet jogainak védelmét a népek konferenciáján kifejtheti, ideiglenes megállapodás létesíttessék azokkal a hazai területeken élő nemzetekkel, amelyek idegen katonai segítségre támaszkodva, a népkormánynak a rend helyreállítására tett intézkedéseit zavarják.”²³

Ez a fajta átértelmezett provizórium már eleve feladta az integritás átmeneti megőrzésének, s vele együtt a politikai kezdeményezésnek a lehetőségét is. Jól érzékelteti ezt, hogy

december 18-án a kassai *Felsőmagyarország* számára adott nyilatkozatában Jászi a szlovák kérdést már nem magyar belpolitikai kérdésként, hanem súlyos nemzetközi és katonai konfliktussal fenyegető diplomáciai problémaként értékelte.

Vázlatunk végén két záró megjegyzés: meddő okoskodásnak tartjuk az olyan megközelítést, amely olyasmit kér számon a Károlyikormányon és Jászi minisztériumán, ami nem állt hatalmukban vagy ami a megvalósítottnál, felvállaltnál is rosszabb megoldásnak bizonyulhatott volna. Itt a katonai konfliktus felelőtlen vállalásának sokak által mindmáig elmulasztott lehetőségként való felvetésére gondolunk.

A békekonferencia összeültéig és határozathozataláig terjedő Jászi-féle provizórium-politika méltányos elhatárolódást kínált minden magyarországi nemzet és nemzeti kisebbség számára, amint ezt a Nagyszombatól Turócszentmártonig, Munkáctól Sopronig és Muraszombatig, az egyes nemzetiségi régiókból ellenzéki nemzetiségi körök is többször visszajelezték. Prágában és Bukarestben azonban a biztosnak mondott, de a békekonferencián még esetleg kétségessé válható antant-ígéretnek mielőbbi megvalósítására törekedtek, amit egyedül a kész tények politikájával, katonai megszállással tudtak elérni. A távlatosnak szánt Jászi-féle provizórium-stratégiának ez a fait accompli politika adta meg a kegyelemdőfést.

A szép búcsú elmaradt, a kölcsönös megegyezésen alapuló elválás szintúgy. Az elfogultságával tündető, válóperes bírósághoz hasonló békekonferencia egy szükségországot és a láthatás azóta is sokszor csorbított jogát hagyta ránk, hogy látva lássuk: *mic vogmuc!*

1. sz. melléklet:

A JÁSZI-FÉLE NEMZETISÉGI MINISZTERIUM „KELETI-SVÁJC” TERVEZETÉNEK FENNMARADT VÁZLATA*

Hogyan lehetne Magyarország területi egységét és mostani területét megőrizni?

Magyarország - Svájc avagy az Unió mintájára - kerületekre, avagy ha jobban tetszik tótromájainknak, kantonokra osztandó. Véleményem szerint 14 ilyen kerület lenne, de lehetne több is vagy kevesebb.

*I. kerület (kanton) magyar, ** néhány német és tót többségű községgel: Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Esztergom, Komárom vm., kerületi székhely: Pozsony (pozsonyi kerület).*

II. kerület tót, néhány magyar többségű községgel: Trencsén, Turócz (+privigyei járás Nyitrából), Árva, Liptó, Zólyom, esetleg felső Gömör vm. Székhely: ?

III. (kassai) kerület magyar, német és tót többségi községekkel: Szepes, Abaúj (-Torna) (-Kassai) Gömör, Borsod, Zemplén, Sáros vm. Székhely: Kassa.

IV, kerület rutén, magyar és román községekkel: Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vm. Székhely: ? (Beregszász vagy Máramarossziget)

V. (dési) kerület román és szász: Szilágy, Szolnok, Doboka, Beszterce-Naszód, esetleg Kolozs északnyugati része. Székhely: Dés.

VI. kerület magyar, néhány román községgel: Maros-Torda, Csík, Háromszék, Brassó, Udvarhely, a lehetőséghez képest Torda-Aranyos és Kolozs vm. Székhely: ? (Marosvásárhely v. Kolozsvár)

VII. (nagyszebeni) kerület szász: Kis- és Nagyküüllő, Fogaras, Szeben, Alsó-Fejér vm. Székhely: Nagyszeben (néhány román község).

VIII. (dévai) kerület román, néhány szász és magyar községgel: Hunyad, Krassó-Szörény, Arad keleti része és Bihar déli része mint egy megye, valamint Torda gyalui járása. Székhely: Déva.

IX. (temesvári) kerület vegyes: német-szerbunyevác, magyar községekkel: Temes, Torontál, Bács-Bodrog vm. Székhely: Temesvár.

X. (szegedi) kerület magyar, néhány román községgel: Csongrád, Békés, Arad nyugati nagyobb része, Bihar nyugati és Bács-Bodrog északkeleti része. Székhely: Szeged.

XI. (debreceni) kerület magyar, román községgel: Szolnok, Hajdu, Szabolcs, Szatmár, Bihar nagy része. Székhely: Debrecen.

XII. (budapesti) kerület magyar: Pest, Fejér, Nógrád, Heves vm. Székhely: Budapest.

XIII. (győri) kerület magyar-német: Vas, Veszprém, Győr, Moson, Sopron vm. Székhely: Győr.

XIV. (pécsi) kerület magyar: Baranya, Somogy, Zala és Tolna vm. Székhely: Pécs.

Egy-egy kerület élén főispán állana, kit a központi kormány nevezne ki. A megyéknél a főispáni állás megszűnne. Az egész közigazgatás államosítva.

A kerületen belül az illető kerület többségének a nyelve lenne hivatalos. Bármilyen más kerülettel vagy a kormánnyal *magyar* az érintkezés.

A kerület hatáskörébe tartozna: a közigazgatás, közegészségügy, földművelésügy, népjólét, valamint az országos törvények keretén belül (az igazság-) és közoktatásügy.

Mindenféle tárgyalás általában a kerület nyelvén, azonban lehetőleg a fél nyelvén. Minden rendelkezés és szabályrendelet a kerületben képviselt valamennyi nyelven adandó ki.

Állami alkalmazott csak az lehet, bármely kerületben is, aki magyarul is perfektül tud.

Ipar, kereskedelem, bank, nagyvállalat, elszámolása általában *mindenhol magyar*.

Kerületi gyűlések hatásköre, mint most a megyéknél, illetve sokkal több és nagyobb autonómia. Ide minden választó) kerület két tagot küldene: egy többségűt és egy kisebbségűt.

Vasút, posta végig, mint most, de a szóbeli érintkezés a nép nyelvén történne.

Hadsereg (?) végig magyar. Itt még némi magyarosítás (?) is lehetséges volna, ha századon belül a legénységet a nyelvek %-a szerint állítanák össze.

Igazságügy: a mostani törvényszékek és kerületenként egy tábla. A tárgyalás nyelve: a kerület nyelve, vagy a tárgyaló felek nyelve. Ha a felek nem ugyanazon anyanyelvűek, úgy a kerület, illetve a magyar nyelv az irányadó.

Közoktatás az egész vonalon államosítva. Az oktatás nyelve általában az anyanyelv az elemi népiskolákban. Ha pl. egy magyar községben 35-40 vagy több román vagy tót tanuló volna és a szülők kívánják, úgy ott olyan tannyelvű iskola is felállítandó, természetesen áll ez megfordítva is. Az iskola megválasztása a szülőkre van bízva, de az iskoláztatás kötelező. Minden elemi népiskolában kötelező a 4. osztályban a magyar írás és olvasás tanítása. Hitoktatás csak az anyanyelven folyhat.

Tanítókat és igazgató-tanítókat a kerületi főtanfelügyelő nevezne ki. - A tanítóképzőkbe való fölvetel egyik fő kelléke: a nyilvánosan elvégzett 4 középiskolai osztály. A tanfelügyelet szakszerűen átszervezendő.

Középiskolákban, a nem magyar tannyelvűekben kötelező tantárgy a magyar az I. osztályban, III. osztályban német, V-ben francia (reál) avagy III-ban latin, V-ben német v. francia. - Magyar tannyelvűekben maradna a mostani beosztás a reálban: (gimnáziumban) a görög helyére a francia lépne. Nem magyar tannyelvű középiskolák felső osztályaiban, valamint tanító(nő)képzőkben, felsőkereskedelmi iskolákban a tantárgyak egy részét magyarul kellene előadni, illetve tanítani.

Felsőipariskolákban, valamint ipari szakiskolákban mindenhol magyar a tannyelv, iparostanonc-iskolákban lehetőleg.

A főiskolákban minden maradna, ahogyan most van.

Középiskolai és ezzel egyenrangú szakiskolák tanárait kinevezhetné a *kerület* is, igazgatókat és főigazgatókat azonban a közoktatásügyi miniszter nevezne ki (a kerület javaslatára).

A kormányban lenne: elnök, egy belügyi államtitkárral, külügy, pénzügy, vasút-, hajó és posta, kereskedelem és ipar, vallás- és közoktatásügy, igazságügy, hadügy-. (államtitkár a kincstári birtokok részére)

A kerületnél és megyéknél lévő alacsonyabb rangú tisztviselőket a főispán nevezné ki (IX. rangosztályig), VIII. és azon felül a miniszterelnökség (belügyi államtitkár).

A képviselők száma kevesebbre veendő, a választók száma kerületenként lehetőleg egyforma legyen.

Egy kerületen belül az autonómiával járó költségeket kizárólag a kerület viselné.

A kerületi főnököt (főispánt) vagy a kormány nevezné ki a kerület hármas jelölése alapján, vagy a kerület választaná a kormány 3-as jelölése után.

Az országos közoktatásügy meghatározná az iskolakötelezettséget, szorgalmi időt, tanárok, tanítók személyi ügyeit, fizetést, nyugdíjat, a tanítandó anyag maximumát és minimumát, tanfelügyeletet stb. .

2. számú melléklet:

A Jászi-féle „Tót Impérium” sajtó által kiszivárogtatott tervezete

Legilletékesebb helyen arról értesült *A Nap*, hogy Jászi miniszter és a csehek, illetőleg a tótok között 15 vármegye impériuma tekintetében folyik tárgyalás. Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy nem végleges megállapodásról van szó, csak ideiglenes rendezésről, a mostani megjegyzés egyáltalán nem prejudikál a béketárgyalásoknak. Ezt mindjárt kimondja az Egyezmény első szakasza, amely megállapítja, hogy a határok megállapítása, illetőleg a vitás területek hovatarozandósága dolgában csakis a békekongresszus illetékes, most csupán az önrendelkezési jog érvényesítéséről, illetőleg az autonóm életről van szó. *A Nap* értesülése szerint a tótok átveszik az impériumot azokban a vármegyékben, ahol 50 százaléknál több a tót lakosság száma. Annak a 15 vármegyének, amelynek sorsáról tárgyalnak,

1 995 000 lakosa van
ebből:
magyar 237 000
német 133 000
tót 1 525 000
rutén 45 000

A tizenöt vármegyében a lakosság 76,5 százaléka tót, 11,9 százaléka magyar. Föltétlenül hiteles helyről értesül *A Nap*, hogy a rendezés folytán öt vármegye teljesen a tótok impériuma alá kerül, tíz megyében pedig körülbelül a járások fele kerül tót közigazgatás alá. A nyugati tót megyék közül Pozsony vármegye három járás kivételével magyar impérium alatt marad, természetesen Pozsony városa is.

Árva vármegye teljesen tót közigazgatás alá kerül.

Hont megyéből két járás lesz a tótoké, azonkívül Korpona, Selmec- és Bélabánya városok.

Liptó megye egészen tót közigazgatás alá kerül.

Nyitrából egy járás és Érsekújvár város kivételével az egész megye tót közigazgatás alá kerül

Trencsén, Turóc és Zólyom megyét a békekötésig egészen átadjuk a tót közigazgatásnak.

Gömörből négy járást adunk át, ezenkívül Nagyrőcze és Jolsva városokat.

A keleti tót megyékből Sáros vármegyében egy járás, a felsővízközi járás kivételével teljesen tót lesz a közigazgatás.

Szepes megyét a gölnicbányai járás és Gölnicbánya város kivételével tót közigazgatásnak adjuk át.

Ung megyében csak a szobranci járás megy át tót közigazgatás alá. (A megye lakosságának nagy része rutén.)

Zemplén vármegyéből a négy északi járás tót impérium alá kerül. Abaúj vármegye teljes egészében magyar közigazgatás alatt marad.

Összesen 67 járás kerül tót impérium alá.

A megállapodás szerint a városok közül Pozsony, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Dobsina, Gölnicbánya, Kassa, Ungvár és több más város marad magyar közigazgatás alatt.

Tót impérium alá kerül: Bártfa, Kiszseben, Eperjes, Késmárk, Szepesbéla, Igló, Rózsahegy, Pöstyén, Szliács és a Tátra nagy része.

(A Nap, 1918. december 1.)

3. számú melléklet:

A JÁSZI-FÉLE ERDÉLYI PROVIZÓRIUM-TERVEZET

A Magyar Nemzeti Tanács és a magyar kormány megbízottai egyrésztől, a következő megállapodásra lépnek:

1. A magyar kormány átruházza a Román Nemzeti Tanácsra mindazon járások és városok kormányzását, amelyeknek román többsége van. E területen a közigazgatást a román kormányzat gyakorolja.

2. A román kormányzat megbízottja útján képviselteti magát a magyar kormányban a román kormányzati terület összes külügyi, gazdasági és pénzügyi, közlekedési és közlekedési kérdéseinek intézése végett: úgyszintén résztvesz minden olyan szervben, amelynek működése a román nemzet sorsát érinti vagy befolyásolja.

3. A főnálló törvények a román kormányzati területen ideiglenesen érvényben maradnak. Új törvények csak a román kormányzat hozzájárulásával hozhatók.

4. A román kormányzat a főispánok és kormánybiztosok kivételével, az eddigi tisztviselői kart átveszi és minden tisztviselőt megtart a maga helyén. Amennyiben azok kötelességüket teljesítik, azok el nem mozdíthatók. Elmozdításuk csak a rendes fegyelmi eljárás útján történhetik. Minden politikai üldözéstől a szerződő felek szigorúan tartózkodni kötelesek.

5. A nem román többségű területeken levő román kisebbségek, valamint a román többségű területeken élő nem román kisebbségek védelme az 1868. 44. tc. értelmében átmenetileg biztosítani fog.

6. Ezen megállapodások alapján a Román Nemzeti Tanács az rendelt területen a személy- és vagyonbiztonságot garantálja.

7. Az ideiglenes román kormányzat a román királyságbeli román katonaságot semmi szín alatt igénybe nem vehet.

8. A megállapodások további részleteinek megállapítására, azok keresztülvitelére a magyar kormány és a Román Nemzeti Tanács megbízottaiból kormánybiztosság szerveztetik, amely a lehető legrövidebb idő alatt az új rendet életbe lépteti és föladatának teljesítése után azonnal föloszlik.

9. A vitás kérdések eldöntésére öttagú bíróság alakíttatik a Magyar Nemzet Tanács két kiküldöttéből, a Román Nemzeti Tanács két kiküldöttéből és a magyar kormány egy kiküldöttéből. E küldöttek a maguk kebeléből választanak elnököt.

10. A megállapodások a szerződő feleket csak az általános béketárgyalások befejezéséig kötelezik, és az e szerződés által teremtett tényleges helyzet semmiben nem befolyásolja a szerződő feleknek a béketárgyalásokon elfoglalandó álláspontját.

11. E megállapodások becsületes keresztülvitele a művelt nemzetek ellenőrzésének fölhívása mellett mindkét fél nemzeti becsületének védelme alá helyeztetik.

(Népszava, 1918. november 13.)

* A vázlat minden valószínűség szerint Somló Bódognak, az erdélyi Magyar Nemzeti Tanács tagjának kézírása. Rajta kívül a tervezetet Jászi Oszkár és Hock János, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke is ellenjegyezte. Az erdélyi ügyosztályon nyilvántartott irat az iktató szerint 1918. november 25-én "érkezett" és 1918. december 2-án „ad acta” került. MOL, K-40, 1918-XI-365.

**Kiemelések az eredetiben. - Sz. L. megj.

Jegyzetek

- 1 Domokos László: *Ruszka-Krajna a népek ítélőszéke előtt* Budapest 1919. 10.
- 2 „A katasztrófa felelősségét természetesen azok viselik, kik azt tudatosan előkészítették, valamint azon egyének és erők, akik Tiszát félretolva, magukra vették a nemzet és a monarchia kikalauzolását az útvesztőből, s akik a biztos part helyett beletévedtek az örvénybe, a forradalom kráterébe.” - Szekfű Gyula: *A három nemzedék és ami utána* következik. Budapest 1989. 373. - Jellemző módon Jászi tevékenységét legélesebben egykori minisztériumi munkatársa, Domokos László és Szviezsényi Zoltán bírálta: Domokos László: *A magyar béke és a nemzetiségi kérdés*, Budapest 1920. - Szviezsényi Zoltán: *Hogyan veszett el a Felvidék?* Budapest 1921.
- 3 Fukász György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900-1918*. Budapest 1960. - Kővágó László: *A magyarországi délszlávok 1918-1919-ben*, Budapest 1964. -
- 4 Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918-1920*. Budapest 1984. - Raffay Ernő: *Erdély 1918-1919-ben*. Budapest 1987. - Hajdu Tibor: *1918-1919. Két forradalom utóélete*. Medvetánc 1984/4.-1985/1. sz. 273.
- 5 Erre nézve I. Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*, Budapest 1985. Litván György: *Egy régi könyv időszerűsége*, In: Jászi Oszkár: *- A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* (Válogatás), Budapest 1986. 45-50.
- 6 Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Budapest 1968. 156, 170-1.
- 7 Raffay Ernő: id. m. 66-69.
- 8 Kende János: *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903-1919*. Budapest 1973. 98-103.
- 9 „Két évtizedre nyúlik vissza az a tudományos munkálkodás, amely a magyarországi nemzetiségek jobb megbecsülését politikai okokból sürgette. Az a kis tábor, amely éles szemmel figyelte az eseményeket és megsejtette az elkövetkezendő bajokat, Jászit vallotta vezéréül s bizonyára nem tehetett róla, hogy minden erő- feszítése gúnyos kicsinyléssel találkozván, elméleti tudományra érezte magát kárhozható.” Domokos László: id. m. 16.
- 10 A békekonferencia döntéséig terjedő provizórium létrehozása a Nemzetiségi Minisztérium stratégiájának kezdettől fogva kiindulópontja volt. Ezt az álláspontot képviselte Jászi az aradi román tárgyalásokon: „*Egy provizórikus rend* (kiemelés eredetiben - Sz. L.) létesítéséről van most szó addig, amíg az általános békekonferencia eldönti azokat a vitás kérdéseket, melyeket úgy sem tudunk magunk között eldönteni, az esetleges határkérdéseket, amelyek egy nemzetközi areopág elé tartoznak és amelyek csak Európa végleges rendjének kialakulásakor, az újabb államalakulatok megállapításakor fognak tisztázódni.” *Jászi tárgyal a Román Nemzeti Tanáccsal Jászi beszéde*. Világ 1918. november 14. 2.
- 11 *Erdély kérdése*, Uo. 1918. november 6. 4.
- 12 Így például a Szlovák Nemzeti Párt elnöke, Matúš Dula már október 24-én egy Jászihoz intézett levelében a szlovák nemzet ügyének megoldását szintén a békekonferenciától remélte. - (MOL, K-40 1918-VII-19). Más kérdés, hogy az antant ígéreteinek birtokában a békekonferenciára való hagyatkozás is szükségképpen mást jelentett a magyar, illetve a román és a szlovák esetben. Jászi provizórium-politikájában éppen ezért a román és a szlovák nemzeti tanácsok vezetése könnyen felfedhette a kilátástalan magyar külpolitikai pozíciók javításának a szándékát, illetve a békekonferencián érvként felhasználható belső megegyezésre való törekvést.
- 13 Kiváltképp a prágai csehszlovák kormány és annak Párizsban tartózkodó külügyminisztere, Eduard Beneš bizonyult e tekintetben fölöttébb határozottnak, megtiltván mindenfajta tárgyalást a Károlyi-kormányval és dezavualva a csehszlovák kormány Budapestre küldött megbízottját, a szlovák-magyar demarkációs és autonómiatárgyalásokba bocsátkozó Milan Hodžát. Erre nézve I. Hodža, Milan: *Slovenský rozchod s Maďarmi v roku 1918*. Bratislava 1929.
- 14 November végéig Jászi az adott helyzetben indokolatlan derülátással ítélte meg a Budapesten folyó magyar-szlovák tárgyalásokat. Ennek megfelelően a napilapok tudósításai is a közeli, sőt a már biztosnak tekinthető megegyezésről számoltak be. *Megegyezés a cseh-szlovák kérdésben*, Világ 1918. november 28. - *Megegyeztünk a tótokkal! A csehek kivonulnak Magyarországról*. A Nap 1918. november 28. stb.
- 15 Népszava 1918. november 17.
- 16 Domokos László: *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról* Budapest 1919. 13.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf, 1.sz. (1990. január)

- 17 Az aradi magyar tárgyalóküldöttség által előterjesztett erdélyi autonómiatervezetet (magyar-román kantonális rendezési elképzelést) a Világ 1918. november 14-i számából idézi Raffay Ernő: id. m. 98-99. - Strobl Miksa kantontervezetét az *Új Magyarország* című lap 1918. december 24-i száma ismertette.
- 18 A térkép a Jászi-féle Nemzetiségi Minisztérium iratanyagában (MOL, K-40, 1918VII-363) és a pozsonyi Központi Állami Levéltár F. Houdek-hagyatékában ŠÚA SSR poz. F. Houdek 49. dob.) található.
- 19 A Jászi-féle minisztérium által előkészített nemzetiségi néptörvényeket részletesen ismerteti: Schönwald Pál: *A magyarországi 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest 1969. 64-92.
- 20 MOL, K-40, 1919-XX-100. Az alakulófélben lévő önálló magyar külügyminisztériumnak ez a bizalmas körlevele a békeelőkészítés során megvizsgálandó kérdések közt javasolja annak tisztázását, „milyen hatással volna úgy a megmaradó, mint az elvált népek gazdasági életére, ha 1) Magyarország tótok lakta vidéke 2) Magyarország románok lakta vidéke 3) úgy a tót, mint a román lakta vidék nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is kiválik a magyar állam kötelékéből.”
- 21 Domokos László: id. m. 34-35.
- 22 *Megegyezés a tótokkal a nemzetőrség dolgában*, Népszava 1918. november 25. - Vö. Raffay Ernő: id. m. 125-126.
- 23 MOL, K-40-1918-VII-817.

POPÉLY GYULA

A nemzetközi kisebbségvédelem és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés

Az első világháborút követő békekötések teljesen átalakították Közép- és Kelet-Európa térképét. Az európai területi átrendeződések leglényegesebbike az Osztrák-Magyar Monarchia felosztása, a lengyel államiság felújítása és az ún. utódállamok - Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia - létrehozása, illetve jelentős megnagyobbodása volt. A háború letragikusabb vesztese Magyarország és a magyar nemzet lett. Az ország elvesztette területének 71,44, lakosságának pedig 63,54 százalékát.¹ A nemzetiségi területeken túlmenően Magyarország jelentős magyar etnikumú országrészeket is kénytelen volt átengedni a győztes nagyhatalmak hathatós támogatását élvező utódállamoknak. E területi átrendeződések következtében a magyar nép egyharmada új, számára idegen államok alattvalója lett.

A békekonferencia főhatalmai - Anglia, Franciaország, Olaszország, az USA és Japán - nem hagyhatták figyelmen kívül azt a körülményt, hogy az európai határok átalakítása következtében újból hatalmas, esetenként többmillióس nemzeti kisebbségek kerültek idegen fennhatóság alá. Közismert tény, hogy a békeszerződések abszurd területi rendezései folytán csupán Kelet-Közép-Európában mintegy 32 millió ember került nemzeti kisebbségi helyzetbe.² A versailles-i békerendszer megalkotói éppen az igazságtalan békeszerződések következményeinek legalább részleges tompítása céljával, illetve az önrendelkezési elv megszegésének ellensúlyozásaként vélték szükségesnek az akaratok ellenére idegen államokba bekebelezett nemzettöredékek védelmét valamilyen módon nemzetközi ügyé tenni.³

A nemzetiségi kérdés a háború alatt is fokozott szerepet játszott a hadviselő felek - főleg az antant - propagandájában. Már akkor elhangzottak olyan megnyilvánulások is, hogy a nemzetiségek védelme lényegében a művelt emberiség közös ügye. A Monarchiaellenes cseh politikai emigráció vezetője, T. G. Masaryk - a háború után Csehszlovákia első államelnöke - is ezt a nézetet vallotta, s szóban és írásban odaadóan agitált a kisebbségi, nemzetiségi jogok nemzetközi szintű rendezése érdekében. A háború alatt írt és először 1918 tavaszán megjelentetett Az új Európa című tanulmányában például világosan kifejtette, hogy szerinte a kisebbségi, nemzetiségi kérdés nem lehet csak az egyes államok „belügye”. Az erre való hivatkozást Masaryk egyszerűen „farizeusi alapelv”-nek nevezte említett tanulmányában.⁴

Az USA elnökének, Wilsonnak kezdeményezésére a győztes antanthatalmak hivatalosan is elfogadták a nemzetközi kisebbségvédelem elvét s a párizsi békekonferencián megtették a kellő lépéseket az átfogó rendezés érdekében ezen a téren. Párizsban először a Népszövetség⁵ létrehozásával összefüggésben vetődött fel a kisebbségek nemzetközi védelmének gondolata, ugyanis ez a nemzetekfeletti szervezet - mint a világbéke őre - magától értetődően vállalta az összes olyan nemzetközi probléma felügyeletét, amelyek a jövőben esetleg államközi feszültségek forrásaivá s így a béke megbontásának okozóivá válhatnak. A Népszövetség alapszabályzatából azonban kimaradt a kisebbségvédelem konkrét kodifikálása. Ez azonban nem a nemzetközi kisebbségvédelem ügyének elejtését jelentette, hanem csupán egyéb, külön nemzetközi szerződések formájában való konkretizálását.⁶

Wilson elnök intencióival összhangban a békekonferencia főtanácsa - az ún. Négyes Tanács - az 1919. május 1-jén létrehozott Új Államok és Kisebbségek Bizottságára bízta a kisebbségvédelmi rendszer elméleti kidolgozását. Ez a bizottság fogalmazta meg 1919 májusában az új, valamint a területileg megnagyobbodott államokba bekebelezett

nemzettöredékek, az ún. „faji, nyelvi és vallási kisebbségek” jogait biztosítani hivatott nemzetközi szerződések szövegét, amelyeket a békeszerződések részeinek tekintettek.⁷

A békekonferencia plenáris ülése 1919. május 31-én foglalkozott a nemzetközi kisebbségvédelem problémájával. Jellemző, hogy ezen az ülésen az utódállamok képviselői - ebben az esetben Lengyelországot is ide számítjuk - már hevesen tiltakoztak a kisebbségvédelem tervezett rendszere ellen. Persze ez egyáltalán nem meglepő, hiszen az antanhatalmak jóvoltából éppen ezek az új, felújított, illetve területileg jelentősen megnagyobbodott közép-európai államok kebeleztek be aránytalanul nagyszámú magyar, német, ukrán, belorusz stb. népességet. A Csehszlovák Köztársaság nevében felszólaló Karel Kramář miniszterelnök például többek között kifejtette, hogy véleménye szerint a kisebbségvédelmi szerződések komoly beavatkozást jelentenek az őket aláíró államok szuverenitásába. Kramář egyúttal azt is bejelentette, hogy Csehszlovákia már saját kezdeményezéséből hozzálátott egy olyan alkotmány szövegének kidolgozásához, amely az ország nemzeti kisebbségeinek jogait is tökéletesen és maradéktalanul biztosítani fogja. Érvelése szerint a kisebbségvédelem olyan belügyi feladat, amelyet minden országnak saját magának kell megoldania, mindenféle külső beavatkozás vagy nemzetközi ellenőrzés lehetőségének kizárásával. A békekonferencia plenumának szóban forgó 1919. május 31-i ülésén hasonló értelemben nyilatkoztak a tervezett kisebbségvédelmi rendszerről a román, a délszláv és a lengyel békedelegációk képviselői is.⁸

Az utódállamok képviselőinek tiltakozó, a kisebbségvédelmi szerződések elvét elutasító felszólalásai után Wilson elnök fejtette ki álláspontját ebben a kérdésben. Szerinte a Népszövetség által garantált nemzetközi kisebbségvédelem elsősorban az érintett utódállamok érdeke, mivel a bekebelezett kisebbségek csak ezúton válhatnak ezen államok integráns elemeivé; ellenkező esetben a kisebbségek államellenes törekvések hordozóivá lesznek, ami rendkívüli veszélyeket rejt magában a világbéke szempontjából. „Nem vállalhatjuk egy területi rendezés garanciáját - fejtette ki Wilson az USA álláspontját ebben a vonatkozásban -, ha azt nem tartjuk becsületesnek, és nem adhatjuk beleegyezésünket zavaró körülményekkel terhes rendezéshez, olyanhoz, amely véleményünk szerint nem biztosíthatja a világ békéjét.” Ez azt jelentette, hogy az USA csak abban az esetben lesz hajlandó elismerni az utódállamok szuverenitását a megszerzett területekre, ha azok nemzetközi szerződésekben kötelezik magukat az e területeken élő kisebbségek jogainak tiszteletben tartására. Wilson szerint a világbéke megőrzése az elsődleges cél, a kisebbségi kérdés pedig csakis ennek a nagy célnak lehet a függvénye. „Azt kelt mondanom - szögezte le az USA elnöke -, semmi sem rejt olyan veszélyeket a világ békéjére, mint a bánásmód, melyet bizonyos körülmények között a kisebbségekkel szemben alkalmazhatnak.” Az utódállamok által nyert területek népességének elégedetlensége saját helyzetével tehát nem szabad, hogy destabilizációs állapotokat idézzon elő a kelet-közép-európai térségben. „Ha hozzájárulunk ezekhez a területi gyarapodásokhoz, jogunk van ragaszkodni a béke bizonyos garanciáihoz” - fejtegette az USA elnöke.⁹

A nagyhatalmak végül is az utódállamok képviselőinek tiltakozása ellenére megalkották a kisebbségvédelmi rendszert. Az egyes államok kormányaival kötött kisebbségvédelmi szerződések természetesen csak „azokat az alapvető emberi jogokat fogalmazták meg, amelyek a kisebbségeket minimális követelményként bármely körülmények között megilletik.”¹⁰ Ezeknek a minimális kisebbségi és alapvető emberi jogoknak az elfogadása valamennyi érintett állam számára kötelezővé vált. Ennek következtében az idegen állami fennhatóság alá került magyar nemzettöredékek nemzeti kisebbségi és nyelvi jogait is mindenütt nemzetközi szerződések biztosították.¹¹

K. Kramář csehszlovák miniszterelnök és E. Beneš külügyminiszter 1919. szeptember 10-én írták alá a Párizs melletti Saint-Germainen-Laye-ben a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került kisebbségek jogait garantáló szerződést, amelyet december 10-én a prágai Nemzetgyűlés is ratifikált. Az államelnöki jóváhagyás után ez a szerződés 1920. július 16-án lépett életbe. A Csehszlovák Törvénytarba mint az 508/1921. sz. törvény került be, amely 1921. december 31-én hirdettetett ki.¹²

A csehszlovák kormány a szerződés I. fejezetének 1. cikkelyében kötelezettséget vállalt oly értelemben, hogy a kisebbségvédelmi szerződésben garantált nemzetiségi, nyelvi jogokat sértő törvényt, rendeletet vagy egyéb intézkedést nem hoz. „Csehszlovákia¹³ kötelezi magát arra - szögezte le a saint-germaini szerződés I. fejezetének 1. cikkelye -, hogy a jelen fejezet 2-8. cikkelyeibe foglalt rendelkezéseket alaptörvényekül ismeri el, hogy semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés ezekkel a rendelkezésekkel nem lesz ellentmondásban vagy ellentétben, és hogy ezekkel szemben semmiféle törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés sem lesz hatályos.” A konkrét szabályozást illetően a kiindulópont az I. fejezet 2. cikkelyének első bekezdése volt: „Csehszlovákia kötelezi magát, hogy az ország minden lakosának születési, nemzetiségi, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja.”

Az állampolgárság problémáját az idézett fejezet 3-6. cikkelyei szabályozták. Az e pontokban lefektetett alapelvek szerint Csehszlovákia köteles volt, illetve lett volna ipso facto minden fenntartás nélkül saját állampolgárainak elismerni mindazokat a volt német, osztrák és magyar állampolgárokat, akiknek a szerződés életbe lépésének idején lakóhelyük vagy illetőségük Csehszlovákia területén volt. Ez vonatkozott az e területen születettekre, valamint azokra is, akiknek szülei ezen a területen lakóhellyel vagy illetőséggel rendelkeztek.

A szerződés I. fejezte 7. cikkelyének első bekezdése azt szögezte le, hogy „minden csehszlovák állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi”. A következő, a második bekezdés még egyszer megerősítette a vallási egyenjogúságot: „A vallási, hitbeli vagy felekezeti különbség a polgári és politikai jogok élvezete, így nevezetesen: a nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése vagy a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen csehszlovák állampolgárra sem lehet hátrányos.”

Ugyanennek a cikkelynek harmadik bekezdése kimondta, hogy „egyetlen csehszlovák állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában a magán- vagy üzleti forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bármilyen természetű közzététel terén, vagy a nyilvános gyűléseken”. A cikkely negyedik bekezdése a csehszlovák kormány részéről a nemzeti kisebbségek számára biztosítandó nyelvi jogok alapelveit tartalmazta: „Amennyiben a csehszlovák kormány megállapítana egy hivatalos nyelvet, abban az esetben a nem cseh nyelvű (sic!) csehszlovák állampolgárok megfelelő lehetőséget kapnak majd arra, hogy a bíróságok előtt szóban és írásban saját nyelvüket használhassák.”

A szerződés idézett I. fejezetének 8. cikkelye ugyancsak a kisebbségeknek a többségi nemzettel azonos jogi elbírálásáról intézkedett: „Azok a csehszlovák állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és biztosítékokat élvezik, mint a többi csehszlovák állampolgár. Nevezetesen: joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, vezetni és ellenőrizni, azzal a joggal, hogy azokban saját anyanyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják.”

A nemzeti kisebbségek iskola- és oktatásügyével a szerződés I. fejezetének 9. cikkelye foglalkozott. E cikkely első bekezdése az anyanyelvi oktatás biztosítására kötelezte a csehszlovák kormányt. „Az olyan városokban és kerületekben - szögezte le a kisebbségvédelmi szerződés ide vonatkozó cikkelye -, ahol jelentékeny arányban nem cseh nyelvű (sic!) csehszlovák állampolgárok laknak, a csehszlovák kormány a közoktatásügy

terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy az ily csehszlovák állampolgárok gyermekeit saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a csehszlovák kormányt abban, hogy a cseh nyelv tanítását kötelezővé tegye.” Ugyanennek a cikkelynek második bekezdése a kisebbségeknek az állami és községi költségvetésből való méltányos részesedésének köteletségével foglalkozott: „Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban élnek oly csehszlovák állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek az élvezetéből és felhasználásából, amelyek a közvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékonyági célokra fordítanak.”

A saint-germaini szerződésnek további lényeges megállapítását a II. fejezet 10. cikkelye tartalmazta, amely Kárpátalja autonómiája biztosításának köteletségét róta a csehszlovák kormányra: „Csehszlovákia kötelezi magát, hogy a Kárpátoktól délre lakd rutének területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Csehszlovák Államon belül olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva.”

A következő, a 11. cikkely a kárpátaljai önkormányzat felállításának alapelveit tartalmazta: „A Kárpátoktól délre lakó rutének területének külön tartományi gyűlése lesz. Ez a tartományi gyűlés fogja a törvényhozó hatalmat gyakorolni nyelvi, közoktatási és vallási, helyi közigazgatási és minden olyan egyéb kérdésben, amelyet a Csehszlovák Állam törvényei hatáskörébe utalnak. A rutén terület kormányzóját a Csehszlovák Köztársaság elnöke fogja kinevezni, és ez a rutén tartományi gyűlésnek lesz felelős.”

A saint-germaini szerződés II. fejezetének 14. cikkelye az eddigi rendelkezések népszövetségi garanciájának tényét rögzítette s egyben kötelezte csehszlovákiát a Népszövetségi Tanács, illetve az Állandó Nemzetközi Bíróság illetékességének elismerésére a kisebbségi jogok megsértése vagy annak veszélye esetén: „Csehszlovákia hozzájárul ahhoz, hogy amennyiben az I. és II. fejezetekbe foglalt rendelkezések oly személyeket érintenek, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, ezek a rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségek és a Népszövetség védelme alatt fognak állni. Ezek a rendelkezések a Népszövetség Tanácsa többségének hozzájárulása nélkül nem változtathatók meg. Az Amerikai Egyesült Államok, a Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország és Japán kötelezik magukat arra, hogy nem tagadják meg a hozzájárulásukat az említett cikkeknek egyetlen olyan módosításától sem, amelyet a Népszövetség Tanácsának többsége megfelelő formában elfogadott.

Csehszlovákia hozzájárul ahhoz, hogy a Népszövetség Tanácsa minden egyes tagjának meg legyen az a joga, hogy a Tanács figyelmét e kötelezettségek valamelyikének bármilyen megsértésére vagy megsértésének veszélyére felhívja, és hogy a Tanács oly módon járhasson el és oly utasításokat adhasson, amelyek az adott esetben alkalmasnak és hathatósan mutatkoznak.

Csehszlovákia azonkívül hozzájárul ahhoz, hogy abban az esetben, ha ezekre a cikkekre vonatkozó jogi vagy ténykérdésekben a csehszlovák kormány és a Szövetséges és Társult Főhatalmak bármelyike vagy a Népszövetség Tanácsában helyet foglaló bármely hatalom között véleménykülönbség merülne fel, ez a véleménykülönbség a Népszövetségről szóló Egységokmány 14. cikkelye értelmében nemzetközi jellegű vitának tekintendő. A csehszlovák kormány hozzájárul ahhoz, hogy minden ily nemű vitás kérdés, ha a másik fél kéri, az Állandó Nemzetközi Bíróság elé terjesztessék. Az Állandó Bíróság döntése ellen fellebbezésnek nincs helye, s a határozat ugyanolyan erejű és érvényű, mint az Egységokmány 13. cikkelye értelmében hozott határozatok.”¹⁴

A Népszövetség 1920 januárjában kezdte meg tevékenységét. A kisebbségvédelmi szerződések, valamint a békeszerződések vonatkozó cikkelyei értelmében - amint láttuk - a nemzetközi kisebbségvédelem kérdésével a Népszövetségi Tanács volt hivatott foglalkozni.¹⁵ A tanács mindjárt működése kezdetén szükségesnek látta kidolgozni annak az eljárásnak a szabályait, amelyek alkalmazásával érvényesíthető lesz a kisebbségvédelem népszövetségi garanciája.

A Népszövetségi Tanács megbízásából Tittoni olasz külügyminiszter dolgozta ki a nemzetközi kisebbségvédelmi szerződések népszövetségi garanciális eljárásának szabályait. A tanács 1920. október 22-i brüsszeli ülésén tárgyalta meg Tittoni jelentését s azt határozattá emelte.¹⁶

A népszövetségi határozattá vált Tittoni-jelentés értelmében a Népszövetségi Tanács azonnal köteles közbelépni, mihelyt a kisebbségek jogainak tényleges vagy várható megsértése tudomására jut. A szóban forgó 1920. október 22-i határozat alapján a tanács közbelépésének elvben mindössze az volt a feltétele, hogy valamelyik tagja felhívja a testület figyelmét a bekövetkezett kisebbségi jogsérelemre, illetve annak veszélyére. Ilyen esetben a Népszövetségi Tanácsnak jogában állt a legjobb belátása szerint eljárni a jogsértő kormánnyal szemben. Az „eljárás” módját és az alkalmazott szankciók mértékét az idézett határozat azonban már nem konkretizálta.

A kisebbségi jogok megsértésére, illetve a jogsérelem veszélyére az említett határozat alapján maga a sértett kisebbség, vagy a Népszövetségi tanácsban nem képviselt hatalom is felhívhatta a Népszövetség figyelmét, de ez csak kimondottan kérelem vagy információ formájában történhetett. Ezeket a panaszokat a Népszövetség főtitkára köteles volt mindenféle kommentár nélkül közölni a Népszövetségi Tanács valamennyi tagjával. Természetesen ez még nem jelentette a jogi eljárás - az ún. judicial act - beindulását. Erre csakis azután kerülhetett sor, ha a petíció tárgyát képező jogsérelemre a tanács valamelyik tagja felhívta a testület figyelmét. Ezzel egyidejűleg a petícióban érintett állam kormányát is értesíteni kellett a panasztevés tényéről és annak tartalmáról. Amennyiben aztán az érintett kormány jónak látta, válaszolhatott a Népszövetségnek és magyarázattal szolgálhatott a felpanaszolt jogsérelem tárgyában, erre azonban nem volt kötelezhető, illetve válasza nem volt határidőhöz kötve. A Népszövetségi Tanács pedig mindettől függetlenül - amint arra már utaltunk - csak akkor tűzte napirendre a petícióban felvetett kisebbségi jogsérelem ügyét, ha azt a tanács valamelyik tagja szükségesnek tartotta s így konkrétan javasolta annak megvizsgálását.¹⁷

A Népszövetségi Tanács néhány nappal később, 1920. október 25-én az ismertetett eljárással kapcsolatban elfogadott még egy módosító határozatot, amelynek lényege a következő volt: A tanács elnöke és az általa ad hoc kijelölt két másik tanácstag - tehát voltaképpen egy „három-bizottság”, - a Népszövetséghez benyújtott panaszokat megvizsgálja s a vizsgálat eredményét a tanács valamennyi tagjának tudomására hozza.¹⁸ Ezek az ad hoc „három-bizottságok” csupán az egyes konkrét panaszbeadványok véleményezésére jöttek létre, tevékenységük azonban mégis figyelemreméltó volt, elvégre ezek máris a Népszövetségi Tanács valamilyen kisebbségi bizottságainak voltak tekinthetők.

Ezzel azonban még nem zárult le a nemzetközi kisebbségvédelem népszövetségi garanciális eljárásának kialakulási folyamata. A kisebbségeket ért sérelmek orvoslásának eljárási módját Csehszlovákia és Lengyelország javaslatára - újból módosította a Népszövetségi Tanács 1921. június 27-i genfi határozata. Ennek értelmében minden beérkezett panaszt, amely nem a Népszövetség valamely tagállamától - tehát például ha egyenesen a sértett kisebbségektől - ered, „késelem nélkül” közölni kell az érintett állam kormányával. Az érdekelt állam kormányának aztán három héten belül nyilatkoznia kellett, óhajt-e arra egyáltalán reagálni. Amennyiben a bepanaszolt kormány nem kívánt érdemben foglalkozni az ellene beadott petícióval, illetve ha három héten belül nem válaszolt a

Népszövetség Titkárságának felhívására, akkor az eljárás további része az előző határozatokban megállapított módon folyt le. Ha azonban az érintett kormány vállalkozott az érdemi válaszadásra, azt két hónapon belül meg kellett tennie. A Népszövetség Titkársága a kisebbség petícióját ezután az érintett kormány állásfoglalásával egybekapcsolva hozta a szervezet tagállamainak tudomására s az már a Népszövetségi Tanács elé is így került.¹⁹

A Népszövetségi Tanács ülései - de a világszervezet közgyűlései is - aránylag sűrűn foglalkoztak a nemzetközi kisebbségvédelem elvi problémáival. A Tanács 1923. évi őszi ülésén például Csehszlovákia és Lengyelország újabb eljárás-módosító javaslattal álltak elő, amit a testület szeptember 5-i ülése határozattá is emelt. Ennek az újabb határozatnak az értelmében tovább szűkültek a sértett kisebbségek panasztevési lehetőségei, valamint petícióik méltányos elbírálásának kilátásai.

A szóban forgó határozat már a formális elfogadhatóság szempontjából is szigorú vizsgálatnak vetette alá az egyes kisebbségi panaszokat, s e vizsgálat eredményétől tette függővé azok figyelembe vételét. A benyújtott petíciók eszerint csakis a kisebbségi jogok problematikájára szorítkozhattak, nem teheték kérdésessé a kisebbség és az államhatalom közötti viszony létjogosultságát, azaz nem tartalmazhattak külön állam alakítására vagy a fennálló országhatárok megváltoztatására való utalásokat; továbbá az ilyen beadványok nem származhattak névtelen szerzőktől vagy kétes forrásból, stílusuk nem lehetett sértő és csupán olyan kérdéseket vehettek fel, amelyek a közelmúltban nem képezték már hasonló jellegű petíció tárgyát. Ha a bepanaszolt államnak esetleg kifogása volt valamilyen petíció elfogadhatóságával kapcsolatban, e kérdésnek eldöntésére a Népszövetségi Tanács elnöke és az általa felkért másik két tanácsstag volt illetékes. Az érintett kormány kívánságára és „ha a körülmények ezt az eljárást szükségessé és lehetségessé teszik”, a tanács elnöke engedélyezhette a válasz kidolgozására megszabott két hónapnyi idő meghosszabbítását. A szóban forgó határozat a továbbiakban szűkítette a petíció, illetve az érintett kormány által arra adott válasz ismertetési körét is, méghozzá oly értelemben, hogy az ezentúl csupán a Népszövetségi Tanács tagjaival volt tudatható s ha az már napirendre tűzte a panasz tárgyalását, csak akkor volt közölhető a Népszövetség többi tagjával is. Természetesen a Népszövetségi Tanács ezután is csak akkor foglalkozhatott érdemileg a panaszos kisebbség petíciójával, ha annak napirendre tűzését valamelyik tanácsstag konkrétan javasolta.²⁰ Az egész itt ismertetett eljárásra jellemző, hogy a fellebbezés joga csakis a bepanaszolt kormányokat illette meg, a panaszt tevő és sértett kisebbségeket azonban már nem.

A Népszövetséghez beérkezett petíciók nagy száma, de méginkább a kisebbségi problémák rendkívüli módon érzékeny volta újabb és újabb módosító határozatok elfogadására ösztönözték a Népszövetségi Tanácsot ebben a vonatkozásban. A tanács 1925. június 10-i határozata például a petíciók megvizsgálására megalakítandó ún. „három-bizottságok” összetételével kapcsolatban tartalmazott néhány pontosító megállapítást.²¹

A Népszövetségi Tanács által alkalmazott kisebbségvédelmi eljárás nem bizonyult hatékony eszköznek e jogok nemzetközi garanciája terén s ennek maga a világszervezet is tudatában volt. Ha a tanács eltökéltsége és ereje nem is volt elegendő e meddő rendszer gyökeres megreformálására, arra azért kísérletet tett, hogy legalább részben kímoldja a holtpontról ezt az egész megrekedt eljárási rendszert. Ezt lett volna hivatott szolgálni a Népszövetségi Tanács 1929. június 13-i ülésén elfogadott határozata, amely újrafogalmazta a kisebbségi petíciók vizsgálatának és az ügyben való eljárásának processzusát. Az elfogadott határozat érdemi része a következő megállapításokat tartalmazza:

„A Tanács

A) Úgy dönt, hogy a következő rendelkezésekkel egészíti ki az előző határozatokban foglalt, kisebbségek petícióinak vizsgálatára vonatkozó határozatokat;

1. A kérvények elfogadhatósága.

Ha a Főtitkár valamely kérvényt elfogadásra alkalmatlannak nyilvánít, erről a kérelmezőt értesítenie kell, és amennyiben szükséges, közli vele a Tanács 1923. szeptember 5-i határozatát a kisebbségi petíciók elfogadhatóságának feltételeiről.

2. A Kisebbségi Bizottságok összetétele.

Az 1920. október 25-i határozatban lefektetettekkel szemben a Tanács elnöke különleges esetekben a Tanácsnak nem kettő, hanem négy tagját kérheti fel a kisebbségi kérvény vizsgálatában való közreműködésre.

3. A Kisebbségi Bizottságok üléseinek gyakorisága.

A Tanács kívánatosnak tartaná, ha a Kisebbségi Bizottságok fontolóra vennék annak lehetőségét, hogy a Tanács ülészekai között is ülést tartsanak bármikor, ha azt az egyes kérvények vizsgálata szükségesnek ítéli.

4. A kérvényekre a Kisebbségi Bizottságok által tett lépések közzététele.

a) Ha a Kisebbség Bizottság tagjai egy kérdés vizsgálatát befejezik, akkor anélkül, hogy a kérdésnek a tanács napirendjére való felvételét kérnék, vizsgálatuk eredményét a Tanács többi tagjával, azok tájékoztatása céljából, levélben közlik. A Főtitkár a releváns dokumentumokat a Tanács tagjai számára hozzáférhetővé teszi.

b) Évente egy alkalommal a Főtitkár iratot küld - tájékoztatás céljából - a Tanács minden tagjának, mely tartalmazza a leveleket, melyeket a különböző Kisebbségi Bizottságok a fentiekben ismertetett módon a Tanács tagjainak az év folyamán küldtek.

5. Az eredmény publikálása a Kisebbségi Bizottság által megvizsgált kérdésben.

A Kisebbségi Bizottságok vegyék alaposan fontolóra annak lehetőségét, hogy az érintett Kormány hozzájárulásával a vizsgálat eredményét közzétegyék. A Tanács őszintén reméli, hogy amennyire ez csak lehetséges, az érintett kormányok megadják majd hozzájárulásukat a közzétételhez. A jelentés közzétételének helye az Official Journal, tartalma pedig a Kisebbségi Bizottság részéről a Tanács többi tagjához intézett levél, vagy bármiféle erre alkalmas szöveg lehet.

6. Rendszeres évi kiadványok a Szövetség kisebbségvédelmi tevékenységéről.

A Főtitkár az Official Journal hasábjain évente statisztikát közöl:

1. Az az évben beérkezett kérvények számáról; 2. Az elfogadásra alkalmatlannak nyilvánított kérvények számáról; 3. Az elfogadásra alkalmasnak nyilvánított és a Hármas Bizottság elé terjesztett kérvények számáról; 4. A Bizottságok számáról és a kérvények vizsgálata érdekében tartott üléseinek számáról; 5. A kérvények számáról, melyeknek vizsgálatát a Hármas Bizottságok abban az évben befejezték.

B) A jen határozat ismertetendő mindazokkal az államokkal, melyek a kisebbségek védelméről megállapodásokat fogadtak el. (...)²²

A Népszövetségi Tanács 1929-ben tehát még megpróbálta megmenteni a nemzetközi kisebbségvédelem elvét, amint azonban a későbbiek folyamán bizonyosodott, nem nagy sikerrel. A húszas és harmincas évek fordulóján az elnyomott kisebbségek már egyre kevésbé bíztak a Népszövetségben, elvégre az addigi egy évtizedes gyakorlat elszomorítóan cáfolta a kisebbségi jogorvoslások hatékonyságát. A harmincas években éppen ezért már jóval kevesebb a Népszövetséghez beérkezett kisebbségi panaszok, petíciók száma, mint az a húszas években volt.

A nemzetközi kisebbségvédelem ügyét a Népszövetség közgyűlései is többször napirendjükre tűzték. Bár sem a Népszövetség plenáris ülése, sem az egyes bizottságok ülései nem voltak jogosultak a döntéshozatalra a kisebbségvédelem ügyében - amint említettük, ilyen jogköre csakis a Népszövetségi Tanácsnak volt -, az itt elhangzott javaslatoknak és hozzászólásoknak mégis megvolt a maguk erkölcsi súlya. Így például a Népszövetség 1922 szeptemberében megtartott III. közgyűlése is napirendre tűzte a kisebbségek védelmének ügyét, az e tárgyban szeptember 21-én elfogadott dokumentum azonban üres elvi

kinyilatkoztatásokon kívül semmi konkrétumot nem tartalmazott, sőt inkább a helyzetükkel elégedetlen és gyakorta panaszkodó kisebbségeket is igyekezett „lojalításra” inteni.

„A Közgyűlés, teljesen elismerve a kisebbségeknek azt az alapvető jogát, hogy a Nemzetek Szövetségének védelmében részesüljenek minden elnyomással szemben: súlyt helyez arra a kötelességre is, hogy a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó egyének kötelesek lojális polgárok módjára együttműködni azzal a nemzettel, melyhez most tartoznak” - szögezte le a Népszövetség közgyűlése 1922. szeptember 21-i ülésén elfogadott határozat harmadik pontja.²³

Miután a gyakorlatban a Népszövetségi Tanács ismertett kisebbségvédelmi eljárása szinte teljesen eredménytelen volt, a Népszövetség közgyűlése a későbbiek folyamán is többször volt kénytelen foglalkozni ezzel a kérdéskörrel. Így volt ez például az 1928. évi őszi közgyűlésen is, ahol többek között a kisebbségvédelem reformjának kérdése is ismételten szóba került.

Beelaerts van Blokland holland külügyminiszter 1928. szeptember 5-én mondott beszédében kifogásolta a kisebbségi panaszok kivizsgálásával megbízott ún. „hármásbizottságok” munkáját, mivelhogy azok úgymond többnyire nem képesek elbírálni a beérkezett panaszok jogosultságát és megalapozottságát. Javasolta, hogy a „hármásbizottságok” helyett hozzanak létre egy Kisebbségügyi Állandó Bizottságot (Comission permanente des minorités), amely hivatott lesz részletesen és szakszerűen kivizsgálni a kisebbségi panaszokat. A holland javaslatot Németország, Ausztria és Svájc képviselője is támogatta, határozat azonban nem született belőle, mivel több népszövetségi képviselő ellene foglalt állást. Jellemző, hogy a holland külügyminiszter javaslatát Štefan Osuský csehszlovák követ utasította el a legvehemensebben 1928. szeptember 11-én mondott beszédében.²⁴

A Népszövetség következő, 1929. évi közgyűlésén, a plenáris ülésen újból szóba került a nemzetközi kisebbségvédelem ügye. Itt például Gustav Stresemann német külügyminiszter többek között arról beszélt, hogy a Népszövetségnek nem csupán az ún. „panasz eseteket” kellene vizsgálat tárgyává tennie, hanem folyamatosan figyelemmel kellene kísérnie a kisebbségvédelmi szerződések hatékonyságát az egyes államokban; szerinte tehát időszerű volna a már egyszer javasolt Kisebbségügyi Állandó Bizottság létrehozása. A Népszövetség szóban forgó plenáris ülésén Apponyi Albert magyar képviselő azt sürgette, hogy a panaszt tevő kisebbségekkel is közöljék az érintett kormányok reagálását az általuk benyújtott petíciókra, sőt e kisebbségeknek adassék rá lehetőség, hogy ők is kifejthessék véleményüket kormányaik álláspontjával kapcsolatban. A milliós kisebbségeket bekebelezett államok képviselői, természetesen erről már hallani nem akartak. A Népszövetség tárgyalta 1929. évi szeptemberi közgyűlésén a román Mironescu például azt fejtegette, hogy a kisebbségi jogok esetleges további kiterjesztése semmiképpen sem kívánatos, az szerinte ugyanis veszélyeztetné Európa békéjét.²⁵

*

A huszas és harmincas évek folyamán a csehszlovákiai magyarság vezetői is több ízben informálták petíciókba foglalt sérelmeikről a Népszövetséget. Az első olyan jellegű beadványt 1921. szeptember 10-i keltezéssel Kutkafalvy Miklós, Illés József és Balogh-Beéry László szignálták s benne arra hívták fel a Népszövetség figyelmét, hogy Csehszlovákia nem hajlandó biztosítani a kárpátaljai Ruténföld autonómiáját, bár erre őt a kisebbségvédelmi szerződés rendelkezései egyöntetűen kötelezik. A petíció tételesen felsorolta azokat a csehszlovák kormányintézkedéseket, amelyek sértik a saint-germain-i szerződés idevonatkozó rendelkezéseit.²⁶

A következő, 1923. április, Losonc keltezésű felvidéki magyar petíció a „szlovákiai és ruténföldi kisebbségek” nevében azok kiszolgáltatottságáról informálta a Népszövetséget. A

beadvány aláírói - Korláth Endre, Körmendy-Ékes Lajos, Lelley Jenő, Nitsch Andor, Petrások Ágoston, Petrogalli Oszkár, Szalay László, Szent-Ivány József, Szilassy Béla - konkrét adatokkal bizonyították, hogy a csehszlovák államhatalom és törvényhozás nem tesz eleget a saint-germain-i nemzetközi kisebbségvédelmi szerződésben vállalt kötelezettségeinek. Az említett beadvány a következő problémaköröket tárgyalta: 1. A csehszlovák közigazgatás és a kisebbségek. 2. A nemzeti kisebbségek statisztikája. 3. A kisebbségek érintkezése az állammal. 4. Iskolai ügyek és a nemzeti kisebbségek kultúrája. 5. A kisebbségek gazdasági helyzete. 6. Az agrárreform. 7. A nemzeti kisebbségek általános helyzete Szlovákiában. 8. Ruténföldi a kisebbségek szempontjából.²⁷

Az 1924. évben a felvidéki magyar politikusok a csehországi németek vezetőinek egy csoportjával együtt közös petícióban informálták a Népszövetséget a csehszlovákiai agrárreform kisebbségellenes tendenciáiról. Aláírói magyar részről Jabloniczky János, Korláth Endre és Szent-Ivány József voltak.²⁸

A következő csehszlovákiai magyar petíció 1925. április, Prága keltezésű. Aláírói - Füssy Kálmán, Jabloniczky János, Korláth Endre, Körmendy-Ékes Lajos, Lelley Jenő, Palkovich Viktor, Szent-Ivány József - a csehszlovák állampolgárság jogtalan megtagadásának gyakori tényére hívták fel a Népszövetség figyelmét, s egyúttal kérték a kisebbségvédelmi szerződés idevonatkozó rendelkezéseinek igazságos alkalmazását.²⁹

E tényfeltáró petíciók sem voltak természetesen semmilyen pozitív hatással a hazai fejleményekre, mivel a Népszövetségi Tanács egyetlen esetben sem tartotta indokoltnak azokkal érdemben foglalkozni. A Népszövetség kisebbségi titkársága kikérte ugyan a csehszlovák kormány véleményét ezekkel a petíciókkal kapcsolatban, jellemző azonban, hogy ezeket a válaszokat a hármás-bizottságok teljes mértékben kielégítőeknek és megnyugtatóaknak találták.

Az 1921. szeptember 10-ei keltezésű petíció tartalmát például a csehszlovák kormánynak arra adott válaszával együtt a Belgium, Japán és Olaszország képviselőiből létrehozott hármás-bizottság tette vizsgálat *tárgyává*. Az említett bizottság 1922. január 14-i ülésén végül is úgy határozott, hogy a csehszlovák kormány részéről nem történt jogsérelem, s ezért a Népszövetségi Tanács figyelmét sem kell felhívni az érdemi közbelépésre. A bizottságot ugyanis tökéletesen megnyugtatta az az ígéret, mely szerint a prágai kormány rövidesen eleget szándékszik tenni a kisebbségvédelmi szerződésben vállalt kötelezettségének s konkrétan is hozzálát a Ruténföld autonómiájának megvalósításához.³⁰

A konkrét sérelmek orvoslására a Népszövetség részéről nem volt tehát semmilyen reális kilátás, ennek ellenére a felvidéki magyarság néhány esetben a harmincas években is élt panasztevesi jogával. Például az 1930. évi népszámlálás lebonyolításának módjával kapcsolatban a magyarság vezetői két ízben is panasszal fordultak a Népszövetséghez. Egyik beadványukat 1930. november 18-án nyújtották be s ebben felhívták a figyelmet arra, hogy a népszámlálás tervezett rendszere nem respektálja a csehszlovákiai magyarság nemzetközileg garantált kisebbségi jogait.³¹ A következő, a népszámlálási törvénytelenégeket és visszaéléseket felsorakoztató petíció benyújtására a népszámlálás lebonyolítása után, 1931 januárjában került sor.³² E kézzelfogható tényekkel alátámasztott beadványok azonban szintén elsikkadtak a Népszövetség bürokratikus útvesztőjében.

*

Hosszú évek áldatlan nemzetiségpolitikai gyakorlata bizonyította, hogy a győztes nagyhatalmak által megalkotott és a Népszövetség által garantált kisebbségvédelmi rendszer nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és elvárásokat, sőt az a gyakorlatban szinte teljesen csődöt mondott. Amint az kezdettől fogva sejthető volt, az utódállamok - a Csehszlovák Köztársaságot is beleértve - nem tettek eleget e szerződésekben vállalt

kötelezettségeiknek. Sajnálatos módon a népszövetségi garancia sem jelentette a nemzeti kisebbségek számára nemzetközileg biztosított jogaik maradéktalan és tényleges tiszteletben tartását.

A csehszlovák kormány - amint arról már szóltunk - aláírta ugyan a fennhatósága alá került nemzeti kisebbségek jogait biztosító szerződést, annak méltányos végrehajtását azonban kezdettől fogva szabotálta, illetve különböző jogi és alaki kibúvókat keresett rendelkezéseinek megkerülésére és leszűkítésére. A nemzetközi, a Népszövetségi Tanács által gyakorlandó ellenőrzést pedig egyszerűen az állam belügyeibe való beavatkozásnak minősítette. E. Beneš csehszlovák külügyminiszter például a Nemzetgyűlés külügyi bizottsága előtt 1929. június 5-én tartott expozéjában nyíltan kifejtette, hogy megítélése szerint a kisebbségi kérdés belügy, s abba semmilyen nemzetközi fórumnak nincs joga beavatkozni. „Soha nem engedhetjük meg - hangsúlyozta Beneš-, hogy bárki is jogainkhoz nyúljon...” Szerinte azonban teljesen fölösleges is nemzetközi fórum elé tárnai a csehszlovákiai kisebbségek ügyét, mivelhogy a nemzetközi szerződések „a kisebbségeknek kevesebbet nyújtanak, mint amennyit mi adunk, ez az én jogi és politikai meggyőződésem” bizonygatta a csehszlovák külügyminiszter.³³

Beneš később, a Csehszlovák Köztársaság 1939. évi széthullása után sem volt képes belátni tévedését. Továbbra is azt állította, hogy Csehszlovákia sokkalta több jogot biztosított a bekebelezett nemzeti kisebbségeknek, mint amennyire az 1919. szeptember 10-én aláírt kisebbségvédelmi szerződésben kötelezettséget vállalt.³⁴ Az idézett beneši tételnek azonban a csehszlovák nemzetiségi politika húszéves gyakorlata a legékesebb cáfolata.

A kisebbségi petíciók fentebb ismertetett elbírálási módja - amint arra már utaltunk - a sértett kisebbségeknek nem nyújtott szinte semmilyen konkrét védelmet. A Népszövetségi Tanács csaknem minden esetben kielégítőnek találta az érintett kormányok válaszát az egyes kisebbségek panaszbeadványaival kapcsolatban s ezután a panaszt tevő fél ügyével érdemileg már nem is foglalkozott. Az érintett kisebbséggel hivatalosan még azt sem tartották fontosnak közölni, hogy panaszbeadványát miért utasították el, arról pedig már szó sem lehetett, hogy a panasztevők betekintést nyerhessenek a szerintük jogsértően eljáró kormányok válaszába s arra így esetleg újból reagálhassanak, illetve megtehessék az arra vonatkozó észrevételeiket.

A kisebbségi kérdés és kisebbségi jog szakemberei ezért többször is felhívták a figyelmet a népszövetségi garanciák csekély hatékonyságára a nemzetközi kisebbségvédelemben. „Szomorú, de úgy van - mutatott rá például Wlassics Gyula egyik tanulmányában -, hogy a már meglévő és nemzetközi garancia alá is helyezett kisebbségvédelmi szerződéseket, sőt az erre vonatkozó törvényeket és rendeleteket nem tartják be. Meg kell állapítanunk azt is, hogy a Nemzetek Szövetsége - habár az utóbbi időben sikerrel működik még távol áll attól, hogy teljesen érvényt is tudjon szerezni a kisebbségi jogok hatályos gyakorlásának és a kisebbségi sérelmek valódi orvoslásának.” Pedig - fejtegette a továbbiakban Wlassics Gyula „Európában addig nyugalom nem lesz, míg a kisebbségi kérdést valamely megnyugtató módon megoldani nem tudják.”³⁵

A Népszövetség eltussoló, a kisebbségi panaszokkal szemben szinte cinikus nemtörődömséget tanúsító eljárását az utódállamok kormányai sokszor kimondottan biztatásnak vették. Látván azt, hogy zavartalanul folytathatják kisebbségeik politikai, gazdasági és kulturális elnyomását, éltek is ezzel a lehetőséggel. Az utódállamok kisebbségellenes politikája így aztán egyre inkább a tervszerű elnyomás és asszimiláció jellegét öltötte magára.

A Népszövetséghez benyújtott kisebbségi panaszok sok esetben magára a panaszt tevő kisebbségre is veszélyesek voltak. A megvádolt államok és kormányok ugyanis minden ellenük benyújtott panaszt igazságtalan rágalomnak minősítettek, s a Népszövetségnek adott válaszukban a panaszos kisebbséget nevezték békétlen, az államhatalommal szemben illojálisan viselkedő, a törvényes rendet felforgatni igyekvő elemnek.

Az elmondottaktól függetlenül azonban a Népszövetség kisebbségvédelmi funkciójának - annak minden tökéletlensége és hatástalansága ellenére - volt bizonyos pozitív kihatása is. Annak ellenére, hogy a panaszos kisebbségek gyakorlatilag szinte soha nem részesültek jogorvoslásban, a nemzetközi kisebbségvédelmi szerződésekben biztosított jogok pusztán tényének tudata, valamint a jogsérelmek legmagasabb nemzetközi fórumhoz való betérjesztésének lehetősége, és ezáltal bizonyos tekintetben nemzetközi ügyvé váló tétele, hathatósan növelte az idegen államokba bekebelezett nemzettörédek öntudatát, sokszor bátor kiállását az őket elnyomó államhatalommal szemben. „Megteszünk tőlünk telhetőleg mindent - szögezte le például a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség nevében Szüllő Géza a Népszövetségi Ligák Világszövetségének angliai közgyűlésén 1934. május 25-én -, hogy a kisebbségi jogokat megóvjuk s megtartásukat követeljük, mert meg vagyunk győződve, hogy a kisebbségi kérdés megoldása nélkül nincsen meg az az atmoszféra, amelyben meg lehessen találni a békét, a megnyugvást.”³⁶ Bár ekkorra már mindenki tisztában lehetett vele, hogy a kisebbségvédelmi rendszer által biztosított jogi garanciák nem sokat érnek, ennek ellenére hivatkozási alapul szolgálhattak a hozzájuk makacsul ragaszkodó nemzeti kisebbségek számára. Az idegen fennhatóság alatt élő kisebbségek így nemzetközileg elismert, törvényes jogaikra hivatkozva követelheték az őket megillető konkrét politikai, nyelvi, kulturális és gazdasági jogok biztosítását, illetve azok tiszteletben tartását.

A Népszövetségen kívül több nemzetközi - politikai, társadalmi és kulturális - szervezet iktatta be programjába a kisebbségi kérdéssel való foglalkozást és a kisebbségvédelmet. Ezek közül legjelentősebb volt a Népszövetségi Ligák Világszövetsége (Union Internationale des Associations pour la Société des Nations) és az Interparlamentáris Unió (Union Interparlementaire).

A Népszövetségi Ligák Világszövetsége a kisebbségek képviselőinek olyan nemzetközi tekintéllyel rendelkező nyilvános fóruma volt, amely lehetővé tette számukra, hogy problémáiknak és panaszainak az egész világ előtt hangot adjanak. A szervezet kapcsolatot tartott fenn a Népszövetséggel is s ez a tény nagy mértékben növelte tekintélyét; határozatainak és döntéseinek azonban csakis erkölcsi súlya volt, mivel hivatalos politikai vagy végrehajtási hatalommal e szervezet nem rendelkezett. A szövetség tanácsa 1921. október 15-i bécsi ülésén úgy határozott, hogy külön Kisebbségi Titkárságot hoz létre, amelyet a kisebbségvédelem problémáinak tanulmányozásával bízott meg. A bizottság, amelynek elnöke a neves angol szakteknély, Sir W. Dickinson lett, 1922 januárjától rendszeresen gyűjtötte, vizsgálta és értékelte a kisebbségek helyzetére vonatkozó adatokat, illetve igyekezett behatóan foglalkozni az egyes kisebbségek panaszaival.³⁷

A Népszövetségi Ligák Világszövetségének kisebbségvédelmi programja abból indult ki, hogy az érvényben levő hivatalos kisebbségvédelmi szerződések csupán a kisebbségi jogok minimumát tartalmazzák, ezért e jogok skáláját folyamatosan bővíteni kell. A szervezet Kisebbségi Bizottsága a Népszövetség által alkalmazott kisebbségvédelmi eljárást egyáltalán nem tartotta megfelelőnek, ezért 1922 első felében részletes programot dolgozott ki a faji, nyelvi s vallási kisebbségek jogállásának méltányosabb rendezése érdekében. Az 1922 júniusában a világszervezet prágai kongresszusán nyilvánosságra hozott program helyesen hívta fel a figyelmet arra az alapelvre, hogy a kisebbségekkel való bánásmód nem nyilvánítható az egyes államok szuverén belügyévé. A Kisebbségi Bizottság programjának egy kilenc pontból álló határozati javaslat is részét képezte, amelynek leglényegesebb részei a kisebbségek nyelvi jogainak hatékonyabb tiszteletben tartása és egy, a Népszövetségi Tanács által létrehozandó bizottság létesítése érdekében tett javaslat voltak. A Népszövetségi Tanács által kinevezendő állandó bizottság - a Sir W. Dickinson által megfogalmazott javaslat szerint - késedelem nélkül és a helyszínen lett volna köteles kivizsgálni a kisebbségeket ért sérelmeket.³⁸

A Népszövetségi Ligák Világszövetsége Kisebbségi Bizottságának ún. prágai programja ellen éppen az utódállamok - Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia - és Lengyelország delegációi tiltakoztak a leghevesebben. A bizottság által beterjesztett határozati javaslatot azonban a konferencia résztvevői mégis elfogadták, mire mind a négy említett delegáció bejelentette, hogy nem vesz részt a világszervezet további munkájában.³⁹

A szóban forgó határozati javaslatnak, természetesen, nem lett és nem is lehetett semmilyen gyakorlati jelentősége. A Népszövetségi Ligák Világszövetsége nem rendelkezett semmilyen végrehajtó hatalommal, határozatai csupán erkölcsi súllyal bírtak. A prágai kongresszuson elfogadott javaslatokat megküldték ugyan a Népszövetségnek, azokkal azonban sem a Népszövetség Közgyűlése, sem a Népszövetségi Tanács nem tartotta szükségesnek érdemileg foglalkozni.⁴⁰

A Népszövetségi Ligák Világszövetségének munkájában a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség képviselői is részt vettek. A szövetség 1922. június 3-8-a között megtartott prágai kongresszusán vették fel a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Ligát a szervezet rendes tagjává. A csehszlovákiai magyarok delegációjának díszelnöke Szüllő Géza, elnöke Novék Béla, alelnöke pedig Flachbarth Ernő lett.⁴¹

A másik hasonló jellegű nemzetközi szervezet a nagymúltú Interparlamentáris Unió volt. 1889-ben alakult Párizsban angol és francia kezdeményezésre. Az Interparlamentáris Unió a háború előtti években, évtizedekben az államok és nemzetek megbékélésének ügyén fáradozott, szorgalmazta az általános leszerelést, célul tűzte ki az egyes államok bel- és külpolitikai demokratizálását stb. A háború és a békekötések után a kisebbségi kérdés vált e jelentős világszervezet egyik alapvető problémájává. 1922-től a szervezet kebelén belül már állandó Etnikai és Gyarmatügyi Bizottság működött.⁴²

Az Interparlamentáris Unió közgyűlésein - természetesen, leginkább az Etnikai és Gyarmatügyi Bizottság ölésein - nagyon gyakran szó esett a nemzetközi kisebbségvédelem nehezen megoldható problémájáról. Többször szóba került az e téren vállalt népszöveségi garancia alacsony határfoka. Szomorú tény, hogy az utódállamok delegációi itt is egyöntetűen negatív szerepet játszottak, s leginkább kisebbségellenes megnyilatkozásaikkal hívták fel magukra a figyelmet. Például az Unió Etnikai és Gyarmatügyi Bizottságának 1926 augusztusi genfi ülésén mind a román, mind a jugoszláv delegátus a kisebbségi jogok javasolt kiszélesítése ellen foglalt állás. Ezen az ülésen ugyanis több ország delegátusa - Németországé, Svájcé, Magyarországé, Angliáé, Olaszországé stb. a nemzetközi kisebbségvédelem tökéletesítésének szükségességét szorgalmazta felszólalásaiban. A magyar delegátus által előterjesztett javaslat alapvető módon reformálta volna meg a Népszövetségi Tanács kisebbségvédelmi eljárását. A javaslattevő magyar delegátus ugyanis igazságtalannak minősítette az ún. kontradiktórius eljárás hiányát, valamint azt a gyakorlatot, mely szerint csakis a Tanácsban képviselt állam delegátusának kezdeményezésére indulhatott be az ún. judicial act stb. A magyar javaslat elvben elfogadta a nemzetközi kisebbségvédelem adott rendszerét, de annak továbbfejlesztését, tökéletesítését ajánlotta. E javaslat szerint a kisebbségek jogainak védelmezői továbbra is a Népszövetségi Tanács és az Állandó Nemzetközi Bíróság lennének, de a sértett feleknek jogukban állna tetszésük szerint fordulniuk akár az egyik, akár a másik nemzetközi fórumhoz. (A fennálló gyakorlat szerint ugyanis csak a Népszövetségi Tanács kérhette ki az Állandó Nemzetközi Bíróság véleményét, illetve kérhette döntését valamilyen konkrét ügyben.) A magyar javaslat a továbbiakban szót emelt amellett, hogy a Tanácsban nem képviselt államok delegátusai, sőt maguk a sértett kisebbségek is jogosultak legyenek a jogi eljárás, a judicial act megindítására.⁴³

Az Etnikai és Gyarmatügyi Bizottság figyelemre méltónak és megvizsgálandónak nyilvánította a magyar javaslatot, annak ellenére, hogy azt az utódállamok képviselői a leghatározottabban elleneztek. A jugoszláv küldött például azt fejtegette, hogy szerinte a

kisebbségi kérdés napirendben tartása állandó veszedelmet jelent a világbékére, kéri tehát a magyar javaslat elutasítását. Hasonló nézeteket vallott a román küldött is. Ő egyenesen azt javasolta, hogy a kisebbségi kérdést végérvényesen ki kell iktatni az Interparlamentáris Unió munkarendjéből, mivel a kisebbségvédelem - a román álláspont szerint - csak egyes államok sajnálatraméltó eszköze politikai izgatásra, hogy ezzel mindenkép fölforgassák a jelenlegi helyzetet és a békeszerződésekre épített új rendet”.⁴⁴

Az Interparlamentáris Unió döntései, határozatai, állásfoglalásai természetesen - a Népszövetségi Ligák Világszövetségeihez hasonlóan - senkire sem voltak kötelezőek. Az Unió csupán ajánlhatta azok figyelembe vételét az egyes kormányoknak, illetve a Népszövetségnek. Rendszeres közgyűlései azonban mégis jó alkalmul szolgáltak arra, hogy az egyes országok parlamenti képviselőinek figyelmét ráirányítsák a megoldatlan kisebbségi problémákra, s így azokat bizonyos mértékben nemzetközi kérdéssé tegyék.

Jegyzetek

- 1 Magyarország népessége a trianoni béke után. Magyar Statisztikai Szemle, 1923. január-február, 3.; Recensement de la population en 1920. VI. Publications Statistiques Hongroises. Nouvelle série. 76. Volume. Budapest 1929., 1-es számú térképmelléklet.
- 2 Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest 1989., 23-33.
- 3 Arató Endre: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918-1975*. Budapest 1977., 38.
- 4 Masaryk, T. G.: *Az új Európa*. Košice 1923., 39.
- 5 A világszervezet hivatalos francia neve Société des Nations volt, aminek a pontos magyar megfelelője Nemzetek Szövetsége lenne. A korabeli magyar szakirodalomban és sajtóban azonban - minden bizonnyal a német nyelvterületen meghonosodott Völkerbund hatására - inkább a Népszövetség variáns vált uralkodóvá, bár nem volt ritka a Nemzetek Szövetsége alak sem. Tanulmányunkban mi is a Népszövetség változatot használjuk, kivéve az olyan eseteket, amikor a Nemzetek Szövetsége elnevezés egyenes magyar idézetben fordul elő.
- 6 Galántai József: i.m. 54-58.
- 7 Osuský, Štefan: *Ochrena menšin*. Průdy, 1922. január, 10-12. Peška Zdeněk: *Národní menšiny a Československo*. Bratislava 1932., 34-35.; Galántai József: i.m. 71-72.
- 8 Osuský, Štefan: i. m. 13.; Peška Zdeněk: i. m. 37-38.
- 9 Galántai József: i. m. 85., 189-192.
- 10 Uo. 123.
- 11 Jelen tanulmányunkban mellőzzük a Romániával és Jugoszláviával kötött szerződések ismertetését, és konkrétan csakis a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés bemutatására szorítkozunk
- 12 Sbirka zákonu a nař ízení státu československého. Ročník 1921., 2301-2315.
- 13 Megjegyzendő, hogy a szerződés eredeti francia szövegében a „cseh-szlovák”, „Cseh-Szlovákia” szóalakok fordulnak elő (La Tchéco-Slovaquie), a szöveg cseh fordításából a kötőjel azonban már kimaradt
- 14 Sbirka zákonu a nař ízení srátu československého. Ročník 1921., 2301-2315.
- 15 A Népszövetségi Tanácsnak 1920 és 1922 között nyolc; tagja volt, négy állandó és négy időlegesen választott tag. (A négy állandó tag a négy nagyhatalom Anglia, Franciaország, Olaszország, Japán - volt; eredetileg az USA is állandó lapja lett volna a Tanácsnak mivel azonban nem lett tagja a Népszövetségnek, a Tanácsban sem képviselthette magát. 1922-ben a Tanács választott tagjainak számát hatra emelték. 1926-ban Németországot is a Tanács állandó tagjává nyilvánították, az időlegesen választott tagok számát pedig kilencre emelték.
- 16 Galántai József: i. m. 141.
- 17 Hajn, Alois: *Problém ochrany menšin*. Praha 1923., 48.; Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete*. Budapest 1930., 153-158. Peška Zdeněk: i. m. 109-110.; *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Összeállította Baranyai Zoltán. II. át- dolgozott kiadás. Bratislava - Pozsony é. n., 129-137.; Société des Nations Journal Officiel, 1920. november-december, 8-9.
- 18 Société des Nations. Actes de la deuxième Assemblée, Séances plénières. Genève, 1921., 838.; A kisebbségi jogok... i. m. 138-189.; Galántai József: i. m. 1216.;
- 19 Hajn, Alois: i. m. 49.; Buza László: i. m. 159-161.; Peška Zdeněk: i. m. 111-112.; A kisebbségi jogok... i. m. 141-145.; Galántai József: i. m. 217-218.
- 20 Buza László: i. m. 163-174.; Peška Zdeněk: i. m. 112-113.; Galántai József: i. m. 218-219.
- 21 Galántai József: 219-220.
- 22 Buza László: i. m. 181-182.; Galántai József: i. m. 221-223.
- 23 A kisebbségi jogok... i. m. 147-150.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf, 1.sz. (1990. január)

- 24 Baranyai Zoltán: *A kisebbségi jog fejlődése és reformja a Nemzetek Szövetségénél*. Magyar Szemle, 1929 március, 193-195.
- 25 Nagy Iván: Kisebbségi szemle. Külügyi Szemle, 1930 január, 115-120.
- 26 A kisebbségi jogok... i. m. 265-266.
- 27 Uo. 272-273.
- 28 Uo. 273-274.
- 29 Nagy Elek: *Magyarország és a Népszövetség*. Budapest 1925., 35-37.; A kisebbségi jogok... i. m. 284-285.
- 30 Buza László: i. m. 344.
- 31 *A magyarság törvényhozói petícióval fordultak a népszövetséghez a népszámlálás tisztaságának megvédelmezése érdekében*. Prágai Magyar Hírlap, 1930. november 29., 1-2.
- 32 *A keresztényszocialista párt zsolnai pártvezetői ülésén Szüllő nagy beszédben lerögzítette álláspontunkat a kisebbségi jogok, a belpolitikai helyzet s a gazdasági válság kérdéseiben*. Prágai Magyar Hírlap, 1931. február 7., 1-3.
- 33 *Beneš expoze a kisantant konferenciájával, a kisebbségi és jótételi kérdéstről*. Prágai Magyar Hírlap, 1929. június 6., 1-2.
- 34 Beneš, Edvard: *Mnichovské dny*. Praha 1968., 8.
- 35 Wlassics Gyula *A kisebbségi jogvédelem*. In.: *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Összeállította Baranyai Zoltán. II. átdolgozott kiadás. Bratislava-Pozsony é. n., 15-16.
- 36 *Szüllő Géza felszólalása a népszövetségi ligák uniójának angliai közgyűlésén*. Prágai Magyar Hírlap, 1934. május 26., 1.
- 37 Hajn, Alois: i. m. 208-209.
- 38 Uo. 270-283.
- 39 Uo. 209-211.
- 40 Uo. 211.
- 41 *A népszövetségi kongresszus*. Prágai Magyar Hírlap, 1922. június 4., 1-2.; Balla Pál: *A felvidéki magyarság külpolitikai tevékenysége*. Hangel László szerk.: *Mit élt át a Felvidék?* 1940., 15.
- 42 Hajn, Alois: i. m. 212-213.
- 43 Radisics Elemér: Genfi levél. Magyar Külpolitika, 1926. szeptember 16. 4-6.
- 44 Uo.

TURCZEL LAJOS*

Kapcsolatom Arany A. Lászlóval

Arany A. László nevét először 1946-ban hallottam és akkor egy véletlen folytán személyesen is megismertem őt. Korábban azért nem tudtam róla, mert magyar nyelvészeti és néprajzi munkássága 1939 és 1944 között bontakozott ki a Szlovák Államban, s onnan kevés tudományos hír jutott el a Magyarországhoz visszacsatolt Dél-Szlovákiába. Én 1939 januárjától 1942 októberéig (a tényleges katonai szolgálatra való bevonulásomig) a budapesti jogi kar hallgatója voltam s a Szlovák Államról és magyar lakosságáról csak a sajtóból szerzett átlagos ismereteim voltak, s azokból a nyelvészet teljesen hiányzott.

Az 1946 júliusában való megismerkedésem Arannyal a következőképpen történt. Meglátogattam Pozsonyban néhány év előtti budapesti kollégiumi társamat az érsekújvári születésű festőművész Zmeták Ernőt, s ő beszélgetés közben szóba hozta azt is, hogy az Orlovský-kiadó könyveit illusztrálja. Elvitt az egy szobából álló „kiadóhivatalba”, amely a Mély út (Hlboká cesta) elején volt. Útközben elmondta, hogy Arany A. László tanárt találjuk majd ott, aki a kiadó lektora és mellesleg Jozef Orlovský nyelvész kollégája.

Arany szívélyesen fogadott engem is, és megismertetett a kiadói programmal. A kiadó hivatalos neve ez volt: Vedecké a umelecké nakladatel'stvo dr. Jozefa Orlovského (Dr. Jozef Orlovský Tudományos és Művészeti Kiadója). Az akkor már megjelent vagy még sajtó alatt álló 18-20 kiadvány között volt Ludovít Novák és Ján Stanislav egy-egy nyelvtani műve, V. Ondrouch történeti munkája, Fr. Zagiba zenetörténeti füzete, valamint Orlovský és Arany közösen írt szlovák nyelvtana (*Gramatika jazyka slovenského*). Az irodalmi-művészeti jellegű kiadványok közül, melyeket kivétel nélkül Zmeták illusztrált, engem leginkább Szabó Dezső fő művének, *Az elsodort falunak* fordítása lepett meg. Ez akkor még nem került ki a nyomdából, de később Zmeták nekem is küldött belőle. A címe: *Mizina*, a fordítója Valentin Beniák. A modern magyar költészet nagy hívének és kongeniális fordítójának, Beniáknak az Orlovský -kiadónál verseskötete is megjelent (*Igric a Mária*), valamint két olyan fordítása (*Aucassin et Nicolette: Oscar Wilde: Balada o ž alári v Readingu*), melyekre legkedvesebb magyar költőjének, Tóth Árpádnak a fordításai ihlették őt. Arany a Wilde-fordítással engem is megajándékozott, és ez a könyvecske egyrészt a művészi fordítás ereje és szépsége, másrészt Zmeták remek illusztrációi révén nagyon a szívemhez nőtt, s annyszor elolvastam, hogy néhány strófája akaratlanul az emlékezetembe ragadt. Mikor aztán másfél évtizeddel később egy társaságban Beniáknak bemutattak és ő keserűen jegyezte meg, hogy a neve egy magyar irodalmárnak nem sokat mond, akkor én ellenbizonyítás-képpen csendesesen elrecitáltam neki a nagyszerű fordítás két strófáját. Az idős és beteges költő könnyekig meghatódott és megölelt.

Az 1946-os futólagos találkozáson - az Orlovskýval közösen írt nyelvtankönyvön kívül - Arany szlovák és magyar tárgyú nyelvészeti munkássága nem jött szóba s én úgy tekintettem rá, mint a magyar lakosság jogfosztása következtében facerrá vált értelmiségiek egyikére, akinek szlovák barátja adott munkát. Jómagam abban az időben a Párkány környéki egyházi birtokokon írnokoskodtam, és 1947 tavaszán visszaköltözve gyermekkorom második falujába, Kiskeszire az ottani uradalomban egy évig gazdaságvezető (intéző) is voltam. 1951 ősztől aztán a komáromi magyar gimnáziumba s onnan a pozsonyi Pedagógiai Főiskolára, majd a Komenský Egyetemre kerültem.

Arany és társai tragikus esetéről hosszú évekig nem tudtam, s ennek oka az lehetett, hogy az ellenük indított és politikailag durván manipulált perről a sajtóban valószínűleg nem jelentek meg közlemények. A tragikus históriát aztán az ötvenes évek végén Pozsonyban ismertem meg s a fő informátorom a per egyik védőügyvédje: Balogh Dénes Árpád volt.

Balogh neve a két háború közti munkásmozgalomból jól ismert: Fábry Zoltán közeli barátja és Az út folyóirat utolsó felelős szerkesztője volt, és valószínűleg ő fordította szlovákra Fábry A vádlott megszólal című híres védőiratát. 1945 után rövid ideig ügyvédként is működött, majd a Komenský Egyetem marxista intézetének előadója lett. 1968 őszén külföldre távozott.

Arra már nem emlékszem, hogy Balogh kiket védett a csoportból, de Arany nem volt köztük. Mint mondotta: a per az alakuló belpolitikai helyzet és a kavargó-bonyolódó csehszlovák-magyar viszony lutriszerű függvénye volt. Nem sokkal az ítélethozatal előtt a védőket úgy informálták, hogy a felmentés is lehetséges s aztán jött egy hirtelen fordulat és justizmord ítéletek születtek. A legsúlyosabbat, 20 évi fegyházbüntetést Arany kapta, Balogh szerint főleg azért, mert a bírósággal szemben fölényes erkölcsi magatartást és megvetést tanúsított.

A hatvanas évek elején, 1962 vagy 63-ban arról is tudomást szereztem, hogy Arany már szabadlábon van és a vízi-építési vállalatnál (Hydrostavnál) dolgozik. Abban a szándékomban, hogy kapcsolatot teremtsék vele, megint egy véletlen volt segítségemre. Kárpitosra volt szükségem és egyik ismerősöm a nyugdíjas Arany Bélát ajánlotta, aki Pozsony legismertebb bérházában, a Manderlában lakott. Béla bácsi értelmes, olvasott ember volt és a húszas-harmincas években iparos cserkészként a cserkész sajtóban publikált. Mikor kiderült, hogy Arany A. László testvérbátyja, előhozakodtam a szándékkal, amire azt a feleletet kaptam, hogy ez nehéz próbálkozás lesz, mert öccse a régi baráti-ismerősi kapcsolatai nagy részét is megszakította. Mint később megállapítottam: Aranyhoz ez az utóbbi eljárása abból - a múlt dolgokat is keményen értékelő - erkölcsi titanizmusából adódott, melyet a rázúdult súlyos csapások katarzisos átélése alakított ki benne. Ennek megfelelően a szóbeli és levélbeli érintkezéseiben is különös, szertartásosság, az eredendő tartózkodást ünnepélyes meghittséggel vegyítő magatartás nyilatkozott meg. Így például ismeretségünk egész ideje alatt szertartásosan professzor úrnak szólított és súlyosbodó betegségében az egyik sorstársáról ilyen pátoszteli hangon írt: „Az ő kezébe tettem az ügyünket és eszménket is: akarata az én akaratom, célja az én célom, döntése engem is kötelez.”

A Béla bácsi közvetítésével megteremtett kapcsolatfelvétel végül is úgy történt, hogy bemutatkozásképpen elküldtem Aranyhoz az Irodalmi Szemle akkori néhány számát, és az ott közölt írásaim bizalmat és érdeklődést keltettek benne irántam. Önálló lakása nem volt s a vidéki munkából a hétvégeken hazajárogatva Béla bácsiéknál lakott. Itt találkoztunk azután is, hogy betegállományba került. Az üldöztetésüket kiváltó jogfosztás ellen tiltakozó akcióikról és az elítélésük után elszenvedett évekről részletesebben nem akart beszélni, de a fogság néhány epizódját felelevenítette előttem. Esterházy Jánossal, akivel a Szlovák Állam idején közeli kapcsolatban volt, az havai fegyházban találkozott; a Magyar Párt egykori vezetője akkor már emberroncs volt, de a lelkierejét megtartotta. Arany csoportjának egyik tagját, a Losonc melletti Pinc községből származó Bokor Ferencet jól ismertem, mert a harmincas években Kiskeszin is tanítókodott. Róla azt tudtam meg, hogy a fegyházban testileg-lelkileg összetört és zavarodottá válva halt meg.

Újraismerkedésünk kezdetétől arra törekedtem, hogy az adott lehetőségek között valamilyen szellemi munkát szerezzek Arany számára. Ez nem volt könnyű ügy, hiszen abban az időben még a hosszú börtönbüntetésen túlesett Gustáv Husák is alantas beosztásokban dolgozott. Először Szőke József barátomhoz, az Új Ifjúság főszerkesztőjéhez fordultam, aki a kérésemre kieszközölte és felajánlotta a három magyar nyelvű ifjúsági lapnak (Új Ifjúság, Pionírok Lapja, Kisépitő) brigádmunkában végzendő nyelvi lektorálását. Nagy meglepetésemre Arany ezt az anyagi vonatkozásban kecsegtető ajánlatot elhárította, s kifejezett érve meglehetősen titánkodó volt: a saját helyzetét Michelangelo falanszteri munkabeosztásához, a széklábfaragáshoz hasonlította. Valószínűnek tartom, hogy az igazi ok az volt, hogy fogyó erejét nyelvészeti munkára akarta használni.

Újabb segíteni akaró akcióm 1964-ben igen merész volt. A magyar tanszék vezetőjeként a bölcsészeti kar dékánját, Šimon Ondrušt arra kértem, hogy tegye lehetővé a már betegeskedő Aranyak a tanszékünkre való felvételét s én aztán otthon végezhető tudományos munkát osztok ki számára. Ondruš - aki ismerte és nagyra becsülte Arany szlovák tárgyú nyelvészeti munkásságát - helyeselte a javaslatot, de megjegyezte, hogy a realizálásához az Igazságügyi Megbízotti Hivatal (Poverenictvo spravodlivosti) jóváhagyása szükséges. A „Hivatal”-ban aztán a javaslatot nem tartották „célszerű”-nek, s az ilyen eljárás a mi akkori viszonyaink között tipikus volt.

A kudarcba fült kísérlet után rábeszéltem Aranyt a rehabilitáció kérvényezésére. A főügyészséghez címzett kérvényt, melyet jogász féltestvére fogalmazott meg, nem postai úton továbbítottuk, hanem elvittem a Csemadok elnökéhez és a Központi Bizottság tagjához, Lőrincz Gyulához. Éppen ott voltak nála Dobos László és Szabó Rezső, akik jelenlétében megkértem őt, hogy járjon el az ügyben. Lőrincz csodálkozott azon, hogy a rehabilitációs eljárás még nincs folyamatban és megígérte, hogy a közbülső támogatások megszerzésével továbbítja a kérvényt. Hogy aztán a továbbítás és támogatás megtörtént-e, azt nem tudom, mert pár hónappal később Lőrincz nagyon felbőszült azon az írásomon, amit a Juraj Zvara által megtámadott Fábry védelmében az Irodalmi Szemle 1965. évi 1. számában közöttem, és amelyet a Párt ideológiai osztályán is megtárgyaltak. Ilyen körülmények között Lőrincznél nem tudtam érdeklődni a kérvény sorsa felől, de úgy hittem, hogy az ígérteit teljesítette. Arra is emlékszem, hogy a kérvényt fogalmazó féltestvér, dr. Zagiba továbbra is figyelemmel kísérte az ügyet.

Miközben ezek történtek, akkor a már súlyosan rákbeteg Arany, a fogsága alatt „megjárt” jáchymovi uránbánya áldozata; a rozsnyói szülőházban tartózkodott, ahol egy ideig idős nevelőapja, majd a rokonai ápolták őt. Nevelőapja halála után ezt a levelet írta nekem:

Rozsnyó, 1964. szept. 23-án

Kedves Professzor Úr!

Magam is alkonyatba hajlok - ami előttem volt, el kell búcsúztatnom: a váratlan, beígértet egyaránt. Nevelőapámat temettem, de kissé magamat hantoltam: apám volt a legjobb betegápolóm, az egészségem, nyugalmam. Most Nélküle kísérletezek felegyenesedni. Remélem sikerül - még nem dőlt el.

Köszönöm jó szavát; fekete évemben mindenkor jót tett. Napjaim az emésztés nehéz folyamatának kibogozásában telnek - nem mindig eredményesen, de túrhetően. Békém, nyugalmam van itt, a lehető legjobb kosztom; agyam jól működik és jó óráimban szép munkát végzek: Sajnos eróm csekély, de gondolkodásom lényegre vág.

Egy-egy jóságos levél külső szint hoz életembe - hálás vagyok érte. Magányomat szeretem.

Az ősz talán meghozza a rabtartók megmozdulását s egy-két bilincsem lehullását. Köszönöm fáradozását. Szabad idejében számoljon be munkájáról s az irodalmi eseményekről.

Szeretettel üdvözlöm

Arany László

A levélből kitűnik, hogy Arany akkor - még egy ideig később sem - tudott arról, hogy rákbeteg, és bízott a gyógyulásban. Engem Béla bácsiék informáltak a valóságos helyzetről. A levél utolsó soraiban a „rabtartók”-ra és „bilincsek”-re utaló mondat minden bizonnyal a rehabilitációval kapcsolatos reményét fejezi ki.

A pozsonyi kivizsgálások alkalmából néhányszor találkoztam vele és Rozsnyón is meglátogattam. Utolsó levelét - mely után még jártam nála Rozsnyón - emlékező írásom zárórészeként közlöm:

Rozsnyó, 1965. jan. 13-án.

Kedves Professor Úr!

Megkaptam az ISz-nek néhány számát s köztük a kérdéses 7. számot is - örültem neki, s köszönöm.

Pozsonyból nagyon rozoga állapotban kerültem vissza, s állapotom csak e napokban állandósult - viszonylag. Remélem, most már állandó lesz erősödésem. Februárban ugyan megint Pozsonyba kell utaznom, de a múltkori tapasztalat talán átsegít ezen a veszélyen. Ekkor talán újból találkozunk. Ha közben írna, nem fogok hallgatni; eddigi hallgatásomat gyengeség okozta.

Remélem, levelem jó egészségben és jó munkában találja csökkentetlen harci erőben; ehhez kívánom is minden előfeltételét.

Őszinte baráti üdvözlettel

Arany László

** A szerző az 1989. évi Bethlen Gábor-díj kitüntetettje.*

ARANY A. LÁSZLÓ

A bilingvis jelenségek pszichológiai alapjai*

A bilingvizmust gyakran külön kezelendő nyelvészeti problémának tekintik, amely nem társítható közvetlenül a nyelv általános fejlődésének többi megszokott mozzanataival. Így hallgatólagosan (és több vagy kevesebb hangsúllyal) megkülönböztetik egymástól a nyelvi fejlődés ún. normális problémáját és a bilingvizmus sajátos, hatásait és fejlődését tekintve elhanyagolhatónak és mellékesnek tartott problémáját. Ennek az értékelésnek sem a nyelvi, sem a módszertani tényeket nézve nincs alapja. Ilyen és hasonló álláspontokkal szemben le kell szögeznünk, hogy a bilingvizmus a nyelvi fejlődés mozgató rugójaként működő általános mozzanatok közé tartozik.¹

Az ilyen, sokszor meg sem fogalmazott értékelés és megkülönböztetés legfőbb oka a bilingvis jelenségének a fejlődés első szakaszában (valódi vagy szubjektíve érzett) aktualizáló jellege.

A bilingvizmus lényege és alapvető mozgató rugója valóban az aktualizálás, azaz a bilingvis elemek rendkívül hatásos, különleges és stílussteremtő helyzete. Ez a genetikailag egyedi helyzetük azonban idővel megszűnik, miután az új, aktualizáló egységek elveszítik ezt a jellegüket s elkezdődik a szerkezet átalakítás folyamata. A szerkezetek is átalakulnak, fejlődnek, mert a társadalmilag meghatározott tudat ugyancsak fejlődik, mégpedig nem csak az aktuális, hanem a diszpozíciós tudat is. Természetesen ezek a szellemi viszonyok és intenciók területén tapasztalható tények a kifejezési formákban, a rögzítő rendszerben, azaz a nyelvben is megnyilvánulnak.²

A bilingvizmus meglétét és jelentőségét az etnikai határokon, illetve egy idegen etnikumba betagozódott etnikai csoportok életében megjelenő vitatható jelenségek előfordulásának statisztikai vizsgálatával is lehet bizonyítani. Ehelyütt említhetjük meg pl. a Felső-Garam menti nyelvjárások problémáját, a közép-szlovákiai típusú gömöri és árvai nyelvjárások problémáját, a közép-szlovákiai típusú gömöri és árvai nyelvjárások archaikus voltát, ugyanakkor a szlovák-magyar néprajzi határon beszélt "palóc" típusú magyar nyelvjárások archaikus voltát is, a moldvai, ún. „csángó” magyarok nyelvének problémáját stb.³

Ugyanezt a kérdést oldották meg már régen és pozitív eredménnyel a mind anyagi, mind irodalmi természetű népművészeti stílussal kapcsolatban; itt nemcsak függőleges, hanem vízszintes irányban is (ugyanannak a nemzetnek a nemzetiségi és a társadalmi rétegződés szerinti szomszédsága) megengedhető az egymáshoz képest idegen elemek alapvető értékelése, s ennek eredményeként valami új szerkezetek kialakulása, igaz, az eredeti részegységek bizonyos dominanciával és az eredeti szerkezet figyelembevételével. Így magyarázzák a néprajzi határoknak a mind anyagi, mind formai gazdagság szempontjából máskülönben megmagyarázhatatlanul egyedi jellegét.

A kétnyelvűség kérdésével kapcsolatos alapvető probléma az arra vonatkozó vitában ölt testet, hogy a közösségnek (vagy legalábbis a közösség számottevő részének) a kétnyelvűsége járhat-e olyan következménnyel, hogy a szociológiai szempontból alárendelt helyzetben lévő nyelvi norma a domináns nyelvi norma hatására megváltoztathatja a fonológiai szerkezetét, azaz szegényebbé teszi-e, vagy (és ez a lényeg) gazdagítja-e a domináns nyelvi norma elemeivel.

Viszonylag általános az a nézet, mely szerint a szókészlet átvételén kívül semmi más nem tekinthető a bilingvizmus következményének. Ennél engedékenyebb az az álláspont, amely már a morfológiai szerkezetet érintő változásokkal is számol. Azt viszont legtöbbször nem tartják elképzelhetőnek, hogy a kétnyelvűség hatására a fonémaszerkezet is megváltozhatna.⁴

Egyes nyelvészek a fenti állásponttal szemben a konkrét nyelvi valóság hatása alatt elképzelhetőnek tartják a fonémakészletre gyakorolt szerkezeti befolyás lehetőségét is, de

kizárólag negatív irányban. Ugyanis a kétnyelvűség gyakran azzal a következménnyel jár, hogy a szociológiai szempontból ideiglenesen alárendelt helyzetű, ám egyébként nyelvileg gazdagabb szerkezet szegényebbé válik. Például azokban a közép-szlovákiai községekben, ahol jelen volt egy későbbi német telepesréteg, de ez végül egybeolvadt a szlovák ősréteggel, nem ismerik a lágy *Ď, Ť, ň, (gy, ty, ny)* hangokat.⁵

Látjuk tehát, hogy a szóban forgó kérdés kapcsán egyre enyhülnek az eredetileg kizárólag elutasító álláspontok. Már a morfológiában is megengedik a szerkezet átalakítás lehetőségét. Nyelvészek egy kis csoportja már csak az utolsó területet, a fonémaszerkezetet védi, pedig Jakobson alaptanulmánya világosan megfogalmazta az ezzel a kérdéssel kapcsolatos modern strukturalista álláspontot.⁶ Szerkezeti szempontból ezek az elutasító álláspontok alaptalanok. Helytelenségüket főleg a nyelvjárások élő nyelvi környezetében dolgozó kutató érzi. A feladat az, hogy meg kell teremteni a kétnyelvű jelenségekkel kapcsolatos, lehetőleg egységes, pszichológiailag megalapozott nézőpontot, amely az élő nyelvi környezetben végzett gyakorlati munka során elősegítené a bilingvis nyelvi jelenségeknek és feltételeinek jobb megértését.

Szükséges tisztázni a két említett tudományág kölcsönös viszonyát, mert részben közös a tárgyuk, valamint alapelveik és módszereik tekintetében is jelentős összetartó tendenciák jellemzik a két tudományág kapcsolatát, sőt bizonyos ok-okozati összefüggés is fennáll közöttük. A pszichológiai tisztánlátás szükségessége itt határozottabban nyilvánul meg, mint másutt, mert a pszichologisztikus nézetek végeredményben a munkának ezen a területén jutnak a legmarkánsabban szóhoz. Ez alatt a pszichologizmus alatt a tehetetlenségi erőnek köszönhetően még mindig ott vannak a naturalista szemlélet maradványai, amelyek rejtett formájukban kedvezőtlen hatást gyakorolnak.⁷

A korszerű nyelvészet, valamint a legelőbbre haladott részterülete, a fonológia ma már általánosan alkalmazza a nyelvi összetevők strukturáliságának alapelvét és kötelező jellegét, továbbá ezeknek a strukturált rendszereknek a rendszerbeli, szerkezetbeli nyomását.⁸ Ezáltal túlhaladottá vált a durva pszichologizmus, amely abban az álláspontban jutott kifejezésre, hogy a nyelv egyéni, sehogy nem rendszerezett hangképzetekből áll. A strukturalista álláspont funkcionális hordereje rákényszerítette a nyelvészek többségét, hogy elfogadják az ezen új elvekből fakadó munkamódszereket. *De a naturalista és pszichológiai beállítottság maradványai még ma is gyakorta felbukkannak az ilyen nyelvi struktúrák állandóságát és változatlanságát hirdető elvben és nézetben, valamint abban a törekvésben, mely szerint a nyelvi struktúrákban bekövetkezett változásoknak, s így ezzel együtt a bilingvis jelenségeknek a szerkezeti változások okaként való értelmezéséből ki kell küszöbölni az özszes ún. nyelven kívüli mozzanatot* (a pozitivisták irányzat maradványa).

A pszichológia területén már korábban gyökeret vert és szerephez jutott a genetikai meghatározottság gondolata, a legutóbbi időben pedig a társadalmi meghatározottság gondolata is teret nyer. Amennyiben a modern nyelvészet hangsúlyozza, hogy szellemi tudomány akar lenni, szellemi értelmezéseket kell elfogadnia, olyanokat, amelyeket a szellemtől szóló tudomány - a pszichológia - legújabb eredményei nyújtanak. A pszichológia hangsúlyozza, hogy a jelenségek összességükben magasabb rendű egységek részei, továbbá az egyén fölötti társadalmi meghatározottságra is hangsúlyt helyez. Ezt a tézist tehát a szellemi beállítottságú nyelvtudománynak is el kell fogadnia. Hiszen arra az útra, hogy a jelenségeket egy nagy egészen belül kell szemlélni, voltaképpen már az ifjúgrammatikusok is ráléptek. Ők a mechanikus hangtani törvények megsértését már az idegen jelenségek, illetve nyelvjárások hatásával vagy keverésével magyarázták. Az ifjúgrammatikusok figyelték meg, hogy a vegyes népességű területeken bonyolultabbak, illetve kevésbé egyenes fejlődésűek voltak a hangtani törvények és szabályok. (Lásd a latin hangtan bonyolultságát.)

Az e kérdés kapcsán alkalmazandó törvényszerűségek azonosak a strukturális pszichológia, e fölöttébb szellemi tudomány által megfogalmazottakkal; a strukturális pszichológia

elsőként oldotta és fogalmazta meg a komplexitásnak már régebben érzett törvényszerűségeit. Ezek a törvényszerűségek - a nyelvtudomány területén alkalmazva - lehetővé tették a korszerű strukturális nyelvtudomány, elsősorban a fonológia körében tapasztalható értékes fejlődés kezdeti lépéseit. Ennek következtében mi sem természetesebb, mint az, ha az általában vett nyelvtudományban alkalmazott törvényszerűségeket egy meghatározott problémakörben, a bilingvizmusban is alkalmazzuk.

A strukturális pszichológia alaptételei az egész problémájára, az egésznek a belső tagolódására és belső viszonyaira vonatkoznak. Az egész több, mint a részek összessége, sajátos, sui generis tulajdonságai vannak, amelyek nem magyarázhatók meg a részekből, s mind fenomenális, mind funkcionális deominanciával rendelkeznek. A rész és az egész kölcsönviszonya nem változtatható meg tetszőlegesen. Az egész mindig körülhatárolt valami, amely egyfajta sokféleséget tartalmaz, de ezen belül szilárd és változatlan összefüggések vannak, mint egy szervezetben. A teljesség alapvonása a lelki életünknek, s nemcsak a lelkileg aktuális, közvetlenül megélt, hanem a diszpozíciós, azaz strukturált elemeket is jellemzi. *Élményünk mindegyik egymással alá-, illetve fölrendeltségi viszonyban lévő egész. Részleges egészként állandó összefüggésben vannak a terjedelmesebb egészekkel, s így szerves részét képezik az aktuális átfogó tudati mezőnek, amellyel együtt be vannak iktatva a személyiség (örökletesen megalapozott) transzfenomenális egészébe, s emellett beékelődnek az egyén fölötti társadalmi és kulturális összefüggésekbe.* Ezek az egészek tagoltak lehetnek (forma), vagy tagolatlanok, azaz tartalmi mozzanataik szilárd részekre, részleges egészekre vagy konfúz módon (komplexum) oszthatnak meg. Így tehát az emberi élet említett területei között bizonyos ok-okozati összefüggés van. Ezek az egy egészet képező struktúrák - a strukturálatlan jelenségektől eltérően - szilárd, de csak viszonylag tartós (aktuális vagy diszpozíciós) élményegészek. A struktúrák az adott feltételek alapján kiegészülnek, a fennálló helyzethez való alkalmazkodásuk révén megőrzik a létüket, átalakulnak, keletkeznek, illetve meg is szűnnek. A struktúrák tehát dinamikus egészek, amelyek más jelenségek alakulására is hathatnak. Minden egyes ilyen diszpozicionális struktúra, amely strukturáló tényezőként határozza meg az összes pszichikai - beleértve a fonikus - jelenségeket, mindig természetes módon meghatározott.

A fenti mozzanatok kiemelése nem jelenti a nyelvtudományban olyannyira üldözött pszichologizmus vagy szociologizmus új fajtáját. Csupán a strukturalizmus, az egész figyelembe vevő szempont következetes alkalmazásáról van szó.

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy a nyelvnek sem társadalmi, sem pszichikai, illetve fizikai feltételei nem változatlanok. Minden nyelv egészként s valamennyi lehetséges síkján fejlődik. És úgy, ahogy a lelki életben a mélyen belül zajló, ismeretlen lelki folyamatokra vonatkozó tendenciákat, intencionalitást alapvető pszichikai megnyilvánulásoknak tekinthetjük, a modern nyelvtudomány is a nyelvi tendenciák fogalmával váltotta fel a hangtörvényeket, s így újra a pszichikai, voltaképpen társadalmi meghatározottság kérdésével állunk szemben. Kellőképpen figyelembe kell venni a tendenciákat, a mind szubjektív, mind kollektív diszpozíciós, azaz struktúrán belüli feltételeket, amelyek nyelvi szempontból a megfelelő módon az egészre irányuló nyelvi fonológiai rendszerként jelennek meg. A nyelv ilyen irányultságú fonémarendszerét új, funkcionálisan megterhelt jelenségek terjedése éri és sérti. Így bizonyos fokig megbillen a struktúra egyensúlya. Ez az új elemek fonologizálásával, azaz a meglévő struktúrának új struktúrává való átépítésével szüntethető meg. Ez az új struktúra mégis közel fog állni az előző struktúrához - a jelenség teljességéről szóló törvény értelmében.⁹

Minden egyes élmény csak az egész része, amely valamilyen módon bele van szöve az aktuális tudat átfogó egészébe. Minden forma valamilyen módon körülhatárolt és valamilyen belső tagolódással rendelkezik. A részleges egész alaki körülhatároltsága az érzetmezőt a tulajdonképpeni formára (figurára) és háttérre bontja. (PI. dallam és kíséret.) Látjuk tehát,

hogy előtérbe lép az érzetmező tárgyi tagolásának a problémája, vagyis az a tény, hogy érzeteink az önmagában zárt és egymástól elválasztott tárgyak szerinti sajátos tagoltságú természetes egységek jellegével bírnak. Ez a szavakra, mondatokra, akkordokra stb. is vonatkozik. Ezek egységes egészként elválnak a háttérüktől. Egy nyelvi élmény során -így a beszéd során is - figurák (azaz alakzatok, vagy legalábbis komplexumok) képződnek, vagyis egy meghatározott konkrét megnyilvánulás, mondat, szó, amely ellentéte a potenciális vagy aktuális nyelvi tudat átfogó rendszerének. A megnyilvánulás, a szó a nyelvtudás háttérén kirajzolódó alakzat.¹⁰

Ha egy meghatározott szempontból (pontosság a kommunikatív stílusban, különösség az esztétikai stílusban) különösen erőteljes alakzatra törekszünk, ezt elérendő sokszor idegen kifejezést használunk. Az éles kontrasztra való törekvés lényeges pszichológiai alapja az első bilingvis jelenségeknek. A bilingvis elem erősen kihangsúlyozott ellentét, olyan figura, amely a lehető legnagyobb hatás elérését szolgálja. Az idegen elem különösen hangsúlyos értékké válik. Persze, a kezdeti stádiumokban a jelzett egyén fölötti társadalmi és kulturális tények (a két nyelvi norma teljes vagy részleges elsajátítása) szerepelnek alapfeltételként. Ezáltal megállapítást nyer a kétnyelvű elemek különleges stílusbeli és érzelmi helyzete.

A szavaknak, a megnyilvánulás alapegységeinek az alapját a pszichikai történet képezi. A szavak, mint tagolt egészek, csupán változó szimbólumai ezeknek a belső összefüggésekkel rendelkező komplex lelkiállapotoknak. A kölcsönviszonyok azonban eltolódnak, egyes részleges egészek megszűnnek, mások meg kialakulnak. Az új elemek és viszonyok egyéni eredetűek, de mivel a közösség társadalmi meghatározottsága egységes, belőle fakadnak és vele együtt fejlődnek. Ebben a társadalompszichológiai tényben találunk magyarázatot arra a kérdésre, mi vette rá az ifjúgrammatikusokat arra, hogy kivétel nélküli és egyenes vonalú hangtani törvényeket hirdessenek.¹¹

Már az egység szempontjából is elkerülhetetlen, hogy a bilingvizmus elsődleges hordozójának a szót, az alapvető pszichológiai és nyelvi egységet tekintjük. Amíg a jövevényszavak beáramlása csak a nyelv lexikális oldalát érinti, addig nem érinti, illetve nem változtatja meg feltétlenül magát a struktúrát, mert ezek a lexikális jelenségek - gazdasági vagy esztétikai stb. aktualizálások lévén - egy külön nyelvi stílushoz tartoznak. De miután egy idő múlva elveszítik aktualizáló jellegüket, és a hétköznapi kommunikatív stílus szintjére süllyednek, már egységes jelenségnek érezzük őket, a honi eredetű strukturális elemek és egységek ellentétéként szereplő részleges komponensegységek összefüggésein alapuló belsőleg tagolt egészek is.

A szókészlet befogadott eleme eleinte a nyelvi tudati mező képezte háttér előtt álló figura, mégpedig komplex, belsőleg kevésbé összetett és tagolt alakzat. Később azonban egymástól megkülönböztethetővé válnak a figurát alkotó részleges egységek, amelyeket az ugyanazon a síkon jelentkező honi strukturális jelenségek (morfémák, fonémák) ellentéteinek érzünk. Ha a nyelvi tudat már sok azonos fajtájú, ugyanazokból az idegen részleges egészekből álló szókészletelemekkel rendelkezik, stabilizálódnak a viszonyok, s a nyelvi tudat új elemmel gazdagodik. A nyelv eredeti struktúrája meghaladja a gazdagodás fejlődését. De a strukturális egységről szóló tételből következően, ha az egyik elem változik, az egész rendszer, az egész struktúra változik; a részleges egészek egymás közti viszonyai, s ezzel párhuzamosan az átfogó egészszel való viszonyuk ezentúl más lesz.

Ha ezt a problémát statikailag akarjuk kifejezni, megállapíthatjuk, hogy ez a nyelvi struktúra más részleges egysége lesz az összes lehetséges nyelvi kifejezési eszköz transzfenomenális rendszerének. (L.Csizsevszkij, Tr. IV.)

Így jönnek létre gazdagodás, illetve szegényedés révén ugyanazon nyelv új strukturái, új strukturális minőségei - két nyelvi struktúrához tartozó strukturált elemek fejlődési fokozataként. A (kulturális vagy hatalmi alapon) domináló struktúra nyomására az egyik struktúra új, bár az eredetitől nem túlságosan távol álló struktúrává változik. (Így tehát e nézet

ellen nem hozható fel a struktúrakeveredés lehetetlenségének fogalma, mert az ilyen fogalom strukturális szempontból elképzelhetetlen.)

A formai kötődés megnehezíti a részek absztraktív figyelembe vételét. De az aktualizáló szerepű bilingvis elemeknél ez a formai kötődés (genetikailag: a részeknek a föléjük rendelt egészekben elfoglalt helye) viszonylag laza; semmiképpen sem olyan erős, mint az adott nyelvre jellemző szabályos közlés esetében. Ezek a körülmények lehetővé teszik a kölcsönzó minden egyes komponens részegységének viszonylag intenzív tudatosodását, s ez megteremti a feltételeket a szóban forgó részegységek (hangok stb.) és a fonológiai rendszer részegységei (nyelvi egységek) közötti kölcsönviszony kialakulásához. Ha az új viszony stabilizálódik és számszerűen is gyarapszik, automatizálás révén lassanként a rendszerhez tartozó viszonyt érezzük. Így kerül sor a fonologizálásra, a rendszer gazdagodására.

Az aktualizáló szerepből adódó helyzetük, a formai kötődés lazasága jobban kiemeli az élénken átérzett részleges egységeket (nyelvi elemeket). Ezt a kiemelést a diszpozíciós, strukturális nyomás (az egészre való irányultság, az egyenesen ösztönös, biológiai, de mégis szerzett törvényszerűség), továbbá a formai pontosságra való törekvés is erősíti. Ez főként azokban az esetekben érvényesül, ha az idegen szavakat átvevő személy nem bilingvis, tehát az átvételre vagy szóbeli, vagy írásbeli közlés révén kerül sor. Példa: Egy japán az európai eredetű kölcsönzavak minden egyes I hangját r-ként veszi át.¹² Az élmény adottsága ugyanis nem felel meg az ösztönös adottságnak, de a reagálás, az élmény szférájába tartozó minőségek egy bizonyos behatárolt skálán belül tipizáltak, és az átmeneti minőségek ki lesznek iktatva, illetve beolvadnak a hozzájuk legközelebb álló típusba. E nyomás következtében az akusztikailag eltérő idegen elemek gyakran azonosulnak, egybeolvadnak a befogadó nyelv nyelvi elemeivel. Annak a nyelvnek, amelyből kölcsönvették a nyelvi megnyilvánulást, minden eleme fonológiailag terhelt. Az alaki pontosság következtében az átvett szókészletelem gyakran szegényebbé lesz néhány akusztikai részegységének tekintetében.¹³

Máskor azonban - aktualizáló szerepe miatt - megmarad az eredeti akusztikai kép, amely a tudatban mind fenomenálisan, mind funkcionálisan felzárkózik az átvevő nyelv megfelelő tipizált minőségéhez (fonémájához), s ezáltal stilisztikai változat jön létre. Így teljesül a fonologizálás lehetőségének elsődleges feltétele, a változat megléte. Később a honi nyelvi elemek készletében is elterjedt hasonló esetek magas száma fonologizálódáshoz, strukturálódáshoz vezet, amire már fentebb is utaltunk.

Azt, hogy általában véve hogyan változik idegen hatásra a honi szavak kiejtése, az opavai németek kiejtésén figyelhető meg, akik a cseh nyelvi hatás nyomán az alábbi módon ejtenek ki német szavakat: Hoňig (Honyig), Keňig (Kenyig), ň irgends (nyirgendsz) stb.; hasonló hatás tapasztalható Velká Revúca (Nagyróce) lakosainak a kiejtésén - itt a magyar hatás alatt szinte mindegyik a, á hang labializált; a pfalzi kiejtésben nazális hangok vannak a francia nyelv hatására (*hi-hin*, vö. a német *hie*); az észtországi lettek az észti nyelv nyomán hosszú mássalhangzókat ejtenek, s hasonló korreálció a nyugat-szlovákiai szlovák nyelvben is megvan.¹⁴

A nyelvi rendszer átalakításának lehetőségét a Prágai Nyelvészeti Kör tézisei is hirdetik.¹⁵ E folyamat feltételeiként a Kör a társadalmi-pszichológiai mozzanatokat ismeri el: „Egy bizonyos nyelvi rendszert változtató nyelvi jelenségek terjedése nem mechanikus jellegű, hanem az adott jelenségeket befogadó szubjektumok diszpozíciója által determinált. Összhangban vannak tehát a fejlődési tendenciákkal.” A Kör által deklarált diszpozíciót azonban társadalmi, s ebből következően pszichológiai tényezők is meghatározzák.

Egy idegen nyelvi közösséggel élénk kapcsolatban lévő, vagy netán az egy idegen közösség kulturális-civilizációs szférájába tartozó nyelvi közösség megszerzi ezt a diszpozíciót, amely annál nagyobb, minél elterjedtebb a bilingvizmus, azaz mindkét nyelvi

norma ismerete. Ennek a meghatározott diszpozíciónak az a következménye, hogy bizonyos lehetőségek elsőbbséghez jutnak, amelyek aztán a többiektől eltérően - meg is valósulnak. Ezeknek az előnyhöz jutott és megvalósított lehetőségeknek a rendszere idővel változhat, egyfajta fejlődésen mehet keresztül.¹⁶

Igaz, egy nyelvi rendszer csak maga egészében változhat, illetve fejlődhet s így a lehetőségek általános transzfenomenális fonológiai rendszerének egyik alrendszere ugyanennek az általános rendszernek másik alrendszerévé válik.

A kétnyelvűség strukturális, rendszerre vonatkozó következményei természetüknél fogva a történeti fonológiába tartoznak. Jakobson alapmunkája közvetve ugyan, de mégis elvi jelentőségű állásfoglalás ezzel a kérdéssel kapcsolatban.¹⁷ A munkamódszert illetően érdemes megállapítani, hogy Jakobson tanulmánya a rész és az egész problémájának B: K. Koffka, az alakulatspszichológia kiváló kutatója által felállított, pszichológiai fogalmakon alapuló rövid felvázolásával kezdődik.

Egy adott változást vizsgálva a történeti fonológia arra keresi a választ, hogy a fonológiai rendszer keretében változásokra került-e sor, mégpedig három szempont figyelembevételével: 1. megszűntek-e valamilyen fonológiai ellentétek, 2. kialakultak-e új fonológiai ellentétek, s végül 3. a fonológiai összállapot változatlansága mellett nem került-e sor bizonyos strukturális átalakításokra, azaz nem változott-e meg egy bizonyos ellentét helyzete, illetve nem változtak-e meg a kölcsönviszonyok és a megkülönböztető tulajdonságok. Vagyis nem a készletbeli változásokról, hanem a funkcionális megterhelés változásairól van szó. Az új fonológiai értékek keletkezésekor az is számít, hogy új taggal gazdagodik-e a már meglévő korreláció, vagy teljesen új korreláció jön létre.

A felsorolt megállapítások mindegyikének hordereje van, és a kétnyelvű jelenségek problémája kapcsán is szerepet kapnak. Maga Jakobson is példákkal illusztrálja a stilisztikai változatok fonologizálását (például az expresszív kettős mássalhangzók fonologizálását a latin nyelvben). Már korábban is utaltunk arra, hogy a pszichológia szemszögéből az idegen szavak és jelenségek kétségtelenül aktualizáló, azaz érzelmi szerepet töltenek be. Az expresszív kifejezések és a bilingvis jelenségek fonológiai helyzete közötti rokonságra Jakobson ugyancsak felhívja a figyelmet. Érdekesebb és ugyanakkor gyakoribb jelenségnek az expresszív elemek fonologizálásához hasonló folyamatot, az idegen elemek fonologizálását tekinti. A kölcsönzött szavakban ugyanis a fonémák a formai pontosság nyomására részben alkalmazkodnak a honi fonémakészlethez, részben megőrzik idegen voltukat: Az idegen fonémákat tartalmazó szavakat sokáig idegen, egy külön stilisztikai síkhoz tartozó elemeknek tekintjük, de később sokszor helyet kapnak a befogadó nyelv szókészletében (azaz elveszítik aktualizáló voltukat), s ezáltal a nyelv egy új, már nem idegennek érzett fonémával gazdagodik. Példaként az *f* fonémának az orosz nyelvben végbement fonologizálását említi. De ide tartozik a *g* fonémának a szlovák nyelven belüli fonologizálása is.

Jakobson álláspontjának következtében megállapíthatjuk, hogy az idegen hatás, így a bilingvizmus hatása is nemcsak a fonémakészletben történt változásként, hanem a meglévő viszonyok vagy fonémák funkcionális megterhelésében is megnyilvánulhat. Szintén a bilingvizmus hatására egy fonémacsoport hasonulhat (ez a folyamat csak honi elemekkel is végbe mehet) és új korrelációt hozhat létre, ami már kifejezetten idegen hatás. Ide tartozik a *dn>dl>ll* változás, amelyet Nyugat-Szlovákia nyelvében használtak fel a mennyiségi mássalhangzó-korrelációra.

Hasonló álláspontot képvisel ebben a kérdésben L. Novák. A használatba vett idegen szó kapcsán elismeri, hogy eleinte komplex jellegű és aktualizáló szerepű. Belső tartalmát tekintve az ilyen szó mind az átvevő nyelvre jellemző, mind a tőle idegen megvalósult hangtani elemekből áll. A benne található megvalósult hangtani elemek lassanként a régebbi megvalósult hangtani elemek helyére rányomódott elemek is lehetnek. Amikor a megvalósult

idegen hangtani elemek rányomódása túljut egy bizonyos fokon, egy-egy pontban vagy egy-egy irányban megváltoztatja magát a nyelvi fonológiai struktúrát is. Ezáltal új struktúra jön létre.¹⁸

A bilingvizmus problémaköre nem korlátozható csupán a formai pontosságra való törekvésre, a pszichikának arra az igyekezetére, hogy körülhatároljon, pontosan elválasszon egymástól két nyelvi normát. A nyelvtudomány szempontjából a bilingvizmus problémájához az is hozzátartozik, hogy a két norma egymásba hatol, mégpedig mind az egyén (aminek nyilván kisebb jelentősége van), mind az egész közösség (aminek nagyobb jelentősége van) konkrét nyelvi megnyilvánulásai során. Ez odáig vezet, hogy mindkét elemből egy új, a két előzötől egyaránt eltérő norma jön létre, amely azonban mégis meglehetősen közel áll a két eredeti norma egyikéhez; a fejlődés kezdeti szakaszaiban általában az alárendelt helyzetben lévőhöz áll közel és fordítva. A kétnyelvűség mind a kommunikatív, azaz tisztán gazdasági, gyakorlati jellegű, mind az aktualizáló stílus terén pregnáns bizonyítékokat produkál. Mindig a kulturális, civilizációs vagy hatalmi szempontból magasabb rendű nyelv az, amelyik dominál, azaz befolyásol.

A gazdaságosságra törekvő stíusból vett példa: a szlovák egyetem magyar hallgatóinak nyelvében több mint 80 szlovák nyelvi (lexikális, morfológiai, hangtani) jelenséget gyűjtöttem, amelyet tisztán a külső körülmények gazdaságossági célszerűsége, néhány esetben a szlovák nyelv grammatikai megkülönböztető képessége (pl. A nyelvtani nemek tekintetében) alapozott meg. Pl.: *vikládaltam a szeminárban, vidováltattam, skrtáltattam, Porubszká volt itt, alebo Nagyová*. A magyar gimnázium tanárai, amíg intézetükben fogadószoba volt, gyakran azt mondták, hogy „*a hovorň ában van*”; mert a kétnyelvű feliraton („Hovorü a - fogadó szoba”) a szlovák kifejezés pontosabban határozta meg a szoba rendeltetését. A *hovorň* a szó szerint „beszélőszobát” jelent, és itt beszélgettek a szülők a tanárokkal.

Ami a kétnyelvűség strukturális eredményét illeti, a két nyelvi rendszer gazdagságától függ, de az eredmény tekintetében eleinte a domináns helyzetben lévő rendszer jellege dönt. Pl. a kemény szlovák nyelvjárások többsége a német telepéseknek a *gy, ty, ny* típusú lágy mássalhangzókat nem ismerő nyelve nyomán jött létre; a magánhangzók mennyiségi korrelációjának eltűnése a kelet-szlovák nyelvjárásokból; a mássalhangzók mennyiségi korrelációjának eltűnése három magyar gömöri településen, közvetlenül a néprajzi határokon.

A későbbi fejlődés során viszont a regresszív tendencia érvényesülhet. Így pl. azokban a községekben, ahol a nyelvi ősrétegre egy kolonizációs réteg rakódott rá és új nyelvi struktúra alakult ki, ez az új struktúra közel áll az ősréteg nyelvi normájához, az ősréteget azonban a későbbi fejlődés során erősíti a genetikailag rokon környezete, s így idővel többé-kevésbé határozottan domináns helyzetbe jut. Ez történt az eltűnt, illetve mind nyelvi, mind más életadottságok szempontjából a szlovák ősréteggel összeolvadt német a rutén telepések történelmi kolonizációs réteggel rendelkező községekben. Hasonló a helyzet a szlovák teleülések felső-garami nyelvjárás csoportjához tartozó településeken.¹⁹

De nem lenne helyes az az álláspont sem, amely a bilingvis folyamatok alapvető jellegét csak a fonológiai rendszer elszegényedéséhez vezető tendenciát nevezné meg. Az ilyen álláspont csak viszonylagos értelemben állhatná meg a helyét. Ugyanis (statisztikailag, bár strukturálisan helytelenül kifejezve) az akcióba lépő két teljes nyelvi struktúra közül az eredetileg gazdagabb nyelvi struktúra elszegényedik, de a szegényebb struktúrájú nyelv gazdagabb lesz. mert az újonnan létrejött struktúra szegényebb lesz a két eredeti struktúra gazdagabbikánál, de gazdagabb a szegényebbikénél. Másképp fogalmazva: az újonnan létrejött nyelvi struktúra gazdagabb, mint az eredeti szegény nyelvi rendszer, de szegényebb, mint az eredeti gazdag nyelvi rendszer volt.

A leírtak alapján látjuk, hogy a kétnyelvűség kérdése sokrétű, mind a problémakörét, mind az eredményeit tekintve.

A tisztán pszichológiai szférában sajátos lelki feszültségként jelentkezik az, hogy mind a tudatban, mind a nyelvi közlésekben pontosan körül legyen határolva és elváljék egymástól a két nyelvi norma. (Ez pl. a kétnyelvű egyéneknél figyelhető meg, amikor mindkét norma szerinti konkrét közlés során nyelvhelyességre törekednek.)

A nyelvi szférában a bilingvis folyamatok eredményei vagy negatív, azaz konzerváló, vagy pozitív jellegűek lehetnek. A pozitív megnyilvánulások vagy eliminálók lehetnek, ami azt jelenti, hogy a nyelvileg értékes elemek számának csökkenéséhez vezetnek, vagy konstruktív jellegűek, amikor is az ellentétet okozó értékek viszonylagos gyarodását eredményezik.

A konstruktív pozitív bilingvis megnyilvánulások a) a struktúrán kívüli hangtani, morfológiai, mondattani vagy lexikai (egyéni vagy kollektív) változatok jelenségeinek; b) a nyelvszerkezet egyes vagy minden egyes fokán (ezek vagy készletre vonatkoznak, vagy funkcionálisak lehetnek) az immanens struktúrának a formájában nyilvánulhatnak meg.

A konzerváló jellegű első csoportba pl. a Közép- és Alsó-Árva archaikus peremnyelvjárásainak a problémaköre, továbbá a szlovák Gömör nyelvjárásainak a kérdése, ahol a szlovák oldalon a négyszögű magánhangzórendszer, a magyar oldalon a palóc típusú archaikus magyar nyelvjárások találhatók.

Az elimináló tendencia pl. az említett kemény szlovák nyelvjárásokban, a szaláni nyelvjárások nyelvtani esetrendszerének leegyszerűsítésében, valamint a kelet-szlovák nyelvjárások hatására történt változásban: a penultimás expirációs hangsúly eltolódásában. A szomszédos magyar környezetben ugyanez a tendencia a következőkben nyilvánul meg: az említett három határmenti települések nyelvéből eltűnt a mássalhangzók mennyiségi korrelációja; Csucsom község nyelvjárása a közeli város nyelvének a hatására elvesztette az ő-ző jellegét stb.

A struktúrán kívüli jelenségek egyike pl. Az *a*, *á* fonémáknak Nagyrócén tapasztalható labiális ejtése.²⁰

A bilingvizmus pozitív, konstruktív megnyilvánulása pl. a nyugati és déli szlovák nyelvjárásokban az erősen megterhelt mennyiségi magánhangzó-korreláció érvényesülése; a szlovák nyelv diftongizálódása, ami azzal függ össze, hogy Szlovákia összességében átkerült a cseh kultúrszférába, a felső-garami Polomka és a „csángó” típusú magyar nyelvjárások lágysági korrelációja, valamint mássalhangzó-eltolódása (mindkét nyelvjárás számos közös vonással rendelkezik, mind a feltételek, mind az eredmények tekintetében)²¹; a nyugati és déli szlovák nyelvben mennyiségi mássalhangzó-korreláció alakult ki, s ezzel összefüggésben általános magánhangzóbeli és szótagbeli mennyiségi viszonyok; továbbá az *m*>*n*, *n*>*m* változás (ami az első szótag helyzetének problémájára redukálható, ismét a magyar nyelv hatására); az -*ä* végződés morfológiai funkciója az 1-es melléknévi igenév 3. személyében (a szomszédos slavošovi archaikus csoport nyelvjárásában volt eredeti *ä* helyett) Hanková település nyelvjárásában. Ez a község a felső-garami nyelvjáráshoz tartozik háromszögletű magánhangzórendszere van, s nem ismeri a mennyiség korrelációt (pl. *kupä*, *robä*).²²

A magyar nyelvben is találunk hasonló megnyilvánulásokat, pl. a mély-lágy közép-magánhangzószéria fonologizálása által közelebb került a germán nyelvészövetséghez.²³

Az élő nyelvi környezetben végzett munka során felmerülő ilyen és hasonló problémák komplexuma a feltett kérdések alapvető megoldását követeli. Az élő nyelv hasonló jelenségeinek konkrét és részletes feldolgozása megmutatja, mennyit bír el a kétnyelvűség kérdésének strukturális felfogása.

* *A tanulmány a Linguistica Slovaca 1943. évi kötetében jelent meg szlovák nyelven. Magyarul most lát napvilágot először.*

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 1.sz. (1990. január)

- 1 F. Oberpfalcer, *Jazykozpyt*, Praha 1932, a Vývoj jazykú c. rész, 347-407. Oberpfalcernél eléggé ellentétes álláspontok váltakoznak. Egyes kijelentései teljesen korszerűek, mások meg konzervatív ízűek és gyakran ellentmondanak egymásnak. Összességében azonban negatív álláspontra helyezkedik a kétnyelvűség és a nyelvfejlődés viszonyának kérdésében. L. a 358. o., ahol a hangok szubsztitúciójával tagadja az idegen elemek hatásának lehetőségét. A 376. oldalon viszont azt állítja, hogy a nyelv morfológiai felépítését nem befolyásolják az idegen elemek, míg a nyelv többi síkját érinti az idegen hatás. Ezek a hiányosságok a rendszerhez tartozó és a rendszert nem érintő jelenségek nem megfelelő megkülönböztetéséből fakadnak.
- 2 F. Kraatina, *Úvod do celostní a tvarové psychologie*, Praha, 1935, 24. B.K. Koffka, *Psychologie, Philosophie in ihren Einzelgebieten*, Berlin 1925, 570 k. M. Rostohar, *Struktura v duševním zivotu Psychologie*, I. éf., 92.
- 3 További példákat 1. Oberpfalcernél, i.m. 357. k. J. Lazicius, *Bevezetés a fonológiába*, Budapest, 1932. 74. A. Horger, *A magyar nyelvjárások*, Budapest 1934, 27. Uo. az irodalom is.
- 4 Oberpfalcer. i.m. 397-407.
- 5 E. Pauliny, *Carpatica I.*, 1939, 2. kötet, A sor, 309. k.
- 6 R. Jakobson, *Prinzipien der historischen Phonologie*, Travaux, CLP IV, 1931. 247.
- 7 D. Csizsevszkij, *Phonologie und Psychologie*, TCLP IV, 1931, 3. K. Bühler, *Phonetik und Phonologie*, TCLP IV, 1931, 26. H. Ulaszyn, *Laut Phonema, Morphonema*, TCLP IV, 1931, 60. L. Novák, *Fonologia a štúdium slovenčiny*, Slovenská reč II., 1933, 98.
- 8 Kratina, i.m. 55.
- 9 Oberpfalcer, i.m. 354, 335, 367.
- 10 Kratina, i.m. 27.
- 11 Az idegen elemek terjedésénél szerepet játszó társadalmi mozzanatot Oberpfalcer is elismeri, i.m. 394, 353, 363.
- 12 E. Polivanov, *La perception des sons d'une langue étrangère*, TCLP IV, 1931. 79-89.
- 13 Oberpfalcer, i.m. 394.
- 14 Oberpfalcer, i.m. 358.
- 15 TCLP I, 1929.
- 16 N.S. Turbetzkoy, *Die phonologischen Systeme*, TCLP IV, 1931. 96. Rostohar, i.m. 92.
- 17 Jakobson, i.m. 247.
- 18 L. Novák, *K základným otázkam štruktúrálnej jazykovedy*, SMS XV, 1937. 10.
- 19 A szubsztrátum (ösréteg) jelentőségéről, valamint irodalom 1. Oberpfalcer, i.m. 358 és az idevágó megjegyzések.
- 20 J. Szabó *Madarské elementy v slovenských nárečiach v Gemeri*, az LS jelen kötetében. Utalás a tanulmányt közlő *Linguistica Slovaca* 1943. évi kötetére. - A fordító megj.)
- 21 Horger, i.m. Uo. Az irodalom is L. Novák, *Čeština na Slovensku a vznik spisovnej slovenčiny*, Turč. Sv. Martin. 1938, 27. L. Novák *Slovenčina a mad arčina v prvých storočiach ich dejín v strednej Európe*, II. Miedzynarodowy zjazd slavistów, Warszawa 1934. 85. J. Lazicius, *A fonológiáról*, MNy XXVI. 1930. 25.
- 22 Š. Tóvik *Kvantita gemerských náreči*, SMS XIV. 1936, 109. k. A.L. Arany *Nárečia doliny Slanskej*, *Carpatica I.*, 1936. 191. k. V. Vážný, *Nář eči slovenská*, Československá vlastivěda III, Jaryk, 219.
- 23 Lazicius *Bevezetés* 85. Z. Gombocz *Geschichte der ungarische a-Laute*, UJ III. 3-4. L. Novák, *Ksiega...* idézett helyen.

Svoboda Róbert fordítása

MOLNÁR IMRE

Emlékirat és Helyzetkép a csehszlovákiai magyarság sorsáról 1945-ben

„Nem azt kérjük, hogy ezt a magatartásunkat... érdemünkül könyveljék el és előnyt jelentsen ez számunkra az új demokratikus Csehszlovák Köztársaságban. De kérjük azt, hogy igazságosan bánjanak velünk...” Ezekkel a mondatokkal fejeződik be a csehszlovákiai magyar írásbeliség 1945 utáni - eddigi ismereteink szerinti - első dokumentuma. A dokumentum egész szellemiségéből, mintha Ady Endre egyik kései versének gondolata szólna hozzánk: „Ne taposatok rajta nagyon” (*Üdvözet a győzőnek*). Ez az egybeesés azért is megrendítő, mivel épp Ady Endre az, akit a szlovenszkói magyar értelmiség szellemi ébredésének ösztönzőjeként tartunk számon. Számos visszaemlékezés ténye erősíti meg az Ady, Móricz, Szabó Dezső triász elementáris hatását, mely nemcsak a szlovenszkói magyar értelmiségi mozgalmakat, hanem az egész csehszlovák köztársaságbeli magyar kisebbségi szellemiséget, ahogy Győry Dezső nevezte, a „kisebbségi géniusz” mozgásba lendítette. Ez a hatás bizonyíthatóan nem csupán egy kezdeti lelkesedést jelentett, hanem egy olyan tartós közösségi magatartásmodellt eredményezett, melyben a fentebb említett szellemiség értékei mindvégig a kisebbségi társadalom átfogó és meghatározó értékei tudtak maradni. Ezt az emlékiratba foglalt történelmi tények is jelzik. Mindebből számunkra, megítélésünk szerint, két dolog következik:

1) Az a tény, hogy a csehszlovákiai magyar írásbeliség (az irodalom), 2. világháború utáni kezdete nem az 1948-as fordulattal, illetve az Új Szó megjelenésével datálható, hanem, mint ahogy azt Fábry nevezetes korszakolását kiigazítva elsősorban Koncsol László nyomán többen is feltételezték, ennél jóval korábban, a kéziratos irodalmat is beszámítva, közvetlenül a világháború befejeztének időszakára tehető. Ezt számos, mindmáig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert írásbeli anyag igazolja - kéziratok, beadványok, memorandumok, illegálisan kiadott és terjesztett sajtó és egyéb dokumentumok, melyekből sorozatban szeretnénk közölni e folyóirat elkövetkező számaiban - melyek egyértelmű bizonyítékai a csehszlovákiai magyar írásbeliség - az adott korszak viszonyai közti - létezésének. E dokumentumok létezését nyilvános közlésük után nem lehet többé figyelmen kívül hagyni, már csak azért sem, mert nem magáncélú, asztalfiókba szánt, vagy naplóirodalomról van szó (bár külön feladat tárgyát képezhetné a korra vonatkozó és a korról szóló személyes magánlevelek, naplók stb. feldolgozása is), hanem a nyilvánosság - amely ha meglehetősen szűk körű is volt -, számára készült dokumentumokról, melyeket az adott lehetőség szerint sokszorosítottak és terjesztettek a maguk korában. Mindez tehát átrajzolja a 2. világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalom kezdeti szakaszának térképét, melyről a kor anyagait - köztük Fábry naplóját - olvasva elmondható, hogy nemcsak kisebb emelkedők, hanem egész hegyvonulatok hiányoznak, olyanok, melyek új fejezetekkel gazdagítják ezen időszakról való ismereteinket.

2) Ugyanez vonatkozik arra az értelmiségi magatartásnormára is, melyről a köztudatban eddig a hallgatás hiedelme terjedt el széles körben. A szlovenszkói magyar értelmiségi réteg önépítkező tudata az I. Csehszlovák Köztársaság demokratikus viszonyai között alakult ki, melynek maradéka minden tiszteletet megérdemlően ragaszkodni tudott az elsajátított humanista értékekhez a Szlovák Köztársaság közismert viszonyai között is. Ez az értelmiség az embertelenség és a magyarellenesség politikájának állami szintre emelt folytatásakor sem hallgatott el. Az egyre fogyatkozó létszámú csehszlovákiai magyar értelmiség 1945-49 közötti történelme mindenkor példája lehet az emberi kitartásnak és a hűségnek. Ez az értelmiség ui. szűkre szabott lehetőségeit a végsőkig kihasználva hatalmas szervező munkát végzett. Információkat gyűjtött és adott tovább, titokban iskolákat vezetett, illegális sajtót adott ki, jogvédelmet nyújtott és segélyszolgálatot teljesített, egyszóval tette, amire épp szükség volt. Tette mindezt azzal együtt, hogy tudatában volt annak, mindezzel milyen

kockázatot vállal magára. Tisztában volt azonban azzal is, hogy az adott esetben a csehszlovákiai magyar kisebbség léte vagy nemléte volt a kérdés. Ha egyszer megíródik a csehszlovákiai magyar értelmiségi lét története, akkor e történet legszebb fejezeteit az 1945-49 közötti időszak eseményei fogják alkotni. Mint ismeretes, a csehszlovák kormány az 1946-os párizsi békekonferencián (és másutt is) a teljes és egyoldalú kitelepítés német minta szerinti jogát szerette volna megkapni a magyar kisebbségre vonatkozóan is. Később ugyanezt a célt a reszlovakizáció segítségével, továbbá a paritáson alapuló lakosságcserével és a belső széttelepítéssel szerette volna elérni. Ekkor napi valósággá vált a létbizonytalanság, melynek közvetlen veszélyét mindenki érezhette, aki ezen körülmények ellenére is vállalta magyarságát. Érdekes azonban tudatosítanunk ennek kapcsán, hogy egy nemzeti kisebbség mindig a létbizonytalanság érzetének van kitéve, ha nem biztosítják számára minden téren a megmaradás. és továbbfejlődés előfeltételeit. A kisebbségi értelmiség magatartását 1945-49 között elsősorban a valóság tudatosítása határozta meg, a kollektív veszélytudat háttérbe tudta szorítani az egyéni léthelyzet kockázatát. A hatalom azonban nem elégedett meg a kollektív kisebbségellenes fellépéssel. Számos népbíróági ítélet mellett (8058 háborús bűnösként elítélt vádlott 60%-a magyar volt) 1949 tavaszán egy monstre perben 26 szlovákiai magyar értelmiségit állított bíróság elé a köztársaság felforgatásának és az ellenséges hatalmakkal való összejátszás vádjával. E per fő vádlottjai bátor kiállásukért, abszolút jogszerű magatartásukért, sokszor karrierjük, életük derékba törésével fizettek. Köztük található az akkor már európai hírű nyelvészprofesszor, Arany A. László, Krausz Zoltán filmrendező, Lipcsey Gyula egyetemi hallgató és sokan mások, vagy a tragikus életű és egy másik perben elítélt Esterházy János.

A dokumentum, melyet az olvasó kezében tart, eddigi ismereteink szerint a csehszlovákiai magyarság 2. világháború után kimondott első szava. Ez a szó a védekezés szava. Kibocsátásának ideje április 19. Tehát alig néhány nap késéssel követi az április 9-én keltezett híres/hírheft kassai kormányprogramot. Pozsony s ezzel Szlovákia április 4-én szabadult fel. A háború befejezésének hivatalos időpontja: május 9-e. A csehszlovákiai magyarság számára azonban nem adatott meg a győzelem, a felszabadulás, a béke öröme. Kisebbségi léte újramegződésének alapélménye a vert helyzet volt. Csakhogy ez a vereség nem csatában, nem az egyenlők szemben állásában méretett ki számára. Ez a vereség a hit, a bizalom, az emberi tisztesség veresége volt. A hűség fegyverletétele. A csehszlovákiai magyarság a 2. világháború után nem a nulláról, hanem a mínuszról kezdte el életét. A két világháború közötti önépítő, önszerveződő kisebbségi társadalom az 1945-49 közötti időszakban - szinte teljes értelmiségének elűzésével - elveszítette utolsó erőtartályait is. Így kerülhetett sor 1949-ben arra, hogy amikor viszonyainak fokozatos konszolidálódása megkezdődött, élete alapjában véve valóban a semmiből indult. Ezen időszak mostanáig is fehér foltként kezelt történelme alapozta meg azt az egyre szélesedő ideológiai szakadékot, mely a 2. világháború előtti és utáni időszak csehszlovák köztársaságát elválasztja egymástól. Az ebből fakadó kontinuitástudat hiánya, valamint az 1945-1949 közti történeti idősakkal való becsületes szembenézés lehetőségének elmaradása mindmáig meglévő sebe a csehszlovákiai magyarság nemzettudatának.

Emlékirat¹

Nagyra becsült Csehszlovák Kormány és Szlovák Nemzeti Tanács!

Mi, magyarok, akik Szlovákia területén élünk, ezzel az emlékirattal fordulunk tisztelettel a csehszlovák kormányhoz, illetőleg jelenlegi előljáróinkhoz, a Szlovák Nemzeti Tanácshoz.² Mi, azok a magyarok, akik ma ezen a területen élünk, öntudatosan és tiszta lelkiismerettel jelentjük ki, hogy 1939. március 14-től³ napjainkig sem gondolatban, sem tettben nem

vétettünk a demokrácia és a humanizmus gondolata ellen. Ezek a magyarok nyugodt lelkiismerettel állíthatják, hogy még a legnehezebb körülmények közepette is, a legszélesebb körben is meg tudták őrizni ezeket az elveket, amelyek az embert méltóvá teszik arra, hogy megbecsüljék őt.

A szlovákiai magyarok nem tagadják, hogy a trianoni békeszerződés békés revíziója révén kívánták sorsuk jobbra fordultát. Ezt az óhajukat azonban mindig békés úton akarták elérni, s ez a vágy és politikai cél sohasem irányult a cseh és a szlovák nép ellen, s éppen ezért jelentkezik ma ez a magyar társadalom legőszintébb konstruktív munkára, a demokratikus, népi Csehszlovák Köztársaság építésére.

A szlovákiai Magyar Párt elnöke és politikai vezetője Esterházy János. Mi, akik a legközelebbi munkatársai vagyunk, tudjuk, hogy szándékában áll tevékenységéről a csehszlovák kormánynak, illetőleg a Szlovák Nemzeti Tanácsnak beszámolni. Minthogy Esterházy János ma nincs abban a helyzetben,⁴ hogy a csehszlovák kormány, illetőleg a Szlovák Nemzeti Tanács előtt megjelenjen, tisztelettel kérjük, hogy ideiglenesen szíveskedjenek előterjesztésünket tudomásul venni azzal, hogy ebben csak a tiszta tényeket adjuk elő.

A legtiszteletteljesebben kérjük a csehszlovák kormányt, illetőleg a Szlovák Nemzeti Tanácsot, hogy jóindulatúan bírálja el emlékiratunkat, s ha további felvilágosításra lenne szüksége, Esterházy Jánoson, a Magyar Párt elnökén kívül szíveskedjék kihallgatni az alulírottakat, mielőtt végleges döntést hoznának a magyarság ügyében.

Fájdalmasan lehangolt minket az, hogy az újjáélelt állam felelős vezetői - valamiféle optikai csalódás következtében - a szlovákiai magyarság hatéves magatartását azonosnak értékelik a németeknek és ama szlovákoknak a magatartásával, akik kéz a kézben gyalázták meg az emberiség, az egyenlőség, az igazság és a jogrend örök törvényeit.

Ebből az azonosításból fakadnak számunkra már ma is a véget nem érő szenvedések és előreláthatólag még az eljövendők. A németekkel való azonosítás ellen a leghatározottabban tiltakozunk, hivatkozva az új Európa népi demokratikus eszméire, amelyhez a magyar népet is erős, történelmi szálak fűzik! Tiltakozunk, mert a mi hatéves kiállításunk tiszta volt! Tudomásul vesszük a Szlovák Nemzeti Tanács minden határozatát, s a velünk született törvénytisztelettel ígérjük, hogy azokat be is tartjuk. A fentiek igazolására a következő dátumokra és tényekre emlékeztetünk, s ezeket hajlandók vagyunk részletesen és hitelt érdemlően bebizonyítani.

A magyarok, akik Szlovákiában élnek, 1938-tól 1945-ig minden erejükkel ellenálltak - holott a szlovák államban számunk nem volt nagy - a fasiszmusnak, a hitlerizmusnak, és elhárították maguktól az anyagi előnyöket, a hatalmi lehetőségeket. Belső, erkölcsi meggyőződésből megtagadták az együttműködést a német és a szlovák kényurakkal. A szlovákiai Magyar Párt semmiféle vonatkozásban nem azonosítható az egykori szlovákiai Német Párttal, s ismert tény az, hogy a magyarok, a Magyar Párt nem kollaboráltak a németekkel, a Német Párttal, de még a Hlinka-féle Szlovák Néppárttal sem, sem a Hlinka Gárdával, sem a Hlinka ifjúsággal. Ellenkezőleg, a németek és az említett szlovák szervezetek üldözték a magyarokat, a Magyar Pártot. A Magyar Párt volt Szlovákiában az egyedüli antifasiszta politikai párt! Az itteni magyarok elhatárolták magukat a hitlerizmustól, a fasiszmustól, s a gyakorlatban szolgálták a kereszténység, a humanizmus eszméit. Nem köszöntek hitleri módon, föllendített jobb kézzel. Ezért a Magyar Párt az utolsó években hivatalosan és nem hivatalosan, közvetlenül és közvetve a legnagyobb üldöztetésnek volt kitéve. A Grenzbote, a Német Párt hivatalos orgánuma, a hitlerizmus ellenségeit Szlovákiában így jelölte meg: csehek, zsidók, magyarok, kommunista bujtogatók. Amikor 1941 novemberében az UŠB⁵ magyar értelmiségieket tartóztatott le, köztük több újságírót, a Grenzbote a következő cím alatt számolt be az eseményről:

„Beneš-, Hodža-, kommunistabarátok.”

A Magyar Pártnak nem volt olyan félhivatalos katonai szervezete, amilyen a HG⁶ és az FS⁷ volt. A magyar cserkészszövetséget még 1939-ben feloszlatták, mondván, hogy angol szellemű és szokású demokratikus szervezet. Az elmúlt hat év alatt egyetlen magyar szakszervezet működését sem engedélyezték. Amikor egyszer a Magyar Pártba szervezett férfiak testedzés végett összejöttek természetesen fegyvertelenül -, egy FS-legény följelentésére megjelentek a helyszínen a HG és az FS alakulatai, s ütlegettek ezeket a magyarokat, vezetőjüket, Bikszárdyt pedig a halálba kergették. A hat év alatt a pozsonyi USB⁸ és Illava börtöneiben mintegy 10 ezer magyart tartottak fogva antifasiszta magatartásuk miatt! Floch István főszerkesztő a börtönben kapott betegségében halt meg, nem sokkal a kiszabadulása után. A magyarok elleni terrornak nem volt határa. A németek nyíltan támadták a Magyar Pártot, hogy zsidó tagjai vannak. Hasonló okok miatt követelték a pozsonyi, az eperjesi és a lőcsei kaszinó bezárását, s ez meg is történt. Bezárták továbbá a Magyar Családvédő Egyesületet. Nem engedték működni az első köztársaság elnöke, Masaryk által alapított Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaságot, s annak élére - rosszindulatúan kormánybiztost állítottak. Ő az egyesületet bezáratta, vagyontát elkobozta. Száz meg száz, főként szegény magyar vesztette el állampolgárságát, állását, nyugdíját. A magyaroknak Szlovákiából való kiutasítása mindennapos esemény volt. Állandó jelenség volt a rádió és a könyv elkobzás, a telefonok leszerelése. Házkutatásokkal, kihallgatásokkal, rendőri és csendőri felügyelet alá való helyezésekkel zaklatták állandóan a magyarokat mind Pozsonyban, mind vidéken. A Nemzeti Színházban magyar előadásokat nem engedélyeztek, s meggátoltak minden kulturális érintkezést az anyaországgal. A nyilvános magyar könyvtárból eltávolítottak minden demokratikus jellegű munkát. A magyar iskolák egy részét bezárták, a megmaradottakban az osztályok számát csökkentették, megtiltották az első Csehszlovák Köztársaságból származó tankönyvek használatát, s a tanítók és a tanárok egy részét elbocsátották. Főiskolásainktól megtagadták az ösztöndíjat s a kedvezményes internátusi helyeket. Megtagadták tőlünk az utazási engedélyeket, egyszóval megtagadtak tőlünk minden kedvezményt, amelyekkel az első Csehszlovák Köztársaságban bírtunk.

A magyarok, mivel hívek maradtak humanista eszményeikhez, Szlovákia legüldözöttebb társadalmi szövetségévé váltak. A németek Pozsonyban és Szepességben anyagi előnyök ígéretével, hivatalos nyomással és névelemzéssel igyekeztek fasiszta fajelméletüknek érvényt szerezni azoknak a magyaroknak a körében, akiknek nem volt magyar hangzású nevük. Ez a törekvés azonban kudarcot vallott. Az itteni magyarok azokkal a haszonlesőkkel sem azonosították magukat, akik névváltoztatással beléptek a német pártba, illetőleg a Szlovák Néppártba, s ezért megkapták júdáspénzüket. A németek még a lelki élet területén is megfélemlítéssel akadályozták az alkotó munkát. A magyarok mindennek ellenére kitarítottak demokratikus és humanisztikus életeszményük mellett. Nem tartottak két vasat a tűzben, hanem elvetették a hitleri világot. A német követség ezrével küldte propagandairatait a Magyar Párt központjába, de ott azokat rendszeresen megsemmisítették. Egyetlenegy sem került közülük a párt tagjainak kezébe! Amikor a szlovák kormány önálló német evangélikus püspökséget állított fel, a magyar evangélikusok ezzel az intézkedéssel szemben tartózkodóan viselkedtek, s inkább a szlovák evangélikusokhoz csatlakoztak, avagy kitértek az egyesülés elől. Ezen a téren elhatároló szerepet töltött be Esterházy János, a Magyar Párt elnöke, a parlament egyetlen magyar képviselője, a szlovák parlamentnek egyetlen ellenzéki tagja. Ismeretes, hogy Esterházy János még az első Csehszlovák Köztársaságban ellenzéki volt Jaross Andomak,⁸ és a csehszlovák parlament magyar tagjai az elnökválasztás alkalmával dr. Eduard Benešre adták szavazatukat. Esterházy ténykedését sokféle szempontból meg lehet ítélni, de akárki legyen is a bíráló, azt objektíve el kell ismernie, hogy tevékenységét a legválságosabb körülmények között fejtette ki, s az adott körülmények között a lehető legbecsületesebben tette ezt. Politikai megfontolásokból olyan előterjesztéseket is tennie kellett, amelyekkel sohasem értett egyet. Közismert az is, hogy Esterházy János volt az

egyetlen, aki nem szavazta meg a szlovák zsidótörvényt, s aki minden alkalommal konstruktív munkára hívta fel a magyarok figyelmét, valamint az egyetlen, aki meg merte mondani, hogyan vélekedik az akkori szlovák államformáról s annak alapítóiról. Ezek a kritikák élénk visszhangot keltettek országszerte, s rontották a kormány hitelét. Az itteni magyarok Hitler-ellenes kiállításának köszönhető Esterházy János tekintélye is. Esterházy sok üldözött csehet segített, köztük megmentette egy volt csehszlovák képviselőnek a családját, segítette őket éveken át, amíg csak a szlovák partizánok föl nem szabadították őket. A magyarországi szlovákok érdekében ugyancsak eljárta a magyar kormánynál. Az ő közbenjárásának eredménye volt hogy 600 elbocsátott szlovák vasutast visszavettek a szolgálatba.⁹ Esterházy az üldözött zsidókon is segített, segítette a kiutazásukban, rejtegette őket. Mindezt a magyarok többsége is megtette. Ez az üldözött zsidók körében közismert volt.

Az akkori szlovák kormány több évi halogatás után, csak 1942-ben jegyezte be a Magyar Pártot (nemzetközi egyezmény alapján), de alapszabályait sohasem hagyta jóvá. A magyar étellel szemben mindig a reciprocitás (eddig szokatlan, kétes) elve érvényesült, de majdnem minden esetben igazságtalanul. Esterházy János feladata évről évre nehezebb lett. Mihelyt Magyarországon előtérbe került a német pénzzel támogatott jobboldali irány, jelentéktelen nyilaskeresztes mozgalom ütötte föl a fejét Szlovákiában is. A Magyarország német megszállása után alakult Sztójay-kormány idején a Magyar Párt, amely eddig passzívan védekezett, aktív ellenállást tanúsított a hivatalos magyar jobboldali befolyás ellen. Amikor a németek igyekeztek belépni a Magyar Pártba, az tagfelvételi zárlatot rendelt el.

1944 karácsonya előtt Esterházy Jánost Szálasiék Budapesten letartóztatták, s arra kényszerítették, hogy pártvezetői tisztségéről mondjon le. Egynéhány nappal később kiutasították őt a pozsonyi magyar követségről. A Magyar Párt pokoli helyzetbe került. A németek követelték a magyar SS, illetőleg a TODT szervezet¹⁰ felállítását. Ez sem sikerült nekik. Az egész magyar közvélemény Esterházy János mellé állt. Sokáig húzták, halogatták az új pártelnök megválasztását, hogy időt nyerjenek. Ez is sikerült. Újra Esterházy Jánost választották meg, mégpedig egyhangúlag. A Szálasi-pártiak nem voltak képesek - egynéhány hívükön kívül - az itteni magyarok Hitler-ellenes magatartását megtömi. Esterházyt és a párt elnökségének tagjait a Gestapo - menekülésekor - magával akarta hurcolni, ezért rejtőzködniük kellett. Azok a magyarok, akik nem ijedtek meg az UŠB és a Gestapo üldözésétől és Szálasiék fenyegetőzéseitől, megtartották kapcsolataikat a demokrata szlovákokkal, csehekkel. Meg kell említenünk azt is, hogy a magyar református egyház fogadta hajlékába a szlovák hatóságoktól betiltott, vagyonától megfosztott „cseh testvérek” egyházát. Azt is fölemlíthetjük, hogy a magyarok közül senki sem árjásított zsidó üzemet, s azok száma is csak tizenegy volt, akik kölcsönös megegyezés alapján vettek át üzletet a zsidó tulajdonosoktól.

Megemlítjük a szlovákiai magyar sajtót, történetesen az Esti Újságot, amely 1941-ig jelenhetett meg, amikor is Mach miniszter betiltotta a Magyar Hírlapot, amely 1944. október 31-én szüntette be - önként - megjelenését, mivel nem akart Szálásinak szolgálni. A magyar sajtónak nagy érdeme volt abban, hogy Szlovákiában s nemcsak a magyarok között - folyamatosan fejlődött és erősödött a Hitler-ellenes mozgalom. A belső meggyőződés, az újságírói hivatáshoz való hűség, amely a magyar újságokat jellemezte, lehetővé tette, hogy a szlovák nép világosan lássa a nácizmus céljait és szándékait. Ugyanúgy gondolhatunk a magyar kisebbségnek az irodalom, a művészet és az iskola területén való demokratikus helytállására. A magyar közvélemény egységesen elutasította a hitlerizmust!

Külön említést érdemel az a tény, hogy az 1944-es partizán felkelésben nagyszámú magyar tiszt és katona vett részt. A többségük még most is német fogságban van. A partizánmozgalmat a Nyitra környéki magyar falvak lakosai élelemmel, lovakkal, fogatokkal stb. segítették. Más magyar községekben és városokban a magyar lakosok ruhát ajándékoztak

a partizánoknak, hogy civilbe öltözhessenek, s így védjék meg magukat a németektől. A Magyar Hírlap volt az egyetlen szlovákiai újság, amely egyetlen szót sem írt le a partizánmozgalom ellen, holott erre a propagandahivatalok ismételt felszólították.

Az elmondottakra hivatkozva nem azt kérjük, hogy ezt a magatartásunkat - amely kezdettől fogva ellentétben volt a régi rendszerrel - érdemünkül könyveljük el, és előnyt jelentsen számunkra az új demokratikus Csehszlovák Köztársaságban. De kérjük azt, hogy igazságosan bánjanak velünk, s a szlovák kormány által elkövetett sérelmeket orvosolják mind az egyének, mind a közösségek tekintetében. Kizárjuk magunk közül azokat a magyarokat, akik Szálasi pártjának voltak követői, és semmi közösséget sem vállalunk sajtóorgánunkkal, a Magyar Szóval. Reméljük, hogy az új, demokratikus Magyarország barátja lesz a hasonló elvekre épülő új Csehszlovákiának. Éppen ezért kérjük az itteni magyarok, hogy részt vehessenek az államépítő munkában, s kérjük az alkotmányban lefektetett jogaikat.

Pozsony, 1945. április 19.

Stelczer Lajos, a Magyar Párt igazgatója
Dr. Neumann Tibor ügyvéd, a helyi szervezet elnöke
Garzuly Ferenc agronómus, a párt gazdasági osztályának vezetője
Dr. Czibók János ügyvéd, a helyi szervezet tagja
Peéry-Limbacher Rezső, a Magyar Hírlap szerkesztője
Nyárai-Némec Miklós, a Magyar Hírlap szerkesztője
Szalatnai Rezső, tanár és publicista
Mayer Imre tanár, a Toldy-kör alelnöke
Lukovich József, a Magyar Néplap szerkesztője

Helyzetkép a szlovákiai magyarokról¹²

Pozsony, 1945. június 5.

AZ ELMÚLT HAT ÉV ALATT

a szlovákiai magyarság feltűnő egységbe tömörült, a szlovákiai Magyar Pártban, melynek a szlovák parlamentben egyetlen képviselője volt: Esterházy János, a Magyar Párt országos elnöke. A magyarság a párt keretében felfüggesztette a világnézeti különbségeket, csupán a nemzeti önfenntartás mindig őszintén bevallott, keresztény erkölcsön alapuló, európai horizontú politikáját követte. A náciizmustól és a fasiszmustól úgy vált el, mint olaj a víztől. Pozsonyban már 1938-ban, az első bécsi döntés után ismeretes volt, hogy a németek becsapták a magyar kormányt, s nem óhajtották őszintén támogatni az ország újjáéledésére vonatkozó terveket. A hitlerizmus előrenyomulása és tüntető testvérisége a szlovák nacionalizmussal kezdettől fogva a szlovákiai magyarságot sújtotta a legerősebben. E dupla elnyomás alatt élt a szlovákiai magyarság hat éven át. Tízezer magyar sínylette meg a szlovák Gestapo börtöneit Szlovákiában. A német Karmasin, a szlovák Durcansky, s utána Mach könyörtelenül folytatták irtóhadjáratukat a magyarság és a Magyar Párt ellen. Tudnivaló, hogy a párt a demokratikus szellemiségnek, a liberális és antihitlerista magatartásnak, a náciizmus ellen kihangsúlyozott keresztény gondolatnak, a hitlerista köszöntést elutasító gyakorlatnak egyetlen fellegvára volt a Tiso-féle Szlovákiában. A magyarság elvből elutasította az arizálás lehetőségét (az egész országban csupán 11 magyar vett át zsidó üzletet). Esterházy volt az egyetlen szlovákiai képviselő, aki a parlamentben a zsidótörvény ellen szavazott, Esterházy bírálta mert minden parlamenti felszólalásában a szlovák

bábkormányt. A szlovákiai magyar sajtó (az Esti Újság és utóbb a Magyar Hírlap) becsületesen és bátran ellenállt a hitlerizmusnak, szerkesztői többször kerültek börtönbe, s inkább vállalták az üldözést, mintsem hogy egyetlen sort is szignáltak volna nevükkel, mely Hitler vagy Mussolini győzelmét vagy érdemét hirdette volna. Szlovákia legolvasottabb lapja mindig a pozsonyi magyar napilap volt. 1944-ben a magyarok elleni kettős nyomás hármassá vált: megjelent a magyarországi nyilas mozgalom, német és szlovák védelem alatt, s kezébe akarta keríteni a Magyar Pártot, a sajtót; a közművelődés szerveit, mindent. Roppant munka volt ezt a szándékot kivédeni. A nyilasok a német SS támogatásával Magyar Szó címen napilapot is indítottak Pozsonyban, miután a Magyar Hírlap önként beszüntette megjelenését. Szálasi híveinek mégsem sikerült a szlovákiai magyarságot megbontani, a pártot sem sikerült kezükbe keríteni, megbuktak még az oroszok érkezése előtt. Ismeretes volt a szlovákiai magyarokról általában és személyenként is, hogy az üldözött zsidókat és cseheket támogatták, megvédték, rejtegették, mégpedig önzetlenül. Lehetővé tették a cseh protektorátusból menekülőknél, hogy Magyarországon s onnan Belgrádon át Londonba jussanak. Az elnyomás és a hatalmi téboly közepette is a szlovákiai magyarok viszonya mind a szlovákok, mind pedig a csehek irányában mindig szívélyes, zavartalanul jó volt. Mindenki tudta, hogy a magyarországi szlovákokat ért sérelmekről nem mi tehetünk, sőt azokat mi is sérelemnek érezzük. A szlovákiai magyarság, melynek zöme szegény városi kispolgárból, ipari munkásból, nyugdíjasokból, néhány tucat középbirtokosból, tíz nagybirtokosból és néhány ezer falusi parasztból állott, pozitív értéke volt mindig Szlovákiának.

A SZLOVÁK FELKELES

idején, mely idő most oly fontos értékelési pont a mai Szlovákiában, a szlovákiai magyarok magatartásukhoz híven viselkedtek. A felkelőkhöz csatlakozott szlovák helyőrségekkel együtt csatlakoztak a magyar nemzetiségű katonák is. Csak egyetlen magyar községből, Püspökiből például 54 magyar fiú harcolt a németek ellen a felkelő szlovákok között. A partizánok közt is jelentős volt a magyarok száma. A magyar birtokosok mindenütt, de különösen Nyitrában, Barsban, Turócbán segítették a partizánokat: pénzzel, gyógyszerrel, élelmiszerekkel, fegyverekkel, állatokkal. Nem egy magyar élete kockáztatásával a szlovák partizánok segítségére sietett, rejtegette őket, átöltöztette stb. Ez a magyar magatartás különösen vidéken szembetűnő volt. A Magyar Hírlap minden terror ellenére sem írt egyetlen sort sem a beszercebányai kormány és a felkelés ellen, csupán az események regisztrálására szorítkozott beszámolóiban, a sorok között pedig megsejtette olvasóival a felkeléssel való szolidaritását. Ismeretes Esterházy János exponálása is a beszercebányai kormány ügyében.

AZ ÚJ CSEHSZLOVÁKIÁBAN

azonban mindennek ellenére a magyarsággal úgy bánnak, mintha Hitler egyenesen Budapestről szórta volna a veszedelmeket Csehszlovákiára. Mindenesetre meg kell állapítani, hogy a nyilasok felvidéki szereplése, és a magyar katonaságnak egyes szlovák vidéken való viselkedése 1944 novembere és 1945 márciusa között nagyban hozzájárult ahhoz a féktelen és igazságtalan büntetéshez, melyben ma a szlovákiai magyarok ártatlanul részesednek. A budapesti politika vaksága 1938-1945 között s a hungarista szellem rendkívül károsan befolyásolta a szlovák-magyar viszonyt. Azonban nem adnánk tárgyilagos képet, ha mindazt, ami ma Szlovákiában a magyarok számlájára történik, csupán a nyilasok vétkeivel indokolnánk. A csehszlovák kormány és a Szlovákiában önállóan rendelkező Szlovák Nemzeti Tanács a saját kezdeményezéséből - nem megtorlasként, nem viszonyosságból fakadó rendelkezésekért - a nyilas bűnök büntetéséért messze felülmúlóan felelős. Szlovákiában nem volt újvidéki eset, nem volt soha olyan viszony, mint Erdélyben a románok és magyarok között, a szlovákiai magyarság az egyetlen antifasiszta réteg volt a hat év alatt a Tiso-Szlovákiában, úgyhogy a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. május 25-én kelt rendeletében (7. §

1. 2. 3. pont) csupán a Hlinka-féle pártban és a német pártban való tagságot minősíti kollaborációnak és véteknek, a Magyar Pártot nem!

Mégis már Pozsony orosz felszabadítása után az első falragaszok a magyarokat egy kalap alá vették a németekkel és a fasiszta szlovákokkal. Sajnálatos gyorsasággal és hévvel indult meg minden magyar feliratnak, magyar vonatkozásnak, a szerzett jognak sárbatiprása és eltüntetése. A fasizmus gyanújába esett magyarság nevében 1945. április 19-én egy négytagú magyar küldöttség emlékiratot adott át a Szlovák Nemzeti Tanács pozsonyi vezetőinek: Husák és Tvarozek minisztereknek. Ebben az emlékiratban, melyet tizenegy magyar személyiség írt alá, vázoltuk a szlovákiai magyarság magatartását az elmúlt hat év alatt, kértük szerzett jogaink, meglévő intézményeink megtartását, tárgyilagos elbírálást az egyenjogúság alapján, tisztelettel jelentkeztünk az új államkeretben való munkára. A két szlovák miniszter az emlékirat felolvasása után külön-külön is megállapította, hogy valóban a szlovákiai magyarok az elmúlt Tiso-országban jól viselkedtek, hogy a németekkel történő azonosítást nem érdemlik meg, s azt mondták a végén, hogy aki nem volt fasiszta - tehát a magyarság 90%-a -, annak nem történik semmi baja.

Április 21-én a szlovák rendőrség letartóztatta Esterházy Jánost, akit most a nemzeti bíróság elé állítanak. Holott nem Esterházy, hanem Csáky Mihály gróf volt a nyilasokkal kollaboráló szlovákiai magyar politikus, aki néhány munkatársával: Duka Zólyomi Norbert doktorral, a két Brogyányi-testvérrel, Ludwig Aurél doktorral, Németh Zoltánnal és néhány még jelentéktelenebb emberrel együtt destruktív munkát folytatott a Magyar Pártban és a közéletben álcázott nyilas munkát végzett, 1944 decemberében pedig nyíltan is hungarista politikát folytatott. (Csákyt egy hónappal később szintén letartóztatták.)

Pozsony magyar lakosságát váratlanul, minden megelőző esemény nélkül, 1945. május 3-án reggel internálni kezdték. Rendőrök, detektívek, katonák mentek végig a villanegyeden s a magyar nemzetiségű lakosokat magukkal vitték a rendőrségre, ott kilakoltatási végzést kézbesítettek nekik, mely szerint „nemzetrendészeti szempontból” el kell hagyniuk a várost s a Duna túlsó partján lévő Ligetfaluba kell költözniük, ahol 1918-ban épült üresen álló házakban lakóhelyet foglalhatnak maguknak. A deportáltakat, mint egykor a zsidókat, ugyanazok a rendőrök kísérték át a Dunán vert hídon a Ligetbe. Ligetfalu, mely 6 éven át Németországhoz tartozott, jórészt lakatlan község. A Németországba menekült németek üres, csupasz falú lakásalt foglalták el a magyar deportáltak, akik közben Pozsonyban lévő lakásukat, házukat, kertjüket, berendezésüket, mindenüket elvesztették, mert csupán annyit vihettek magukkal, amennyit kézben és háton el bírtak vinni. A magyar lakásokat azonnal lefoglalták és kifosztották.

Néhány napig úgy tűnt fel, hogy csupán a villanegyedről van szó, mert a Kassáról Pozsonyba érkező szlovák kormánynak lakásra van szüksége. Nemsokára azonban kiderült, hogy tervszerű kitelepítésről van szó. Pozsony valamennyi negyede és utcája sorra került, a legszegényebb proletárnegyed is. Sőt, deportáltak olyan zsidókat is, akik 1938 előtt magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A magyarok deportálása Ligetfaluba május 3-ától a mai napig szünet nélkül tart. Csupán május 9-én és 11-én szünetelt, amikor Beneš dr. köztársasági elnök tartózkodott Pozsonyban. Az immár egy hónapja tartó esemény teljesen feldúlta a pozsonyi magyarságot. Három hét alatt 19 magyar követett el öngyilkosságot, nem egy esetben a lakásba belépő rendőrök szeme láttára. Sok magyar familia még az első deportálási hét folyamán önként elhagyta Pozsonyt és a színmagyar lakosságú Csallóközbe költözött ki. Ezeknek a lakását természetesen szintén lefoglalták és a berendezést elkobozták. Vannak, akik a zsidók módjára bujkálnak a városban, szlovák és cseh ismerőseiknél. S nagyon sokan önkényesen, hatósági hozzájárulással is 24 órán belül szlovákra változtatták nemzetiségüket. Az első hetekben aggokat és betegeket is deportáltak, később ezt abbahagyták, bár az állítólagos korhatárt, a 60 évet sem tartják be egységesen a rendőrcsoportok. A deportálás ma Pozsony legszomorúbb eseménye, melyet a józan és demokratikus szlovákság is

sajnálatosnak és kegyetlennek minősít, főleg módszere miatt s azért, mert generalizáló jellegű s éppen a demokratikus, sőt nyíltan és közismerten antifasiszta magatartású magyarokat sújtja, köztük olyan értelmiségieket és munkásokat, akik éppen az ellenkezőjét érdemelnék meg. A Ligetben az internált magyarok sorsa nagyon rossz. Néhány jómódú s egy-két gazdag családot kivéve, akik jelentős összegeket vittek át magukkal, a többség, kb. 1000 család éheznek. 1945. május 24-én például a Csehszlovák Vöröskereszt, mely a deportáltak élelmezéséről gondoskodik, kétezer magyar számára 8 kg lóhúst és 20 db kétkilós kenyeret vitt át Pozsonyból Ligetfalura. Május 25-én Ligetfaluban a hatóság kidoboltatta, hogy a deportáltaknak nem szabad semmit eladniok. A magyar deportáltak szabadon mozoghatnak, míg a németek (ugyanis a németeket is kitelepítették Pozsonyból, hogy a városnak tiszta szlovák jellege legyen) a Semperit-gyárban rendőri őrizet alatt élnek. A magyar deportáltak közt sok a beteg. A rendőrség eddig csak a súlyos műtétekre engedte vissza a városba a betegeket. Félő, hogy járványos betegségek törnek ki közöttük. A rendőrség meglehetősen ridegen kezeli a deportáltak ügyét, látogatásokat nem engedélyez, élelmiszereket és gyógyszereket a Vöröskereszt adagjain kívül csak kivételesen enged át.

Ha pedig a hajóhíd szétesik, ami már többször előfordul, akkor a deportáltak napokon át nem kapnak semmi enivalót.

A DEPORTÁLÁSSAL PÁRHUZAMOSAN

1945 májusában a Szlovák Nemzeti Tanács a következő határozatot hozta: A magyar nyugdíjasok nyugdíjainak folyósítását 1945. május 31-én beszüntetik, már június hónapra egyetlen magyar nyugdíjas sem kapta meg illetményeit. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ez a szegény, amúgy is tönkrement magyar réteg az éhhalálnak van kitéve.

A pozsonyi Národny Východ (Nemzeti Választmány) rendelkezése szerint a magyar háztulajdonosok és házgondnokok a lakbéréket kötelesek a Nemzeti Választmánynak befizetni. A magyar ingatlanokat a Nemzeti Tanács kisajátítja. A magyar nemzetiségű állami és köztisztviselőket elbocsátották állásukból és 1945. május elseje óta nem kapnak fizetést. A rendelet kivételeket engedélyez, melyeket az illetékes minisztérium adhat indokolt esetben. Eddig még ilyen kivételezés nem fordult elő, csupán 60 napra kapott kivételt néhány nehezen pótolható magyar köztisztviselő (többnyire bírák és minisztériumi hivatalnokok). Ezek a kivételezések 1945. június 12-én járnak le.

Különböző okokból, többnyire ipari üzemek fenntartása miatt, a magyar gyári mérnökök, hivatalnokok, munkások ideiglenes tartózkodási engedélyt kaptak Pozsonyban, mely azonban bármikor visszavonható. Hasonlóképpen a likvidációban lévő magyar bank, az I. Pozsonyi Takarékbank vezető tisztviselői is kaptak ideiglenes tartózkodási engedélyt, továbbá a magyar nemzetiségű orvosok egy része, néhány mérnök és tanár és néhány olyan értelmiségi magyar, akinek antifasiszta magatartása túlságosan közismert és megbecsült. Egyébként ugyanaz, ami Pozsonyban történik, már

A VIDÉKEN IS

folyamatban van. Mégpedig a Tiso-féle Szlovákia területén a helyi Nemzeti Választmányok felszólítása alapján 24 órán belül minden magyar nemzetiségű egyénnek el kellett hagynia Szlovákia területét. Konkrét esetekről van tudomásunk Nyugat-Szlovákia kisvárosaiból. Ezeknek a magyaroknak egy részét Pozsonyba hozták, nagyon rossz állapotban (tetvesen, kiéhezettve) s részben a Ligetben, részben a Patron-gyár üres raktárhelyiségeiben helyezték el, ahol a deportálásra váró zsidókat tartották fogva néhány hónappal ezelőtt. A visszacsatolt felvidéki területen egyelőre csak az anyaországi illetőségű magyarokat utasítják ki a határra. Csupán Galánta környékéről érkeztek hírek, hogy színmagyar falvakból is szedik a parasztokat és a magyar határra irányítják őket.

A MAGYAROK TELJES KITELEPÍTÉSE

Csehszlovákiából az igazi program. Beneš köztársasági elnök ezt pozsonyi beszédében is megállapította. Szerinte a „magyarok és németek nagy többségének” el kell hagynia a köztársaság területét.

A Szlovák Kommunista Párt nagygyűlése magáévá tette a visszacsatolt dél-szlovákiai területek gyökeres és teljes elszlovákosítását. Ez vonatkozik a Csallóközre, a Kisalföldre, Gömörre és a Tiszahátra, meg a városokra is. Elsősorban Pozsony és Kassa szlovákká tétele a legfontosabb, azután az egész összefüggő magyar vidéké. A Kommunista Párt úton, útfélen olvasható falragaszai szerint az „ősi szlovák területek visszaszerzéséről és visszaszlovákosításáról” van szó. Általában a magyarelles akciók élén paradoxon magatartással a szlovák kommunisták állanak, lapjuk, a Pravda, szélsőséges nacionalista hangot üt meg a magyar kérdésben s nem takarékoskodik a történelmi hamisítással sem. Ha békebeli vasúti forgalom volna, mondják a szlovák beosztottak, a magyarok kitelepítését már megoldották volna. Mindenesetre a ligeti és egyéb helyen lévő internált magyarok sorsa rossz és jövője bizonytalan. A Szlovák Nemzeti Tanács legújabb rendelete értelmében 10 középszlovákiai járásban június 1-én megkezdte működését az áttelepítési bizottság, mely összeírja a szlovák földigénylőket s gondoskodik magyar etnikai területen való elhelyezésükről. A terv szerint a telepítést minél gyorsabban akarják végrehajtani. Éppen azért a visszacsatolt felvidéki területek legnagyobb részén külön “exlex” állapot uralkodik: a szlovák csendőrséggel néhány hivatalnok jelent meg az egyes községekben. A hivataloskodás, az iskolai oktatás itt-ott még (pl. Komáromban) magyarul folyik, de a helyi hivatalnokokkal és tanítókkal senki sem törődik. Másutt (pl. Érsekújvárott) már minden szlovákul folyik, magyar iskola nincs, magyar felirat sem stb. A Pozsony mellett lévő Püspöki (csallóközi község), melynek 94%-os magyar többsége van, egy héttel ezelőtt elvesztette magyar elemijét, a csendőrök csukták be, holott a szlovák tanfelügyelő engedélyezte.

Mindez a szlovákiai magyarság soraiban mértéken felül aggodalmat, gondot, kétségbeesést, bizonytalanságot szült. Az idegileg amúgy is megviselt, a Tiso-rezsim hat éve alatt agyonterrorizált magyarság visszahőkölve ocsúdik a kegyetlen valóságból, melyet magatartása és becsületessége révén egészen másként képzelt el. A szlovák hatóságok a szlovákiai demokrata magyarság intervenciói előtt elzárkóznak. Az egyéni, nagyon indokolt kivételezések is lassan és körülményesen haladnak előre s érvényük nagyon bizonytalan. Ha ez a mai folyamat tovább fog menni és semmi intervenció nem történik, akkor néhány hét múlva a szlovákiai magyarság koldusszegényen áll majd a magyar határokon és magatehetetlenül néz sorsa elé.

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK KÉRÉSE

az anyaország kormánya és összes politikai pártjai előtt ez:

1. Védjék meg minden rendelkezésükre álló módon a szlovákiai magyarságot, hogy mindaddig, míg csehszlovák-magyar államközi megegyezés alapján a lakosságcsere meg nem valósulhat, mai lakóhelyén maradhasson, ingatlanainak vagy legalább ingóságainak tulajdonjogával egyetemben.

2. Az internált magyarokról a Nemzetközi Vöröskereszt gondoskodjék, a Vöröskereszt emberséges módszerével és bánásmódjával. Különös védelemben részesüljenek az aggok, betegek, kisgyermekek!

3. Az anyaország azonnal és komolyan foglalkozzék a magyarországi svábság és szlovákság kitelepítésével s helyeiket adják át a szlovákiai magyarságnak.¹⁴

4. A magyarországi szlovákság mai jogait, meglévő életkeretét és mostani kéréseit nyelvi, nemzeti, vallási stb. jogainak kiszélesítésére a magyar kormány hozza junktimba és reciprocitásba a szlovákiai magyarok jogaival és helyzetével.

5. A szlovákiai magyarság Magyarországon nagy erőt, demokratikus életformát, fejlődést garantáló készséget fog jelenteni. A szlovákiai magyarok önálló egzisztenciákat óhajtának, nem pedig mint 1918 után a 200 000-es hivatalnoksereg, az államháztartásra csimaspaszkodva élni.

6. A cselekvés sürgős!

Jegyzetek

- 1 Az emlékirat megszövegezése Szalatnai Rezső munkája volt. Az írás szlovák nyelvű változatának címe: *Memorandum madarov na Slovensku*. Az emlékiratot dr. Neumann Tibor, Czibók János, Szalatnai Rezső és Garuly Ferenc adta át Gustav Husak és Tomaš Tvarozek megbízottaknak. A Szlovák Nemzeti Tanács az emlékiratot érdembeli válasz nélkül hagyta.
- 2 A Szlovák Nemzeti Tanácsot a Szlovák Kommunista Párt illegális vezetősége alapította 1943-ban. Központi szerve az elnökségből, a plénumból és a megbízottak testületéből áll. Az SZNT feladata 1944-től kezdve a politikai irányítás fokozatos megszerzése és a társadalmi normalizáció megteremtése. Az elnökség tagjai ekkor Vavro Šrobár, Gustav Husak, Jan Ursíny, Daniel Ertl, Karol Šmidke, Jan Lettrich, Ladislav Novomeský, Jozef Styk voltak.
- 3 A Szlovák Nemzetgyűlés ezen a napon szavazta meg Szlovákia elszakadását a Csehszlovák Köztársaságtól.
- 4 Esterházy Jánost 1945 áprilisában a szovjet hadvezetés közreműködésével letartóztatják, majd szibériai munkatáborba szállítják, ahonnan 1949-ben tért vissza. Távollétében a Szlovák Népbíróság kötél általi halálbüntetésre ítéli. Visszatérte után az ítéletet életfogytiglani börtönre változtatják. Börtönében, valószínűleg a Pilsen melletti Mirovban halt meg, 1957-ben. A börtöntemetőben van eltemetve.
- 5 UŠB - Ústředná Štátná Bezpečnosť, az önálló szlovák állam politikai rendőrsége.
- 6 HG - a Hlinka Gárda, Hlinka Szlovák Néppártjának félkatonai szervezete. Megyei, járási és helyi szervezetei a Szlovák Köztársaság megalakulása után épültek ki. A politikai rendőrség szerepkörét is magára vállaló szervezet az ideológiai harc élcsapata a fasiszta szlovák állam politikai berendezkedésében.
- 7 FS - a szlovákiai német fasiszta párt fegyveres alakulata.
- 8 Jaross Andor: 1933-tól a Magyar Nemzeti Párt ügyvezető elnöke, 1935-től a prágai képviselőház tagja, 1935-től az Egyesült Magyar Párt elnöke. 1938 után tagjai az Imrédy-, Teleky-, majd a Sztójay-kormányok. Szélsőjobboldali politikája miatt a háború befejeztével a népbíróság halálra ítéli. Az ítéletet Budapesten hajtották végre 1946-ban.
- 9 Elbocsátásuk oka, hogy az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt tagjai voltak a Szociáldemokrata Pártnak.
- 10 TODT - a WERMACHT fegyveres és műszaki alakulata.
- 11 Nem árjásítottak, azaz nem vettek részt a zsidók közéleti, üzleti, politikai életből való kiszorításában, vagyonuk nem zsidó kézbe való juttatásában, a zsidó alkalmazottak állásból való elbocsátásában.
- 12 A memorandum mellékanyaga a *Helyzetkép a szlovákiai magyarokról* olyan dokumentum, melyet kéziratos formában terjesztettek és amely érzéketlenül mutatja be azt a társadalmi hátteret, melynek viszonyai közt a csehszlovákiai magyarság megkezdte a 2. világháború utáni életét. Keletkezési ideje: 1945. VI. 5. Szerzője megegyezik az Emlékiratok megfogalmazók, és átadók személyének valamelyikével.
- 13 Az állítások nyilvánvalóan túlzó jellegét az is igazolja, hogy Duka Zólyomi Norbertet és Brogyányi Kálmánt a csehszlovák népbíróság ugyan elítélte, a Magyar Szó szerkesztésén kívül azonban semmilyen a szövegben szereplő vádat sem tudott rájuk bizonyítani. Lásd 37. sz. életinterjú Duka Zólyomi Norberttel, készítette Bába Iván in. Oral History archívum Budapest, 95-105
- 14 Ez a követelés azért került a pontok közé, mert egyértelműnek látszott Beneš és vele a csehszlovák kormány egészének szándéka, azaz a magyarság teljes létszámú eltávolítása Csehszlovákia területéről.

KÖZZÉTESZI ÉS A JEGYZETEKET ÍRTA:
Molnár Imre

CSIFFÁRY TAMÁS

Bevezető egy dokumentumhoz

Dr. Benisch (Némethy) Artúr 1881-ben született, s 1972-ben halt meg. A név nem sokat mond, talán néhány statisztikus, nemzetiségi kérdéssel foglalkozó történész, oktatáspolitikában járatos neveléstörténész ismeri. Nem véletlen, hiszen Benisch Artúr nem volt ünnepezt művész vagy nagy formátumú politikus. Dr. Benisch állami tisztviselő volt, miniszteri tanácsos, településszerkezeti reformok kidolgozója, megvalósítója, nemzetiségi ügyekre specializálódott bölcsész. Annak a korosztálynak a tagja, amely már felnőtt fejjel élte meg az első világháborút és a „trianoni rendezést”. A Monarchia felbomlása után nem kiált bosszúért, végzi tovább munkáját: tanulmányokat ír, jelentéseket, beszámolókat készít. Teszi mindezt kétségtelenül a magyarság erősítésének eszméjétől vezérelve. Tagadhatatlan, örül minden négyzetkilométernek, minden területi nyereségnek. A bécsi döntések előkészítésében a magyar delegáció szakértőjeként, Teleki Pál bizalmasaként vesz részt, ezáltal tevékenységének hatóköre kiszélesedik. A Határmegállapító Bizottság jegyzőkönyvét magyar részről Benisch Artúr írja alá. Miniszterelnöki megbízásból bejárja a nemzetiségi területeket, jelentéseket készít. Felméri a visszakapott területeken a magyarság helyzetét, elemzi a két évtized alatti változásokat, a magyarság elszlovákosítására, elrománosítására tett kísérleteket.

A magyar fegyverszüneti delegációnak 1945. január 18-án adta át Molotov a fegyverszüneti egyezmény szövegének tervezetét. Ennek tanulmányozására, ill. a magyar álláspont kialakítására a Gyöngyösi vezette delegáció egy napot kapott. A második tanácskozáson a magyar fél előterjesztette észrevételeit, mindazonáltal az egyezmény szövegén nem történt változtatás, így az véglegessé is vált.

A második világháborút lezáró békekonferenciára 1946. júliusában került sor Párizsban. Különösen indokolt volt alapos, minél objektívabb békeprogrammal előállni, hiszen tudjuk, a legyőzött államok javaslatainak figyelembevételéről csak abban az esetben lehetett szó, ha azokat valamely győztes állam magáévá tette. A magyar békeszerződés-tervezettel foglalkozó területi és politikai bizottság az érdemi tárgyalásokat augusztus 28-án kezdte meg. Magyarország az Erdély egy részére vonatkozó területi igények kielégítése mellett a Romániában maradó magyarság nemzetiségi jogainak békeszerződésben foglalt biztosítását kérte. Erdély sorsa azonban szinte percek alatt eldőlt, mivel a magyar javaslatnak a bizottságban nem akadt egyetlen szószólója sem. A későbbi, magyar-román együttes bizottsági ülésen szintúgy nem született eredmény; a román képviselő, Tatarescu elutasította a kért, mintegy 3000 km²-nyi területre, valamint a Székelyföld területi önkormányzatára vonatkozó indítványt, sőt elvetette a közvetlen magyar-román tárgyalások gondolatát is. Így érthető, hogy a bizottság szeptember 5-én visszaállította a bécsi döntés előtti magyar-román határt.

Csehszlovákia vonatkozásában a magyar területi és politikai bizottságot a számos csehszlovák indítvány közül főleg a Pozsony környéki területek, és a mintegy 200 ezer főnyi, kitelepítésre szánt csehszlovákiai magyar ügye foglalkoztatta. A magyar küldöttség az 1937. december 31-i magyar-csehszlovák államhatár fenntartását kérte, továbbá azt, hogy szüntessék meg a magyar nemzetiségű lakossággal szemben foganatosított diszkriminációs rendszabályokat. A bizottság elutasította a magyar kérést, ellenben részlegesen helyt adott a csehszlovák területi igényeknek (három falu átcsatolása). A csehszlovákiai magyarok kitelepítését illetően a nagyhatalmak módosító indítványt tettek, amely elvileg kizárta az egyoldalú akciók lehetőségét, s arra kényszerítette Csehszlovákiát, hogy közvetlen tárgyalásokon keresse a megoldást. Magyarország gazdasági kötelezettségeit a Balkáni Gazdasági Bizottság tárgyalta, amely egyetlen esetben sem hallgatta meg a magyar

küldöttséget. A legkevesebb gondot - erre számítani is lehetett - a katonai kérdések okozták. A bizottság egy óra alatt döntött a katonai vonatkozású cikkelyekről.

Még a fegyverszüneti tárgyalásokat követően Gyöngyösi külügyminiszter - ismerve Benischnek a határmegállapító tárgyalásoknál végzett tevékenységét - felkérte őt, hogy dolgozzon ki egy javaslatot a kormány békeelőkészítő programjának kialakításához. Az alábbi tervezetet Benisch 1945 augusztusában készítette el. A javaslat központi gondolata, hogy Magyarországnak fel kell adnia az integritás elvét, a történelmi jogon alapuló szentistváni gondolatot, a vezetésre való igényt a Kárpát-medencében. Ehelyett az etnikai elv alapjára helyezkedett, vagyis hogy minden nép lehetőleg a maga nemzeti államában éljen. Benisch feltételezte, hogy az önkéntes népcserével kapcsolatban fel lehet vetni bizonyos kompenzációs igényt; mivel Magyarország etnikai határán túl is jelentős számban élnek magyar nemzetiségűek, így az ő letelepítésük céljából igényt kell és lehet formálni megfelelő nagyságú, az etnikai határon túl lévő területre is.

Tudjuk jól, mi lett a sorsa a magyar indítványoknak.

BENISCH ARTÚR

Javaslatok a kormány békeelőkészítő programjának kialakításához (1945)

Magyarország feladja az integritás elvét, a történelmi jogon alapuló szentistváni gondolatot, a vezetésre való igényt a Kárpát-medencében, s ráhelyezkedik az *etnikai* alapra: minden nép, amennyire csak lehet, *a maga* nemzeti államában éljen. Oly kuszált etnikumú területen, mint amilyen volt Nagy-Magyarország, az etnikai elv természetesen nem érvényesülhet a maga kizárólagosságában, s a racionális államhatárok más, kollektív korrektív elvek alkalmazását is megkívánják; ezek az elvek, szempontok (földrajzi, gazdasági, közlekedési) azonban a fő elv mellett csak másod-harmadsorban jöhetnek tekintetbe; a stratégiaiak pedig semmiképp; ezeknek a biztosított békéjü leendő Európában kis államok közt értelme és jogosultsága nincs. Figyelembe jöhet azonban - az önkéntes népcserével kapcsolatban - *a kompenzáció* elve: az a nemzet, amelynek az etnikai határán túl is vannak jelentékenyebb számban törzsökös nemzettársai, igényt emelhet arra, hogy megfelelő nagyságú területet kérhessen etnikai határán túl is ezek visszatelepítése céljából.

Ezeknek az elveknek alkalmazása - amelyek egyébként egyeznek az Atlanti Charta kijelentéseivel és a lenin-sztálini nemzetiségi politika alapelveivel is - a magyar nemzettől nagy önmegtagadást, ezeréves, nem is dicstelen tradícióval való végleges leszámolást kíván, nem lehet egyoldalú: a keleti Közép-Európa jövője nyugalma feltétlenül megkívánja, hogy Magyarország minden szomszédjával, elsősorban Csehszlovákiával szemben is érvényesüljön, amely hol etnikai, hol történelmi, hol gazdasági, avagy stratégiai elvek alapján állította össze 1919-ben követeléseit. Ezek a ránézve nagyon kedvező konjunktúrában oly maradéktalanul érvényesültek, hogy maga Masaryk elnök is megsokallta, s a végleges megbékélés kedvéért több ízben volt hajlandó *Magyarországnak* jelentős területi engedményeket tenni, amelyeket azonban az imperialista és sovinszta Beneš mindannyiszor megghiúsított. Beneš most is Csehszlovákia 20 éves határainak sérthetlenségét hangoztatja, súlyosbítva a más fajúak vagyonának elkobzásával és kényszerkitelepítésével, ami az annyira óhajtott megbékélést és szomszédi jóviszonyt végleg lehetetlenné tenné. Az előbb említett elvek alapján először egy *maximális*, ránk nézve az adottságok korlátai között legkedvezőbb javaslattal kellene jönnünk, amely az egyes relációkban a következő volna:

I. CSEHSZLOVÁKIA

Az 1938. évi müncheni megegyezés elismerte Magyarország jogát a területi revízióra, s az elismerés a nyugati nemzetek sajtójában is kifejezésre jutott. A magyar kormány a csehszlovák kormánnyal közvetlen tárgyalásokat folytatott *minden német közvetítés és beleavatkozás nélkül*, ezek során a csehszlovákok fokozatosan közeledtek ajánlataikban az etnikai határokhoz. Utolsó ajánlatuk emlékezőm szerint már nagyon közel állt a későbbi, november 2-i bécsi döntéshez, sőt egyes pontokon még túl is tett rajta. A bécsi döntésnél ugyanis erősen érvényesült a szlovákiai németek Führerjének, Karmazinnak befolyása, aki egyes határmenti német telepeket szívesebben hagyott meg szlovákiában, ahol a németek kezdtek államot alkotni az államban, mintsem Magyarországnak adjon vissza, ahol akkor még a magyar kormány nem volt kényszerülve a németeknek az államegységgel össze nem egyeztethető privilégiumokat adni. Hitlerék szemében tehát 1938-ban a csehek és szlovákok német *szempontból jobbak, engedékenyebbek voltak*, mint a magyarok, s ezért a bécsi döntés a csehek által Magyarországnak *már* felajánlott csallóközi 5 német községet és a szepesi Stósz községet meghagyta Csehszlovákiának. Az utolsó cseh ajánlat a későbbi bécsi döntéstől csak abban tért el, hogy a vegyes lakosságú vidékeket Nyitra-Érsekújvár és Léva között, továbbá Kassa környékén - nem osztotta meg, hanem magának kívánta megtartani, éppúgy, mint a Jolsva, Ungvár és Munkács városokat és környéküket. Területi követeléseink

felállításkor igen erős érv mellettünk a cseh kormány 1938. évi *önkéntes* - s az egész világ helyeslésétől kísért - ajánlata, amelyet tehát érvelésünkben a legteljesebb mértékben ki kell aknáznunk.

Fentiek figyelembevételével első, maximális igényünk a következő lehetne: Pozsonytól kezdve a nyelvhatár, tehát az említett 5 német község és az azokat Pozsonytól elválasztó 4 magyar község (Pozsonypüspöki, Szunyogdi, Vereckye, Hideghét). E 9 községben az 1930-as csehszlovák statisztika szerint is határozott magyar többség van (az 1910. évi magyar népszámlálás szerint 4056 magyar, 2408 német, 91 tót, az 1930. évi csehszlovák népszámlálás szerint 4696 magyar, 2927 német, 578 csehszlovák).

A Kisdunán átlépve a határ megegyezne az 1939. évi egyezményben kijelölt határral Tardoskeddig. Onnan kezdve a vegyes nyelvű, a XVIII. század elején még túlnyomóan magyar, de ma szlovák többségű területet fel kell adnunk, s Nagysurány-Verebély környékét Csehszlovákiának átengedve a határ Tótmegyer, Érsekújvár, Udvard, Csúz, Fornad, Málás, Nagysalló, Borsendréd, Bajka, Alsóvárad, Garambök, Kiskálna, Nagykálna és Kiskoszmály magyar részén maradó községek mentén érné el Lévát. Itt azonban ki kellene mutatni, hogy a határmegvonással mennyi magyar község, hány magyar jut e vidéken csehszlovák uralom alá (beleszámítva a zoborvidéki magyar nyelvmedencét is) a magyar és csehszlovák népszámlálások szerint, szemben a csekély számú *szlovák etnikai területen lévő s Magyarországnak jutó szlovákkal* (tulajdonképpen csak Tótmegyer).

Lévától kezdve Jászóig megmaradna az 1939. évi egyezményes határ, csak Szántó magyar nyelvű községet igényelnők, amely megszakítja a Léva-Ipolyság közti országutat. E községet az 1939. évi tárgyalás során a csehszlovák küldöttség többször is felajánlotta nekünk, de végül is Szlovákiában maradt egy ott levő papi birtok miatt, amelyet a nagyszombati püspök foglalt le magának.

Jászó után a határkérdést Kassa sorsa determinálja. A mai viszonyok között semmi remény nincs arra, hogy Kassát visszakaphassuk, de azért első javaslatunkban *magunk* nem mondtunk le róla. Hivatkozhatunk arra, hogy három város van vegyes nyelvű környezetben, s ezek közül Pozsony és Nyitra Csehszlovákiáé, bár Nyitra környékén s tőle északra nagy magyar települések vannak: méltányos tehát, hogy legalább egy vegyes nyelvű vidéken levő város nekünk maradjon. További érv, hogy a trianoni határ és az 1938. évi határ közti területen *magyar többség van*. Igaz, hogy az 1930. évi csehszlovák statisztika teljesen eltér az 1910. és 1941. évi magyarnak adataitól, s nagy csehszlovák többséget mutat ki, de az is igaz, hogy maga Srobár Lőrinc szlovák miniszter bevallotta 1919-ben, hogy Kassa 80%-ban magyar, Kassa maga sohasem volt 1919 előtt szlovák többségű, a tótok a város életében sohasem játszottak szerepet. Kassa környéke még a XVIII. században is kétségtelenül magyar többségű volt, sőt a magyar etnikum messze Eperjes fölé felnyúlt. Mindezek alapján az 1938-i határ meghagyását kell kérnünk, és úgy, mint 1938. október végén - az utolsó csehszlovák ajánlat után és a bécsi döntés *előtt* -, népszavazást felajánlani.

Ajánlatunk várható elutasítása után az általunk javasolható határ Jászó után a magyar részen maradó Pány, Nagyida, Abaújszina, Kenyhec községeken át érné el Kékednél a trianoni határt, s azt követné Sátoraljaújhelyig.

A színmagyar Bodrodköz nagy részét a vasúti összeköttetés miatt csatolták Csehszlovákiához. Most, hogy Kárpátalját átadták a Szovjetnek, a csehszlovákoknak semmi érdekük nem fűződik e területhez, mert a vasúti összeköttetés Ungvár felé e vonal nélkül is biztosítható. Első javaslatunk Sátoraljaújhelytől a magyar részen maradó Kistoronya, Cséke, Magyarsas, Szörnyeg községek után az 1938-as határt követné egészen szovjet Kárpátaljáig.

A fentiekben részletezett maximális ajánlatunk várható elutasítása esetén második minimális javaslatunk a következő lehetne: figyelembe vesszük, hogy Pozsonynak tágabb Hinterland kell a Dél-Szlovákia vasúti összeköttetésének biztosítására - bár a Lipótvár-Üzbég-Aranyosmarót-Garamkovácsi transzverzális vasútvonal rendelkezésére áll -, szüksége

van a Cseklész-Galánta-Tótmegyer- Nagysurány-Léva vasútvonalra is. Csallóközben Csehszlovákiáé maradna a somorja-szenci műút, s attól keletre húzódna a határ a magyar részen maradó Bácsfa, Nagypaka, Olgya, Vajaszata, Bélvata, Jóka, Nagyfödémes, Nemeskosut, Taksonyfalva, Deáki, Magyarsók, Andód, Érsekújváron keresztül. Onnan Garamlökig egyezne a határ a maximális ajánlattal, de utána Garamlök, Kiskálna, Nagykálna, Újbars, Marosfalva és Kiskoszmály magyar községeket feladná a vasútvonal miatt, amelyet Nagykálnánál néhány kilométeres szakasz kiépítésével össze lehetne kötni a szlovák vasútvonallal Léva fölött, amely mindenképp megmaradna Magyarországnak. Lévától a határ egyezne a maximális ajánlattal, azzal a különbséggel, hogy Jolsvát s a szlovák nyelvű Kisperloszt, Sүvétet, Jolsvatapolcát, Miglészpatakát és Rekenyűjfalut átengedné Csehszlovákiának. Kassától délre, s Kassáról lemondva a magyar részen maradó Jászó, Pány, Nagyida, Abaújszina, Kenyhec után a trianoni határ maradna, majd Sátoraljaújhely után Kistoronya, Rad, Zétény, Szolnocska, Dobóruszka, Palágykomoróc, Nagyrát magyar részén maradó községek mentén érné el szovjet Kárpátalja határát, feláldozva így a Csehszlovákiát Ungvárral összekötő bánóc-ungvári vasútvonal kedvéért a Latorcától északra levő, nagykaposvidéki magyar községeket.

II. SZOVJET-KÁRPÁTALJA

Bár Ungvár is, Munkács is, Nagyszöllös is magyar nyelvterületen fekvő községek, amelyek az 1930. évi cseh népszámlálástól eltekintve, mindig magyar többségűek voltak a zsidók leszámításával is, Ungváron, Munkácson mindig alacsony volt a rutének száma, s méginkább a kulturális és gazdasági súlya, mégis figyelembe véve a mai helyzetet, aligha kérhetjük az első menetnél is a városok visszaadását. Nagyon kilátástalannak látszik e városok kikapcsolásával a nyelvhatárnak határként való elfogadtatása Nagygejóc, Kisgejóc, Kisdobrony, Csongor, Barkaszó, Nagygut, Gát, Beregújfalu, Verbóc, Mátyásfalva községeken át a Tiszáig, mert Kárpátaljának tényleg szüksége van az Ungvár-Csap-Beregszász-Királyháza vasútvonalra s egy új vasútvonal kiépítése az Ungvár-munkács-nagyszöllösi műút mentén a hepehupás területen meglehetősen költséges feladat. Ha ebbeli igényünk elutasíthatnák (a Szovjet itt állítólag nem adni, hanem elvenni akar, s a Tiszát kívánja határnak, tehát a trianoni területből egész Csonka-Bereg megyét Vásárosnamény kivételével), kárpótlásul annál jobban kell ragaszkodnunk ahhoz, hogy a Tiszától délre eső szovjet Kárpátalja Feketeardóig bezárólag Csomafalvától s a vegyes nyelvű Feketeardótól eltekintve még a cseh népszámlálás szerint is színmagyar községek - Magyarországhoz csatoltassék, mert a területnek birtoklásához a Szovjetet egyáltalában semmiféle érdek nem fűzi. A fentebb felsorolt határvonallal is Ungvár, Munkács és Nagyszöllös környékén számos magyar vagy ruténnel vegyes magyar község maradna határunkon kívül, s ezek fejében talán igényelhetnők azt is, hogy Királyházától délre Tekeháza és Gödényháza magyar, Tiszahetény, Tiszaszászfalu és Hömlóc rutén községek is nekünk adassanak. Azt hiszem, a Tiszától délre levő kárpátaljai magyar községek *visszaszerzésére* van a legtöbb reális kilátásunk, s egész különösképpen a többi részből szinte kilógó Fertőalmás és a Szatmár megyei Nagypaládra.

III. ROMÁNIA

Romániával való nagy pörünk végleges vagy legalább nagy időre való elintézéséhez Romániának ügyes politikája folytán nagyon kedvezőtlen anspíciumok mellett kell felkészülnünk. Bár a kétségtelen tények szerint Románia a Szovjettel szemben sokkal nagyobb bűnös - hisz nemcsak Besszarábiát vette el, hanem még Transznisztráciát, Odesszát is romanizálni akarta, kiugrásával nagy szolgálatot tett a Szovjetnek, amely jutalmul meg is ígérte Erdélyt *vagy annak jelentős részét*. Itt tehát van még remény a méltányosabb határrendezésre.

Nem tudom, nem volna-e lehetséges felvetni azt a tervet, amely egyedül volna alkalmas a két nemzet közti viszályt végleg kiküszöbölni: az *önálló Erdélyt*. Az, amit most Grozáék hangoztatnak, hogy Erdélyben testvéri egyetértésben élnek a népek román uralom alatt, egyáltalán nem megoldás, amint hogy nem volna jó és végleges megnyugvást teremtő megoldás sem Erdélynek magyar uralom alá helyezése, sem az 1940-ben első ízben megkísérelt megosztása sem. Erdély minden tekintetben egy és oszthatatlan egész, ahol a kultúra békés fejlődése és ennek alapján a gazdasági jólét csak úgy biztosítható, ha a magyar is, a román is - az Erdély gazdasági életében kiemelkedő szerepet játszó *szászok* most kiestek - otthon érzi magát, s minden hatósági részrehajlás és üldözés nélkül fejtheti ki minden irányban tehetségét magának, fájának és egész Erdélynek javára. Erdély mint keleti Svájc - megfelelő nemzetközi garancia és ellenőrzés mellett - nem utópia, amióta a sovinszta és túlzó nacionalista elemeket mindkét országból félreállították. Egyáltalában nem bizonyos azonban, hogy a románok megértő nemzetiségi politikája - amely egyébként is az onnan kijövő magyarok szerint a gyakorlatban messze elmarad, sőt homlokegyenest ellenkezik a gyönyörűen hangzó miniszteri nyilatkozatokkal - nem ravasz taktika-e, amellyel a sztálini nemzetiségi elveket valló Szovjetet félrevezetik mindaddig, míg a békekötésnél az egész mai Erdélyt - a trianoni határokat - megkapják, s utána az előre kiosztott szerepek szerint Groza helyébe megint a kíméletlen Maniu-Bratianu-féle elnyomó sovinszta politika lép. Ez a sovinszta politika teljesen áthatotta a román tanult vezetőréteget, amely a jelenlegi enyhébb politikát fogcsikorgatva túri; ennek a rétegnek a román közvéleményben sokkal nagyobb talaja van, mint Grozáéknak, akiket épp oly könnyen félre lehet állítani, mint a gyökértelen németbarát politikát folytató Antonescuékat.

Tehát: kémünk, követelnünk kell az életképes, a benne lakó népek tökéletes egyenjogúságát biztosító Erdély államot, amely magában foglalná a rendkívül tarka etnikumú Bánátot is, mert ennek megosztása Románia és Jugoszlávia között etnikai, gazdasági és földrajzi szempontból épp oly abszurd, mint Erdélyé.

Miből álljon az önálló Erdély? Magában foglalná a vegyes lakosságú területeket, a trianoni határon túl Magyarországnak hagyva az egész magyar jellegű területet, amely Erdélyhez csatolásának semmi értelme nincs, mert erősítené ugyan Erdély magyarságát, de súlyosan érintené az amúgy is csonka-béna kis Magyarország életképességét. Hozzátartozna Máramaros mostani román része, Ugocsa megyéből Kisgerce, Nagygerce és Turc. Szatmár megyéből a Nagybányai, Avasi, Nagysomkúti járás egészen a színérváraljai járás Józsefháza kivételével, a Szatmári járásból Szamoslippó, az Erdődi járásban az Erdőd - Szakas - Krasznabéltéktől keletre eső községek, Szilágy megye 14 község kivételével (Dobra, Akos, Krasznamihályfalva, Érkisfalva, Krasznacégény, Érszentkirály, Érmindszent, Érgirolt, Érkörös, Szilágypél, Peleszarvad, Pelekeszi, Érszöllős, Szolnokháza), Biharban a Margittai járásból a t-üki, Margitta, Érabrány, Tóti, Micske községektől keletre levő községek, a szalárdi járásból a Sárszeg, Berettócsohaj, Szalárd, Sitertől keletre levő községek. A központi járásból a Köröskisújfalutól, Fugyvásárhelytől, Váradalpártól, Alkértől, Hájótól, Kardótól, Kisürögdőtől, Váradlestől, Váradpósától keletre, illetve délre levő községek a Cséffai járásból Nyászeg község, a Nagyszalontai járásból Oláhhomoród és Tulka községek, a Tenkei járás Biharhályi kivételével a Béli, a Belészesi, élesdi, Magyarcsékei és Vaskohói járások, Arad megyéből az eleki járásból Otlaka és Sikló községek, a Kisjenői járásból Simonyifalva, Vadász, Bélzerénd, Ágya, Kisjenő községektől keletre, illetve délre eső községek. Az Aradi járásból Maroscsicsér, Mendorlak, Aradkövi, Gyorok, Szabadhely községek, a Borosjenői, Borossebesi, Máriaradnai, Nagyhalmágyi, Tomovai és Világosi járások.

A Bánátból Magyarországnak jutna a Törökkanizsai járás, a Nagyikindai járásból Padé és Szajhán, a Nagyszentmiklósi járásból Kiszombor, Klárafalva, Ferencszállás, Porgány és Pusztakeresztúr községek, a többi Erdélyhez jutna, esetleg Belgrád közelében lehetne Pancsovát, s néhány községet Jugoszláviának hagyni. Megjegyzem, hogy a szerbek a

Bánátban sehol sem alkotnak kompakt községet, s még a Jugoszláviával az Alduna mentén érintkező járásokban és Pancsován sem érik el az 50%-ot, s így teljesen megokolt, hogy e vegyes nyelvű vidék ne egy kisebbség uralma alá jusson, hanem egy nemzetiségileg semleges államba. Ennek az önálló Erdélynek az 1910. évi népszámlálás szerint 5 208 600 lakosa volt, akik közül 1 346 277 (25,9%) magyar, 2 768 215 (53,1%) román, 663 961 (12,8%) német, ezek közül kb. 50 000 zsidó, 266 638 (5,1%) szerb és 160 464 (3,1 %) egyéb (kb. 37 000 szlovák, 10 000 cseh, 19 000 rutén, 20 000 bolgár és 64 000 cigány). Ma e területen körülbelül 6 000 000 lélek élhet, a terület, a népesség száma, a gazdag természeti kincsek elegendők egy életképes állam fenntartásához.

Bár kétségtelen, hogy a népesség összekeveredése, alacsony kultúrfoka s a múlt sötét árnyai ebben az államban sem tennének lehetővé oly súrlódásmentes együttműködést és erdélyi állami öntudat kialakulását, mint Svájcban, idővel mindez Erdélyben is létrejöhet, s addig is a hathatós nemzetközi felügyelet és ellenőrzés átsegítené a nehézségeken.

Nem tartom valószínűnek, hogy az önálló Erdélyre vonatkozó esetleges javaslatunk Románia és a szövetséges hatalmak részéről elfogadhatók. Ebben az esetben, támaszkodva a Szovjettel kötött román fegyverszüneti szerződésre, amely reményt nyújt nekünk arra, hogy Erdély egy részét megtarthassuk, be kell nyújtanunk maximális kívánságunkat. Ennél nem elégedhetünk meg a tiszta magyar s elég vékony határsávval, hanem érvényesíteni kell a bevezetésben említett gazdasági, földrajzi és kompenzációs korrektív szempontokat is. Ez utóbbit a csehszlovákok is hangoztatták az 1938. évi tárgyalások kezdetén, amikor a magyar nyelvterületből ugyanannyi lakost akartak megtartani, mint amennyi szlovák - az ő önkényes megállapításuk szerint - Magyarországon bárhol (Békésben) szétszórva élt; a románok is ilyenféle alapot kerestek a turnuseverini, a II. bécsi döntést megelőző tárgyalásokon, amikor - kiszámítva, hogy a magyar többségű községek hány négyzetkilométer területet foglalnak el -, ugyanilyen nagyságú területet adtak volna át, de kötelező népcserével. Tudomásom szerint a felajánlott terület Szilágy, Bihar és Arad megye lett volna.

Maximális követelésünknek ebbe a román részről tett önkéntes ajánlatba kell bekapcsolódnia, valamint a fegyverszüneti szerződésbe.

Gazdasági okokból kell sürgetnünk egész román Máramaros átadását, amelyet egyéb okok is támogatnak. Az egész Nagyalföld sorsa fűződik a Visérvölgyben tervezett nagy víztárolókhoz, amelyek azon felül vízenergia nyerésére is felhasználhatók. Magyarország ezen felül hozzájutna az annyira hiányzó fához, sóhoz, a magas hegyvidékhez, amelyen 1940 után máris szépen megindult a turisztika és idegenforgalom (Borsodfüred), s az iparfejlesztéssel kapcsolatban olyan hatalmas, az őslakók anyagi jólétét emelő felvirágzást idézne elő, amit Románia ennek a vidéknek soha nem tudna biztosítani. További szempontok: Máramaros Románia többi részétől havasok által izolálva van, nehezen hozzáférhető, nincs is oda vasútja. Végül: még ha nem történne is ezzel kapcsolatban népcseré, a máramarosi románok valamennyi magyarországi román közül a legjobban simultak a magyarsághoz. Ennek történeti oka van: Máramaros volt az ország egyetlen megyéje a rendi korszakban, amelynek nemessége nem magyar, hanem román volt, míg a csekély számú magyarság ugyanott az öt város polgára volt. 1940 után is Máramaros volt egyedüli megye, ahova a magyar kormány odavaló román, Jurka Fláviust nevezte ki főispánnak.

Szatmár megye vegyes lakosságú részét a maga egészében kell követni, a színromán kövárvidék (kápolnokmonostori és nagysomkúti járás) nélkül. Az ugoicsai néhány község és a Vasi járás, amelynek román lakossága szintén eléggé simult a magyarsághoz, s állítólag részben magyar vérségű, földrajzi és közlekedési szempontból csak az Alföld felől kormányozható. A Nagybányai járás megtartását etnikai okokon kívül - Felsőbánya és az erősen fellendülő, 1941-ben már 21 399 lakost számláló Nagybánya teljesen magyarok - fontos gazdasági érvek is támogatják, az ércekben gazdag Romániára távolról sem oly fontos a terület birtoklása, mint az ott nyert ércekben szegény Magyarországra; egyébként e bányák

és ipartelep magyar vállalatok tulajdonában vannak. Szó lehetne esetleg területi igényeink kiterjesztéséről a Szatmárral szomszédos Szolnokdoboka északi részében levő magyar lakosságú két bányaközségre, Erzsébetbányára és Kohóvölgyre is.

Szatmár után - ahol a határ a Nagybánya vasútvonaltól keletre haladna - Szilágyba lépve a határ nagyjában a meszes gerincét követné, úgy hogy csak a Szilágycsehi Zilahi járás egy része és a Zsibói járás maradna román kézen. Indokolja ezt a határt az etnikai elv, mert majdnem felerészben magyar lakosságú, a természetes határ és a kompenzáció elve.

Bihar megyét tulajdonképpen a kompenzációs elv alapján s földrajzi okokból (kitűnő természetes határa a Bihar hegység) teljes egészében kellene követelnünk; népcserre esetén itt és Máramarosban lehetne elhelyezni a székelyeket. Ugyanezen okokból kívánhatnók Arad megye egész területét vagy legalább a Solymosi hegységektől északra levő Fehér-Körös egyébként teljesen román lakosságú völgyét.

Ha azonban a körülmények nem kedvezők ily kétségtelenül erősen román jellegű területek követelésére, Szilágy után az egész Élesdi járást kívánjuk, úgyhogy a Sebes-Körös-völgy déli részét szegélyező Királyerdő hegység legyen _ a határ; ezután Nagyváradtól délre Kisjenőig ugyanaz volna a határ, mint az önálló Erdély esetében; Kisjenőtől kezdve azonban Nadob, Óvarsánd, Ószentanna, Újpanó, Gyorok, Máriaradna volnának a magyar határközségek, utána a Maros folyó a román Torontálban a Szeged felé előnyomuló ék községei (Óbél, Porgány, Pusztakeresztúr, Bolgártelep, Keglevicháza) kerülnének vissza Magyarországhoz.

A maximális ajánlat elvetése esetén a minimális ajánlat, illetve követelés Máramaros és Nagybánya vidékét feladva s Szatmár megyében a Túr-völgyét (Avasi járás) nekünk hagyva Szinérváralja, Szamoslippó, Szinfaalu magyar részén maradd községek, illetve az erdélyi Bükk hegység, majd Somfalu, Bikárfalva, Hadadgyőrtelep, Szilágycseh, Völcsök, Szamosardó, Bósháza magyar részen maradó községek után Benedekfalvánál érne el a maximális követelés vonalát és azzal egyezne az élesdi járásig, onnan az erdélyi Rézhegység mentén Sólóymkövővárig, amely épp úgy, mint Élesd és Vércsorog magyar maradna. Innen kezdve a határ maximális ajánlattal egyezne Kisjenőig, Kisjenő után az Eleki járásból csak Aradszentmárton, az Aradi járásból a vasútvonaltól keletre Mácsa, Kürtös, Zimándköz, Zimándújfalva, Fakert, Szentleányfalva, Újpomád, az Araddal egyesített Mikelaka és Öthalom jutnának Magyarországhoz, Arad igen szűkre szabott hinterlandjaként. Aradtól kezdve a maximális követelés határa lenne a minimális követelés is. Araddal kapcsolatban még felmerülhetne a Maroson túl Újarad követelése is.

IV. JUGOSZLÁV RELÁCIÓ

A Dunántúl a trianoni béke Magyarország területéből a Murától északra levő vend vidéket, a Muraközt és az úgynevezett Baranyai háromszöget juttatta Jugoszláviának. A vend vidékkel együtt nemcsak vend, hanem egy sávon magyar községeket is elszakítottak tőlünk. A vendek Magyarországhoz húznak, gazdasági érdekeik teljesen Magyarországra utalják őket, mert a túlnépes szegény vidékről gazdasági munkára, téli élelmük megszerzésére a Dunántúlra jártak, s bár 1941-1944 között teljesen magyar érzelműnek mutatkoztak, iskoláikban önként a magyar tanítási nyelvet vezették be, s a népszámláláskor óriási többségük vend anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát (70 315 vend és szlovén anyanyelvű, 20 343 nemzetiségű), a túlnépességű terület ránk semmiféle szempontból nem bír fontossággal, esetleg hűségük jutalmául gazdasági okokból népszavazás elrendelését kérhetjük. Követelnünk kell azonban az Alsólendvától Órihódosig húzódó községek visszaadását, annál is inkább, mert tudvalevően a trianoni határ megállapításakor a győztesek bizottsága is javasolta a Jugoszláviára semmi fontossággal nem bíró kis terület visszaadását Magyarországnak, amit azonban Jugoszlávia megtagadott. E sávon 1910-ben 91, 1921-ben 75, 1941-ben 81% magyar volt s minden községe magyar többségű.

A Muraköznel hasonló az eset, mint a vend vidéken. A lakosság 1941-44 között magyarbarátnak mutatkozott, iskoláiban a magyar tanításnyelvet vezette be és a népszámláláskor óriási többségű muraközi (nem is horvát) anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát (95 977 horvát anyanyelvű, 992 horvát nemzetiségű). Ennek a területnek a megtartása sem különösen fontos reánk nézve, bár itt vannak petróleum előfordulások, azonban hűségükre hivatkozva, amely mélyen a történelemben gyökeredzik, kívánhatjuk esetleg a népszavazást. A Mura torkolatától mindvégig a Dráva főfolyását kell határnak követelnünk. A trianoni béke már kölcsönösen átcsatolta a Barcstól Beremendig a Drávától északra levő horvát részeket Magyarországhoz, a Drávától délre levő területeket pedig Jugoszláviához. Ugyanezt kell tenni a Mura torkolatától Barcsig terjedő szakaszon is. Így Légrád Zala megyei község horvát-magyar lakosságával Jugoszláviához kerülne (Trianon már oda is csatolta), viszont a Dráva mostani és régi folyása, az úgynevezett Zalaárok közti szigetet, a régi Répáskerületet, amelynek lakossága kisebb részben magyar, Magyarországhoz kell csatolni. Az a Répáskerület régebben Somogy megyéhez tartozott, s a magyar rendi országgyűlések Mária Terézia óta gyakran sürgették visszacsatolását, amiről a corpus juris több törvéncikke is tanúskodik.

A fő súlyt azonban nem történelmi hanem egyéb érvekre kellene helyezni. Ezek a Dráva által elválasztott kisebb-nagyobb területek a másik partról nehezen igazolhatók, nagyon megdrágítják a határőrzést és a vámellenőrzést. A Répáskerület (Gola) horvát lakossága kicserélhető lenne Légrád és Belovár-Kőrös megye szétszórt, beolvadásnak kitett magyarságával.

Ami a baranyai háromszöget illeti, ennek visszaadásához ragaszkodnunk kell. Kívánnunk kell az előbb említett okokból a természetes Drávahatárt, amelynek az etnikai viszonyok sem mondanak ellent. 1910-ben e területen 51 321 lakó közül 20 244 (39,4%) őslakos magyar, s csak 13 686 (26,7%) az oda később bevándorolt szerb, horvát és sokác; a többi német. A jugoszláv megszállás alatt a nagybirtokokat - Frigyes herceg nagy uradalmának kivételével, amely szerb koronabirtok lett - felosztották, s dobrovoljácokkal telepítettékbe, s ez erőszakolt módon a délszlávok javára billentették a mérleget; de még így is 1930-ban csak gyenge relatív többséget (38,2%) értek el.

Ránk nézve e terület gazdasági szempontból igen fontos volna. A felosztástól mentes Habsburg latifundium nagyon jelentékeny számú földnélküli magyar, illetve elsősorban a Szlavóniából visszaköltözni kívánó magyar elhelyezésére adna módot. Viszont a belháboni folytán óriási vérveszteséget szenvedett jugoszláv népnek a területre nincsen szüksége, s jó ideig be sem tudná népesíteni. E terület nem igazi hinterlandja Eszéknek, amely a gazdag Dráván túli területre támaszkodik.

Becsületes, méltóságos és tárgyilagos légkörben nem volna nehéz a bácskai probléma kompromisszumos megoldása sem. Kétségtelen, hogy Magyarországnak hasonlíthatatlanul több és erősebb jogcíme van az egész Bácska birtoklására, mint Jugoszláviának. A Bácska színmagyar volt és a délszláv elem csak a török idők alatt és után jutott oda, s bár a Habsburgok a szláv és német elemet pártolták, a magyarság minden támogatás nélkül húzódott délre régi telephelyeikre, különösen a Tisza völgyébe. 1910-ben a délszláv elem sehol sem volt túlsúlyban, a volt határőrvidéki Csajkáskerületből alakított Titeli és Zsablyai járások, valamint Zombor thj. város kivételével; még Újvidéken is csak 34,5% a szerbek arányszáma a 39,7% magyarral szemben, akik az 1941. évi népszámlálás szerint ott már abszolút többségre jutottak. A délszlávok a Csajkáskerület kivételével sehol sincsenek kompakt tömegben, hanem községeik szét vannak szóra, míg a magyarság a Ferencsatornától északra nagy összefüggő tömegekben lakik, s ott egyetlen kis délszláv többségű község (a sokac Béreg) van. A magyarság számaránya a csatornától északra 60% fölött van, míg a délszlávoké 20% alatt marad. E nyomasztó számok ellensúlyozására a jugoszlávok az állítólag nagy délszláv többségű Szabadkát próbálták kijátszani, ami Észak-Bácskára való

igényüket etnikai alapon alátámasztaná. Ez az érvelésük azonban teljesen hamis. Nemcsak valamennyi magyar népszámlálás egyöntetű adatai mutatják Szabadka abszolút és állandóan növekvő magyar többségét (1910-ben 58,8%, 1941-ben 60,1%), hanem minden egyéb adat is. Emlékszem még, hogy a jugoszláv uralom elején kitűnt, s az újságok is publikálták, hogy Szabadkán jóval több az elemi iskolás magyar, mint a jugoszláv. Pedig akkor Szabadkától el volt szakítva a túlnyomórészt magyar lakosságú és Magyarországnak meghagyott határrész (ma Tompa, Csikéria, Kelebia községek). A jugoszlávok azonban, akik kisebb népszámlálási trükköktől, névelemzésektől másutt sem tartózkodtak, Szabadkán mindent elkövettek, hogy jugoszláv többséget mutassanak ki: és ez sikerült is nekik. 1930-ban 30% magyarral szemben 67% volt a jugoszláv, de 1941-ben megint 60% vallotta magát - a legkisebb kényszer alkalmazása nélkül - magyarnak és 37,5% jugoszlávnak, sőt nemzetiség szerint 64,8% volt a magyar, tehát olyan, akit olybá vehetünk, hogy népszavazás esetén feltétlenül a Magyarországhoz való tartozás mellett foglalna állást. De könnyűszerrel megállapíthatja az igazságot - a magyar többséget - mindenki, aki a túlnyomóan magyarok és a túlnyomóan jugoszlávok által lakott városrészek és külterületek népességszámát egymással összeveti. De még ha volna is Szabadkán gyenge jugoszláv többség, a környező községek túlnyomóan magyar jellegű a jugoszláv népszámlálás is kénytelen volt elismerni és konstatálni.

Számolva a jelenlegi, ránk nézve hátrányos viszonyokkal eleve le kell mondanunk a Dél-Bácskáról, ahol ha nincs is délszláv többség, de kétségtelenül jóval többen vannak, mint a magyarok. Le kell mondanunk eleve a csatornától északra levő jugoszláv többségű Zomborról is. Egyébként első maximális követelésünk szerint Bezdán, Nemesmilitics, Csonoplya, Bácsgyulafalva, Cservenka, Kula és két Verbász, Szenttamás, Turja és Bácsföldvár volnának Magyarország határközségei. Ezen a trianoni határon túl eső bácskai területen 1910-ben 62,4% magyar, 23,5% délszláv lakott. 1930-ban a jugoszláv népszámlálás a szabadkai adatok erős korrigálásával és a magyar vidékre betelepített nagyszámú dobrovoljac révén a magyarság számarányát e területen 49,3%-ra szorította le, a délszlávét 39,5%-ra duzzasztotta, de a Csongrád megyei, Jugoszláviához csatolt Horgos beszámításával még akkor is súrolta az abszolút többséget (66,6%), míg a jugoszlávok aránya 21,6%-ra csökkent.

Ha még e szerény javaslatunk sem tudna érvényesülni, minimális követelésünk a Regőce, Pacsér, Bácsgyulafalva, Bácsfeketehegy, Óbecse, Bácsföldvár vonal, amelytől északra eső területen 1910-ben 71,2%, 1930-ban 55,5%, 1941-ben 74,7% a magyar, tehát a lakosságnak kerek háromnegyed része - Horgost nem számítva. A Bánátban az adott körülmények között meg kell elégednünk az abszolút magyar többségű Törökkanizsai járással, amelyhez még Padé és Szóján magyar községek járulnak. Torontálban a szerbek a lakosság harmadrészét Nem teszik ki, de éppen északon vannak népes telepeik. Mokrin, Nagyikinda az erős szerb abszolút többségű törökbecsei járás, s csak ezek után jön nagyobb számban megint magyar község. Így bár Torontál megyében 1910-ben a lakosság 21%-a volt magyar, 32,9%-a szerbhorvát és mindössze 14,5% a román (26,6% német), s egyik fél sem mondhat kompakt etnikai területet a magáénak, az egyenlő arányban való osztózás helyett, ami a magyarnak a terület és népesség közel harmadát juttatná, igényünk Szeged hinterlandjának kitágítására a megye lakosságának mindössze egy tized %-ára szorítkozna. Annál inkább kell tehát követelnünk, hogy legalább ezt a tizedrésznyi örökséget, melynek Szeged a gazdasági piaca, nekünk kiadják.

V. OSZTRÁK RELÁCIÓ

Ha nyugati szomszédunknak a német birodalom maradt volna meg, bizonyára kérés nélkül is ránk tukmálták volna Burgenlandot. Ausztria azonban dédelgetett kedvence a szövetségeseknek, akik már ki is mondták, hogy Ausztriát 1937. évi határai között állítják vissza. Így határai mifelénk is változatlanok maradnak. Ez etnikai szempontból ránk előnyös,

mert a magyar nyelvterületből egy község sincs túl a határon, csak 5 magyar nyelvsziget, viszont számos német község van a trianoni határ mentén. Ránk nézve kedvezőbb atmoszférában felvethették volna azt a tervet, hogy a magyar és német nyelvterület közé ékelődött két horvát tömböt (az egyik Kőszegtől délre Rohonc vidékén, a másik tőle északra, ahol két magyar község, Felső- és Középpulya is van), ahol nincs német többség, adják vissza Magyarországnak, ahol Szombathelynek, s főleg Kőszegnek hinterlandját, életterét növelné, de e jogos kívánságot valószínűleg nem volna esélyes előterjeszteni.

Budapest, 1945. évi augusztus hó 10-én

BALLA KÁLMÁN

A csehszlovákiai magyar irodalom válasútja

Néhány évvel ezelőtt a nemzeti, etnikai kisebbségek állandósulásának - a mifelénk gyakoribb s patetikusabb szóhasználattal: megmaradásának - szükséges feltételeiről beszélt egy nyugat-európai szociológus a televízióban. Jól megjegyeztem azt a három feltételt, amelyet nélkülözhetetlenként említett: tanulni, művelődni lehesse a kisebbség nyelvén; ez a nyelv ne csak familiáris szinten, hanem nyilvánosan, közéletben, munkahelyen is használatos lehesse; s végül: a vegyes házasságok aránya ne emelkedjék túl magasra (nagyjából 20% fölé) a kisebbség körében.

Kétségtelen, hogy mindhárom mozzanat alapvető jelentőségű, ám úgy gondolom, mindhármát módosíthatja, átszínezheti kissé egy negyedik szempont: a kisebbség földrajzi elhelyezkedése és ezzel összefüggő viszonya az anyaországhoz (a mi esetünkben Magyarországhoz). Ez a „geopolitikai” megfontolás azt sugallja, hogy a szlovákiai magyarság peremkisebbségi helyzete részben és sok tekintetben ellensúlyozhatja az említett feltételek csonkaságát, hiányos voltát, ha teljes hiányát nem is. Azaz a szlovákiai magyar kisebbség fennmaradásának - nyelvében is élő népcsoportként - egyik döntő tényezője lehet a közelebbi jövőben Magyarország szoros közelsége, még akkor is, ha kisebbségünk szempontjából nézve mind az oktatásügyben, mind a nyilvános nyelvhasználat terén, mind pedig a vegyes házasságokkal összefüggő (igaz, szubjektíve változó mélységű) asszimiláció tekintetében az utóbbi két évtizedben kedvezőtlen irányzatok érvényesülnek.

Ami az anyaország közelségét illeti, egy megjegyzés kívánkozik ide. Mégpedig az, hogy a közelség érvényesülésének is feltételei vannak. Gondoljunk például az ausztriai (burgenlandi) magyarság hanyatlására a közeli Dunántúltól való hermetikus elszigeteltség évtizedeiben 1948 után, vagy akár a szlovákiai magyar kultúra egészségtelenül belterjes fejlődésére ugyanabban az időszakban. Az államhatár áthatolhatósága - mint nemzetközi feltétel - mellett említendő a belpolitikai feltétel is, amin a magyarországi közállapotokat értem itt, gondolva a kisebbséggel szembeni háttér fordítás, az érdeklődés és a kapcsolatok elfojtása (persze, hivatalosan erőltetett) korszakára, amely jócskán túlélte a határáz korszakát Csehszlovákia és Magyarország között, és káros hatásában alig maradt el attól. A szellemi elzárkózás még hosszú évekig nem változott a sorompók felnyitása után.

A magyarországi demokratikus irányú fejlődés, mint a kisebbségi élet döntő tényezője, azonban máris több kilátásnál, máris valóság, legalábbis a szlovákiai magyar szellemi életben. Súlyát az említett kedvezőtlen tendenciák (amelyek a kisebbségi társadalom belső életében jelentkeznek) csak növelik. Az utóbbi négy évtized során (de számunkra érzékelhető módon 1945 tavasza óta) első ízben érezhet kisebbségünk (annak is főként értelmisége) a magyarországi társadalom számos rétegéből, hivatalos és nem hivatalos szféráiból feléje irányuló folytonos érdeklődést, rokonszenvet és támogatást egy olyan időszakban, amikor a társadalmának életében és intézményeinek működésében tapasztalható stagnálás, illetve visszaesés megfordítására e kisebbségnek aligha van rövid távon kilátása. Magyarország persze nemcsak az érdeklődés, a támogatás forrásaként, egyfajta háttérként vált fontossá, hanem példaként is, és ugyancsak első ízben: példajaként annak, hogy az alulról kezdeményezett, s természetszerűleg az értelmiség által artikulált mozgásfolyamatok sikerre vergődhetnek manapság Közép-Európában, hiszen ezek legfőbb akadálya, a bolsevik totalitarizmust szuronyai fenyegetésével érvényesítő Szovjetunió, már nem a régi (legalábbis külföldre irányuló birodalmi ambícióit tekintve nem).

A magyar kisebbség élelének redukálódása, az általános csehszlovákiai stagnálás és Magyarország demokratizálódásának dinamizmusa együttesen olyan feszültséget teremtett, amelynek erőterét elsődlegesen a kisebbségi magyar értelmiség, s annak is történelmi és

lélektani okoknál fogva hagyományosan legérzékenyebb, legerősebb küldetéstudatú és leginkább hangadó csoportja érzekeli: az irodalmároké. (A fogalmat az „írók” jelentésénél tágabban értelmezem; magában foglalja publicistákat, szerkesztőket, műfordítókat, tanárokat is.) Ez az erőter és az állandósuló feszültség szolgáltatja az utóbbi másfél-két évben azt az energiát, amelytől fűtve a csehszlovákiai magyar irodalom forrongó korszakába lépett. E szakasz még távolról sem bontakozott ki, de a benne rejlő ellentétek - már ma is sejtetően - egy olyan döntési helyzet képét vázolták fel, amely kisebbségi irodalmunknak sok mindent tisztázó választója lesz.

A modern Európában a népcsoportok nyelvei fennmaradása kultúrájukkal; humán művelődésük sorsával kapcsolódik egybe. Az irodalom sűríti, tükrözi és befolyásolja is egy-egy nemzet vagy etnikum helyzetét, így tehát irodalmunknak a közeljövőben remélhető átrendeződés utáni útja minden bizonnyal a csehszlovákiai magyarság útja is lesz. Jó- vagy balszerencse.

„Kitörni önmagunkból...” Az Irodalmi Szemlét útjára bocsátó Fábry Zoltánra és Dobos Lászlóra hivatkozva idézte Koncsol László a lap 25. évfordulóján ezt a jellegzetesen kisebbségi óhajt. (Jellegzetesen kisebbségi, mert eltűzött küldetésességgel kompenzálja félénkségét, önmaga csekélyebb érlékűségének elfojtott érzését.) Nem „önmagunkból” kellene kitörniük a kisebbségi íróknak és irodalmaknak, hanem ezt diktáló komplexusaikból. Önmagukat inkább megelégnük kellene! E könnyen tetten érhető optikai öncsalás helyreigazításán túlmenően azonban aligha tagadható, hogy a szívósan fel-felbukó kitörés- (néha menekülés) vágyának oka van. Van miből kitörni, s itt nem csupán a konszolidáció húsz esztendejére gondolhatunk. A nyelvi és ezen keresztül az egzisztenciális veszélyeztetettség, a nemzeti és személyiségtorzító elnyomorítottság azelőtt is fennállt. A hatvanas évek végének reményei és hirtelen fölmagasodó igényei azonban épp megghiúsulásuk keserűségét hozzáadva tették undorító ízűvé és ehetetlenné azt a neosztálinizmust, amely 1968 előtt is uralkodott, jóllehet repedezve, ropogva, és amely 1968 előtt még képes volt illúziókat nevelni, derűlátó ideológiákat táplálni önmagáról.

A meghaladás igénye, a normalizálás abnormális korszakából való kilépés vágya, a hatalom szabta korlátok lebontásának akarása motiválja a mostani kitörési kísérleteket. S hogy miért éppen mostanában, 1988-89-ben erősödött fel mindez annyira, hogy már-már forrongásról beszélhetünk, annak több oka van. Ezek közül ötöt említek meg az alábbiakban; olyanokat, amelyek eltérő természetük, irányulásuk ellenére - s részben épp azért - egyetlen eredő összetevőinek mutatkoznak viszonylag rövid időtávlatból is már.

Az első ok a húsz évig sikeresen konszolidált félelem nyomasztó terhének könnyebbedése, az a folyamat, amely minél észrevétlenebb, annál feltarlóztathatatlanabb. A fölülről és alulról egyaránt olvadó jégpáncél vékonyodásához hasonlítható, amikor az államhatalom köreiben, azaz „fölül” erősödő bizonytalanság, illetve az „alul” levők fokozódó bátorsága egymást erősítve akaratlanul is egyazon irányban hat, jóllehet mindkét fél számára (épp szembenállásuk miatt) eléggé kiszámíthatatlan módon és ütemben. A megtorlás, fenyítés, zaklatás hatósági, ha tetszik: kultúrpolitikai, de inkább: kultúrrendőri arzenálja továbbra is készenlétben áll ugyan, ám a bevetéshez kellő magabiztosság mintha a szemközti oldalra szivárogná át fokozatosan, hogy átadja helyét az onnan, „alulról” ismerős félénkségnek, sőt gyávaságnak. A szervezeti, intézményi integráltságra és centralizáltságra gondolva érthető, hogy a kisebbségi irodalmi élet ilyen értelmezésű enyhülési-olvadási folyamata sok tekintetben párhuzamos a szlovák (kevésbé a cseh) irodalom történéseivel, amelyekre - gyakran rossz lelkiismerettel, mert másra is gondolva - a kisebbségi írók minduntalan hivatkoznak is.

A következő ok már nem a belpolitikát, hanem a két szomszéd állam kapcsolatait állítja előterébe. Irodalmáraink bátorodását kétségtelenül táplálja ugyanis az, hogy a nyolcvanas évek kezdetének mélypontját követően (NB. Magyarország akkor függesztette föl először

részvételét a bősi munkálatokban, s kulminált a szlovákiai magyar oktatás- és művelődésügyet sújtó támadássorozat) főként 1989-től mutatkoznak kedvező jelek az addigi csehszlovák elzárkózás módosulását érzékeltetve. Ez az irányzat - amelyet jól jellemez az 1981-ben bevezetett utazási korlátozások feloldása, az államközi kulturális forgalom határozottabb érvényesülése (a pozsonyi Magyar Kulturális Központ megalapítása stb.) és a Csemadok közvetlen magyarországi kapcsolatainak engedélyezése - nem jóindulatból és szimpátiából, hanem gazdasági- politikai szükségszerűségekből fakad (akárcsak a Nyugat felé történő nyitás lépéssorozata), ezért tartósnak jósolható. Átmenetinek tartom ebből következőben a fejlődés tempókülönbségére visszavezethető visszaeséseket (legújabbán: Nagymaros törlése meg a pártállam magyarországi vége egyidejű az alább említendő magyar kisebbségi igény- és javaslatlisták - bizonyos ígéretek követő - teljes visszautasításával).

A 1987 nyaratól bontakozó s a következő év tavaszától lendületet nyerő magyarországi események hatása azért veendő számításba külön okként, mivel itt - a magyar belpolitikán túlmenően - a szlovákiai magyar kisebbség és az anyaország közvetlen kapcsolatait érintjük. Paradoxnak látszhatik időnként az a fejlemény, hogy miközben a két. szomszéd állam belső viszonyai a közelmúlthoz képest is komoly eltéréseket mutatnak már (s ez a távolodási tendencia egyelőre tartós), a kisebbségünk és Magyarország között erősödnek a kapcsolatok szálai, s az érdeklődés - amire utaltam már kölcsönösen, mindkét irányban fokozódik. Mindez persze főként a Budapestről kisugárzó demokratizálásnak köszönhető, másrészt viszont a kisebbségi értelmiség egyre izmosodó önértetének, nemzeti és egyben sajátosan „nemzetiségi” öntudatának. A történelem most a gyakorlatban igazolja, hogy az apátiából éledő, önbizalommal telítendő magyarságtudat nem halványítja, nem szorítja háttérbe, hanem egyértelműen fölerősíti, alátámasztja és gazdagabbá teszi a kisebbségnek mint olyannak a nemzeti tudatát, ami voltaképpen egyfajta autonómiatudat. Nem árt ezt kiemelni épp a szlovákiai magyar irodalommal kapcsolatban, amelyben az ellenkező nézetnek vannak nagy hagyományai: nevezetesen, hogy a kisebbségi öntudatnak a „magyarországi” nemzeti tudattól történő távolodás a forrása, illetve, hogy az utóbbinak a csökvényesedése és torzulása voltaképpen feltétele és kiváltója a kisebbségi tudat ébredésének és kibomlásának. (Egyik közismert - a hagyományok mellett 1968 eseményeire és kisebbségi politizálására is visszavezethető - irodalmi dokumentuma e szemléletnek, azaz egyfajta köldökzsínór-komplexusnak vagy kisebbségi dackorszaknak a Fejezetek egy kisebbségtörténelemből c. Tózsér-vers, amelyet esztétikai szempontból is gyengít a preconcepció.) Kisebbség és anyanemzete viszonylatában a nemzeti tudatra is érvényes: nem az tartja meg, ami elválaszt és eltávolít, hanem ami közös, ami közelít.

A negyedik tényező irodalmi szempontú: az irodalom funkcióját, önszemléletét és feladatvállalását érinti. E szempontból nézve kétségkívül fokozza irodalmáraink érzékenységét és tenni akarását az a többnyire meghaladottnak, korszerűtlennek ítélt, ám tagadhatatlanul élő, érvényesülő (s hagyománnyal bíró) tendencia, amelynek értelmében az irodalom, s kivált a kisebbségi, számos egyéb közlési formát és módot képes, sőt hivatott helyettesíteni, magába sűrítve azok tartalmait, mondandóit is. A szlovákiai magyar irodalom (főként a költészet) egy része ilyenformán az 1956-os forradalmat, illetve az 1968-as prágai tavaszt megelőző egy-két év magyarországi és csehszlovákiai irodalmát idézi manapság. Lehet, hogy azoknál kiábrándultabb, lehet, hogy kevésbé dinamikus, lehet, hogy bölcsebb és esztétizálóbb, de mindenképp szabadságot, emberi és nemzeti kiteljesedést óhajtó művek sorozata ez a vonulat. Az irodalom ihlete itt történelmi, politikai és jogi természetű forrásokból is merít, maguk az írók pedig e területek gondjait és kérdéseit rendszeresen az irodalmi élet színhelyein vetik fel, egyrészt aláhúzva ezzel e fórumok egyéb fórumokat helyettesítő szerepét, másrészt az irodalmi élet figyelmet kiváltó részévé téve az említett kérdéseket.

Végül az ötödikként említendő fontos kiváltó ok irodalom és társadalom viszonyát tekintve mérlegelhető. Az irodalom funkciójának „helyettesítő” felfogásától (bővítésétől) eltérően sajátos, a kisebbségi irodalomra (legalábbis századunkban) jellemző viszonyulás az aggodás attitűdje. A pátosztól s a tragikumtól az iróniáig s az abszurdig terjedő széles skálán szólal meg - természetesen a lírában a leghallhatóbban és legtisztább szólamként - az anyanyelv, a nemzeti kultúra, a nemzeti jövő féltése, veszélyeztetettségének érzése és tudata. Ebben az ugyancsak hagyományosan erős - és politikai indítékból „fölülről” gyanúsnak és nacionalistának, „alulról” bátornak, keménynek (stb.) minősített - irodalomtípusban (amely vélhetően még a csehszlovákiai Potemkin-glasznosztj körülményei közt is teret fog nyerni), ha meggondoljuk, a befogadók, az olvasók, a közönség esetleges elvesztése miatti aggodalom kap hangot. Úgy gondolom, bármilyen nyelvű kultúra korlátozása vagy visszaszorítása elfogadhatatlan ugyan, ám az önszemlélet síkjára vetítve az effajta aggodalom (mint vezérmotívum) jelzi e költészeti vonulat korlátait, illetve elvakultságát is. Utóbbit épp a kisebbségi és anyaországi magyarságtudat fentebb emlegetett összefüggésének (a kettő „egyenesen arányos” mivoltának) fényében: implicite ugyanis az ilyen motiváltágú irodalom csak kizárólag vagy majdnem kivétel nélkül kisebbségi olvasóközönségre számít, arra tehát, amely - s ez az aggodalom forrása - elfordulhat tőle. Ez utóbbi eshetőség mint az írás, az író talajvesztésének, légüres térbe vettetésének apokaliptikus víziója jelenik meg vagy rejtőzik idősebbek s fiatalabbak verseiben egyaránt. S e versek így, az azonos nyelvű, hagyományú és közönségű magyar irodalom többi íróját, művét és olvasóját akaratlanul is nem létezőnek tekintve, végeredményben a kisebbség fátumszerű elszigeteltségének, a magyar kultúra és nemzet regionális autarkikiakra való szétesettségének, valamint az így leírható helyzet ontológiai és predestinációs meghatározottságának érzését és tudatát alakítják ki és táplálják. Mind az olvasókban, mind magában az irodalomban.

Az imént - persze, csak az általános jellemzés síkján - felvázolt öt okot öt olyan vektormennyiségnek tekintem, amely más-más irányba - irodalom és társadalom, kül- és belpolitika, kisebbség és anyanemzet, korszerű és elavult irodalomszemlélet irányába - mutatva, egymás hatását gyengítve-fokozva, együttesen képezi azt az eredő erőt, amely több irányú mozgást indított el értelmiségünk köreiben, legelőbb s egyelőre legvehemensebben az irodalmárokéban. Több irányban, tehát nem csupán az irodalom életét és igényeit érintő ügyekben kezdeményeztek e csoport tagjai lépéseket. Irodalmunk (kezdődő) forrongásáról szóló állításomat az alábbiakban a fontosabb irányok jelzésszerű ismertetésével próbálom igazolni.

A szlovákiai magyar írók az utóbbi egy-másfél év folyamán többször is tiltakoztak a romániai, illetve bulgáriai kisebbségek megkülönböztetése és jogfosztása miatt, továbbá csehszlovákiai írók, művészek, értelmiségiek bebörtönzése, meghurcolása ellen. Ezek a tiltakozások - akárcsak a még felsorolandó állásfoglalások - az utóbbi évtizedek során első ízben váltak csoportossá, léptek túl az egyéni s ezért - elszántságuk ellenére - könnyebben megtorolható, illetve anonim akciók időszakán (az előbb említettek jelentős része Duray Miklós nevéhez fűződik). Kezdeményezőként vagy résztvevőként szerepeltek irodalmáraink egyéb nem hivatalos állásfoglalások tervezésében és kidolgozásában: a trilaterális környezetvédelmi (a bösi vízerőművet ellenző) felhívásában, a Néhány mondat című nyilatkozat aláíróinak sorában, az 1988 telén született két átfogó igényű memorandum dolgában, az Írószövetségi Magyar Tagozat hasonló tartalmú állásfoglalásában, a kisebbségi társadalomtudományi kutatások intézményesítését és autonóm fejlődését célzó mindkét (rövidebb és részletesebb) tervezet kidolgozásában. (A felsorolt dokumentumok megjelenése folyamatban van, jelenleg még csak kisebb részük kapott nyilvánosságot.)

Külön figyelmet érdemelnek az irodalom intézményes keretei: az irodalom feltételrendszere. Ezzel kapcsolatosan is megszorodtak, már-már gyakorivá váltak az olyan kezdeményezések és próbálkozások, amelyek korábban is előfordultak ugyan, de kivételként.

(Igaz, a korábbi kedvezőtlenebb körülmények, a nagyobb fenyegetettség közepette több elszántság és kockázatvállalás kellett hozzájuk, ráadásul ugyanazon körülmények miatt a legcsekélyebb kilátásuk sem lehetett sikerre.) Hadd említsem ezúttal csak az annak idején még irodalmi folyóiratként elképzelt Párbeszéd első létrehozási kísérletét, amely 1974-ben hiúsult meg. A (legalábbis) második, az Irodalmi Szemlével párhuzamosan megjelenő, tehát alternatív irodalmi folyóirat ügye továbbra is időszerű maradt, még ha a nyilvánosság előtt le kellett is venni a napirendről (egyedül Koncsol hangoztatta, utoljára 1976-ban). Nyilvánosságra csak 1987 nyarán kerülhetett ismét, mikortól a Fiatal Írók Köre kitartó kampányba kezdett a most már Poszt címen eltervezett irodalmi és művelődési folyóirat engedélyezéséért. Ez volt a keretek, a lehetőségek tágítását célzó legkorábbi megmozdulások egyike az itt tárgyalt, egyre mozgalmassabbá váló szakaszban, mintegy annak nyitánya. S ha ezt a fórumot, a Posztot - jóllehet eléggé magas szintig jutott el az indítvány, amelyet nem utasított vissza senki - nem sikerült is létrehívni (talán csak egyelőre), a javaslat mellett hamarosan továbbiak is megjelentek; leginkább figyelemre méltó közülük a kulturális-publicisztikai hetilap, illetve a negyedéves társadalomtudományi szemle tervezete.

A javaslatokon, terveken kívül szerveződések, új irodalmi és kulturális gócok (vagy azok kezdeményei) is keletkeztek és tevékenykednek alakítóik akaratából, mindennemű folyamodvány mellőzésével. E vállalkozások fontos előzménye volt az érsekújvári központú Iródia, majd talaja a (létrejöttének kompromisszumait megsínylő) Fiatal Írók Köre, legéletképesebb példája pedig a Stúdió Rt. a maga avantgardista estjeivel és fesztiváljaival, illetve a félszázada első független és demokratikus kisebbségi magyar íróegyesület Csehszlovákiában: a Magyar PEN Club Pozsony. A két utóbbi szerveződés közös és nyilván szükségképpen törekvése az Európa egészére kiterjedő nemzetközi kapcsolatok keresése és fenntartása.

E fejlemények s főként az őket magyarázó okok az írószövetségi Magyar Tagozat tevékenységét is felpozícionálták: megszületett a két évtizede halogatott alapszabálya, amelynek alapján a Tagozat már határozottabban érezteti jelenlétét a szellemi életben. Aktivizálódása nem nélkülözi az ellentmondásokat sem, ami a Tagozat helyzetére gondolva érthető is (állami irányítású, centralizált hivatásrendi monopolszervezet egyik szekciójáról van szó). Talán ezzel magyarázható, hogy a korábbinál nagyobb hatáskörű és bátrabban fellépő Tagozat működése tán még a konszolidáció éveivel összevetve is kevésbé váltja ki saját tagjainak érdeklődését. (Úgy látszik, ez a hosszú időn át fennálló monopolszervezetek közös sorsa...)

Az eddig elmondottak alapján vázolhatók fel a szlovákiai magyar irodalom jelenének és közeljövőjének szükségletei, amelyek egyben feladatai is. Vállalásuk vagy elhárításuk az a válaszút, amely irodalmunkat az igényesség és a megbecsültség, vagy pedig az önelégültség és a jelentéktelenség útjára viszi. A teendők három fontos körét említem meg közülük - nem idő- vagy értékrend szerint, inkább párhuzamosként, hiszen folyamatos munkálkodást kíván meg mindhárom.

Az első feladatkör az utóbbi húsz, negyven, illetve ötven év értékelése, pontosabban: feltárása és átértékelése kisebbségi irodalmunk történetében. (Az 1919 óta eltelt hét évtized - a polgári Csehszlovákia húsz esztendejével kezdődően - nagyjából így osztható fel négy szakaszra.) Ennek színvonalas végzéséhez elengedhetetlen néhány alapfeltétel. És éppen azok megteremtése, illetve megújítása (hungarológiai és társadalomtudományi kutatóbázisoké, publikációs fórumoké, a szakemberképzés rendszeréé, egyszóval intézményi és szervezeti kereteké és lehetőségeké) alkotja a második feladatkört. Sikerülése - legalábbis fokozatos, perspektívikus megvalósulása - nélkül nem lehet bizakodni a harmadik feladatkör megoldási esélyeiben sem. E harmadik kör nem egyéb, mint a kisebbségi szellemi élet és kultúra tagoltabbá, differenciáltabbá, plurális szerkezetűvé alakítása.

Ilyenformán, a több irányú lehetőségbővüléssel önmagát segítené (irodalmibbá lenni) az irodalom, amely - mint szó esett róla egyelőre a társadalomkutatás, a közélet, sőt a politika szóvivőjének szerepét is betölti nemegyszer. Ugyanakkor az irodalmon belüli differenciálódásnak is feltétele, a beszűkülésnek ellenszere a mozgástér tágulása: az egyközpontúság felváltása többközpontúsággal, az intézményes hierarchiáé pedig autonóm partnerszerveződésekkel. Mindenben pluralizmus kell, de a kultúrában ez elemi igény. Nem elegendő egy új folyóirat az Irodalmi Szemle mellett, sem a PEN Club a Magyar Tagozat mellett: új centrumokra van szükség mind a könyvkiadásban, mind a kulturális életben, mind a kisebbségi társadalom életében általában. Mindez közéleti, de irodalmi teendő is egyben, pontosabban: a létrejehető sokszínűbb, gazdagabb irodalom előfeltétele. Érdelemleges szlovákiai magyar irodalom hosszabb távon csak úgy lehetséges, ha már napjainkban mindent megtesz önmaga életének demokratizálásáért - „alulról”. Meg kell tennie annak ellenére, hogy komoly ellenállás tapasztalható máris az irodalmi pluralizmussal szemben, s nemcsak „felülről”, a hatalmi szférából eredően, hanem „belülről” is, mindazok részéről, akik a szellemi monopolhelyzetek felszámolásában cseppet sem érdekeltek.

A szlovákiai magyar kultúra és irodalom - egész Közép- és Kelet-Európához hasonlóan - a pluralizmus, a szabadság és a demokrácia kihívása, megteremtésének munkája előtt áll. Ha ez nem sikerül, az eredmény nem stagnálás lesz, hanem nemzedékeket sújtó visszaesés. Egyrészt azért, mert a demokratizálás kudarca a társadalmi élet minden területén visszavetné a kisebbségi törekvéseket (s pl.: a nyelvhasználat visszaszorulásával az irodalom is hanyatlásának indulna), másrészt elégszer igazolódott már (s nemcsak Szlovákiában), hogy a minden megghiúsított vállalkozás épp az örökös kezdeményező, a fiatal nemzedék szétszóródása, kisiklása révén kárhóztatta süllyedésre az irodalom egészét.

Vereségei és veszteségei mellett tanulság is az 1969 utáni húsz év: ma kevesebb az illúzió, és tudjuk, hogy csak a társadalom teljes demokratizálása lehet tartósan elfogadható és megnyugtató állapot és közeg. Magyarország fejlődése ezt ígéri napjainkban a magyar kisebbségeknek is. Azért nekik is, mert 1968 talán legmélyebb magyar tanulsága értelmében egy demokratikus Magyarország mint háttér és támogatás nélkül a kisebbség nem tud kellőképpen fellépni jogaiért és élni az esetleges lehetőségekkel. Fordított helyzetben viszont - s a mostani ilyen - az anyaország haladása és szabadabb levegője erőt, önbizalmat és optimizmust önthet a rá tekintő kisebbségekbe.

A szlovákiai magyar irodalom válaszútja ma a dezintegrálódás és degradálódás (beleértve a kedvük szegett alkotók eltávozásának lehetőségét is), illetve a stabilizálódás és újraartikulálódás. Ha képes megragadni a jobbik esélyt, s ha egyéb körülmények is szerencsésen alakulnak, akkor ez az irodalom jelentős része lehet az egyetemes magyar irodalom talán kialakuló új szerkezetének, amely megfelelője lesz az anyaországi és a kisebbségi magyarság közti, a jövő láthatárán kirajzolódó újszerű kapcsolatnak és megújuló egységnek. Ez az új összkép Magyarországból és a környező kisebbségi és regionális autonómiákból állna össze, és a Kárpát-medencei magyar nemzetömbnek, de kultúrájának, irodalmának is perspektivikus és dinamikus létformáját képezhetné - továbbá keretét a szomszéd népekkel való kiegyezésnek és modus vivendinek. Mindennek persze a birodalmi és nemzetállami határfalak és vasfüggönyök felszámolása az előfeltétele.

Egyik legtehetségesebb költőnk írta magáról 1982-ben, Magyarországra távozása után: „mint aki mostoháját veszti el s tudja erősen / édesanyja sohasem volt s nem lesz / ezután sem”. A költő a maga metaforikus nyelvén világos választ ad a régi kérdésre: honnan és főleg hová kitörni? A szerepkényszer, a pótcselekvés, az önáltatás világából, tehát a „mostohagyerekség” zártságából és bizonyosságából csak egyfelé vezethet kisebbségi irodalmunk útja, ha irodalomként akar folytatódni: a differenciáltság, a pluralitás, a partnerség egyetemes érvényű világába, tehát az „anyátlanság”, az örök condition humaine nyitottságába és bizonytalanságába.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 1.sz. (1990. január)

Pozsony-Budapest, 1989. november

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Államalkotó nemzetiségek

Néhány szó Gyönyör József könyvéről

Úgy alakult, hogy Gyönyör József könyve akkor érkezett hozzám, amikor *Rónai András* Térképezett történelem (Budapest, 1989) című kötetének olvasását épp befejeztem. Utóbbi könyvben is vannak statisztikai adatok a második világháború befejezéséig terjedő időre vonatkozóan, nemcsak Csehszlovákiát illetően, hanem valamennyi szomszéd államot felölelve, sőt azon túlmenően is, hála az Államtudományi Intézet által készített Közép-Európa Atlasz nyújtotta alapnak. Ennek az Intézetnek az élén állt Rónai András 1945-ig.

Rónai András könyvében olvashatjuk, hogy az 1921-es csehszlovák népszámlálás szerint Csehszlovákia lakossága nemzetiség szerint a következőképpen oszlott meg: 6,8 millió cseh, 2,0 millió szlovák, 3,1 millió német, 0,7 millió magyar, 0,5 millió kárpátorosz. Ezek az adatok csaknem egybeesnek a Gyönyör József könyvének 45. oldalán található statisztikai táblázatban foglaltakkal. A Szovjetunióhoz került Kárpátalja lakosságára Gyönyör József adatai feltehetően nem terjednek ki, mert könyvében ukrán (rutén) és orosz nemzetiségüként csak 102 313 fő van feltüntetve. A Csehszlovák Köztársaságnak tehát ugyanolyan nemzetiségi problémákkal kellett szembenéznie, mint a régi Monarchiának vagy éppen Magyarországnak - írja Rónai András (145.)

A második világháború után ez a nemzetiségi arculat lényegesen megváltozott. A német nemzetiségűeket zömében kitelepítették és 200 000 szlovákiai magyar kitelepítését is tervezte a csehszlovák kormány, de a magyar béke delegáció fáradozásának köszönhetően „csak” 100 000-nak kellett szülőföldjétől búcsút vennie, gyakorlatilag azonban ennél többen távoztak Csehszlovákiából. A magyarok eltávolítására nagy részben az 1946. évi, a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény keretében került sor. E sorok írója a lakosságcsere lebonyolítására létesült magyar-csehszlovák vegyesbizottság magyar tagozatának a titkára volt, és a bizottság csaknem minden ülésén részt vett. A vegyesbizottság tárgyalásainak anyaga épségben megmaradt és jelenleg az Új Magyar Központi Levéltárban XIX.-A-13/1-18. számú jelzet alatt van elhelyezve. Talán egyszer az utókor valamelyik történésze ennek is figyelmet szentel majd. Megérné, mert az akkori idők mélyebb megismerését segíthetné elő.

A fenti előzmények következtében a helyzet az 1980-as november 1-i népszámlálás tükrében országos viszonylatban a nemzetiségi megoszlás szerint a következőképpen alakult: cseh 9 691 122, szlovák 4 676 378, ukrán (rutén) és orosz 54 582, német 61 129, magyar 579 166, lengyel 68 176 (az 1921-es népszámlálás szerint 109 580), egyéb és ismeretlen 52 542 (az 1921-es népszámlálás szerint 130 134).

A továbbiakban csak a magyar nemzetiségű lakosságnak kívánunk figyelmet szentelni, elsősorban a szlovák lakossághoz viszonyítva. Feltűnő a szlovákság nagyméretű térhódítása: 1921 és 1980 között országos viszonylatban kb. kétmillióról négy és félmillióra emelkedett a létszáma, több mint kétszeresére: A magyar lakosság lélekszáma viszont 78 480 fővel csökkent.

Ami pedig a Szlovák Szocialista Köztársaság népességének nemzetiségi összetételét illeti, az az 1980. évi népszámlálás szerint így alakult: szlovák 4 317 008, (86,5%) - magyar 559 490 (11,2%). Bár a magyar lakosság statisztikai létszáma 7484 fővel nagyobb, mint tíz évvel azelőtt, az 1970-es népszámláláskor, a növekedés mértéke azonban - írja a szerző - túlságosan csekély, arányszáma pedig kerek egy százalékkal kisebb, mint 1970-ben volt (73.).

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 1.sz. (1990. január)

Érdekes és elgondolkasztó a könyv 76. oldalán található táblázat, amelyet érdemes külön kiemelni:

A népszámlálás éve	Szlovákia népessége	Ebből magyar nemzetiségű	
		Szám szerint	Százalékban
1921	3 000 870	650 597	21,7
1930	3 324 111	585 434	17,6
1950	3 442 317	354 532	10,3
1961	4 174 046	518 782	12,4
1970	4 537 290	552 006	12,2
1980	4 991 168	259 490	11,2

A szerző is rámutat arra, hogy az 1950-es népszámlálás eredménye még túlságosan magán viseli az 1945-1948. évi diszkriminációs intézkedések nyomait. A hatvanas években a magyar nemzetiségű lakosság 33 224 fővel gyarapodott, ami gyenge 6,4%-os növekedésnek felel meg és jelentősen elmarad a szlovákiai átlagtól (8,7%), majd a hetvenes évek során a tényleges szaporodás tovább csökkent, s 1980 végén még a statisztikai előrejelzésekről is messze elmaradt.

A szerző szerint a magyarság lélekszámának apadása okozati összefüggésben áll a fiatalság létszámának kedvezőtlen alakulásával (89.). Ez azonban véleményünk szerint csak az egyik ok. Egy másik ok, hogy az 1970-es népszámláláskor mindenkinek magának kellett eldöntenie, mely nemzethez vagy nemzetiséghez tartozik. Az anyanyelv azonban eltérhet a bevallott nemzetiségtől. Az 1980. évi utasítások szerint pedig a nemzetiség eldöntésénél az anyanyelv nem volt meghatározó tényező, sőt a bevallott nemzetiségnek nem is kellett összhangban állnia a személyi igazolvány bejegyzésével. Tehát opportunizmusból a magyar anyanyelvű személy is szlováknak vallhatta magát. Végül megemlítendő, hogy a vegyes házasságok (szlovák-magyar házasságkötés) esetében a gyermekek már általában a többségi nemzethez tartozónak érzik magukat, s erre az asszimilációs folyamatra a könyv szerzője is rámutat (76.).

A kötet szerzője különös figyelmet szentel a népesség nemzetiségi megoszlásának, így foglalkozik a népesség nemzetiségek szerinti területi elhelyezkedésével, és pedig a Cseh Szocialista Köztársaságon és a Szlovák Szocialista Köztársaságon belüli, továbbá külön a magyar nyelvterülettel, s megkísérli leírni e terület tekervényes határait. Majd rátér a lakosság demográfiai fejlődésének bemutatására, különböző kritériumok szerint. Ezek sorában a népesség iskolai végzettségének kívánunk különös figyelmet szentelni, mert a magyarság szempontjából ez az egyik döntő kérdés.

Csak a Szlovák Szocialista Köztársaság népességének műveltségi szintjét tekintjük át, a szerző könyvét véve alapul (132. és 133.). Az általános középiskolai végzettségükénél a magyar nemzetiségű lakosság részaránya emelkedett. Míg 1970-ben 10,2% volt, 1980-ban 11,7%. A szakközépiskolát végzettek tekintetében is hasonló a helyzet. 1970-ben a magyar nemzetiségű szakközépiskolát végzettek százaléka 6,6%, 1980-ban 6,9% volt, tehát itt is növekedés tapasztalható. Ennek ellenére - állapítja meg a szerző - a magyar nemzetiségű személyek aránya még mindig messze áll a magyar nemzetiségű lakosság számarányától (136.). A magyar nemzetiségű személyek az 1980-ban egyetemet és főiskolát végzett szlovákiai lakosok 4,9%-át tették ki (1970-ben ez 5,3% volt). Ez az arányszám sem éri el a Szlovák Szocialista Köztársaságban élő magyar nemzetiségű lakosság számarányának felét sem (137.). Túlságosan nagy a lemaradás, s a jelen körülmények között nehezen hozható be. Ez a jelenség lényegében véve a magyar tanítási nyelvű iskolák elégtelen hálózatának a következménye (137.). A szerző táblázatot közöl, mely megmutatja, hogy az utóbbi két népszámlálás eredményei alapján az egyes nemzetiségek képviselőinek hány százalékát képezik a főiskolai végzettségűek. A

legnagyobb lemaradás írja a szerző - a magyar nemzetiséget sújtja; csupán 1,6%-a rendelkezik felső fokú végzettséggel, s ez még a szlovákiai átlag felét sem éri el (137.).

Külön fejezetet szentel a szerző a cigány lakosság nemzetiségi megoszlásának. A szlovákiai cigányoknak csupán egyötöde vállalt 1980-ban közösséget a magyarsággal, zöme szlovák nemzetiségű cigánynak vallotta magát (141.).

Érdekesek az anyanyelvi hovatarozásról írottak is. A szerző megállapítja, hogy épp a magyarságnál mutatkozik lényeges eltérés az anyanyelv és a nemzetiség között. A különbség 51 107 főt jelent, ennyivel nagyobb a magyar anyanyelvűek száma. Ez az 1970. évi népszámlálás adatait tükrözi, mert az 1980-as népszámlálás adatlapja nem tartalmazott anyanyelvi rovatot. A magyar anyanyelvűek száma Szlovákiában 600 249, ami Szlovákia lakosságának 13,2%-át jelenti. Figyelemre méltó, hogy ez 9,2%-kal nagyobb, mint a magyarság nemzetiségi számaránya. Mindehhez a szerző hozzáfűzi, hogy a valóságban sokkal nagyobb azoknak a száma, akik magyarul beszélnek, a magyar hagyományokat ápolják és a magyar kultúra fejlesztését tekintik szívügyüknek (146.). Megállapíthatjuk tehát, hogy viszonylag sok magyar anyanyelvű lakos szlovák nemzetiségűnek vallotta magát, ami a többségi nemzethez való tartozás remélt előnyeivel függhet össze.

A könyv második részében a szerző a nemzetiségekkel kapcsolatos jogi vonatkozásokat összegzi. Rámutat azokra az ellentmondásokra, amelyek a nemzetiségeket érintő jogszabályokban mutatkoznak, továbbá arra, hogy a nemzetiségeknek nincsenek önálló és kollektív politikai vagy társadalmi (érdekképviseleti) szerveik (153.). A teljes egyenjogúság megvalósítása gyakran nehézségekbe ütközik, mert a nemzetiségeket anyanyelvük és kultúrájuk bizonyos fokig elválasztja a cseh és szlovák nemzettől. Ez az elkülönülés sok esetben hátrányos helyzetet teremt számukra (154.). A magyar nyelvű oktatásügy helyzetének javítását célzó intézkedések végrehajtása következtelenül történik (160.). A gimnáziumok magyar tanítási nyelvű osztályainak száma csökkenő tendenciát mutat. Az 1970. évi 152 helyett az 1979/1980. tanévben csupán 144 osztályt nyitottak, négy évvel később pedig csak 141-et. 1983-ban Szlovákiában, 10 önálló magyar tanítási nyelvű gimnázium működött, melyekben az 1983/1984-es tanévben 3747 diák tanult, a magyar nemzetiségű gimnáziumi tanulók száma pedig elérte a 4723 főt (169.).

A magyar nemzetiségű hallgatók számszerű lemaradása tapasztalható az egyetemeken és főiskolákon is (186.). A magyarság szlovákiai számarányához képest nagyon alacsony a szlovákiai egyetemekre és főiskolákra jelentkező személyek aránya. Még kevésbé kielégítő a felvették részaránya (187.). Ez is egyértelműen igazolja, hogy az oktatásügyben mindmáig nem sikerült következetesen érvényre juttatni a kormányhatározatokat.

Még néhány szót az államigazgatásról mondottakról (196. és köv.). Az „egyenlő lehetőségek” megteremtése még több helyen várat magára - írja a szerző. A helyzetet nagymértékben nehezíti az a körülmény, hogy az államigazgatási eljárás szabályai nem tartalmaznak olyan rendelkezést, amely rögzítené a hivatalos eljárás nyelvhasználatát. A nyelvhasználat jogának terjedelmét és feltételeit szabályozó törvény hiányában a nemzetiségek nyelvhasználatáról, annak módjáról és feltételeiről immár három évtizede az államigazgatás legfelső szerveinek határozatai rendelkeznek, nem mindig a legszerencsésebb módon. Így pl. egy 1973. évi kormányhatározat úgy rendelkezik, hogy a magyar nemzetiségű állampolgárok „szükség esetén anyanyelvükön képviselhetik problémáikat és kérelmeiket az állami szervekkel és szervezetekkel szemben” (199.). A nemzeti bizottságok ülésein szlovák nyelven vezetik a jegyzőkönyveket. Igaz, egyes magyarokta községekben még találkozunk magyar nyelven

vezetett jegyzőkönyvekkel, így a losonci és rimaszombati járásban. A szlovák nyelv tökéletesebb elsajátítása folytán azonban ez a gyakorlat már szintén megszűnőben van (204.).

A helységnevek magyar megfelelőjének hivatalos használata ma is megoldatlan kérdés. Még mindig nincs olyan jogszabály, amely valamiképpen tükrözné a nemzetiségi alkotmánytörvény szellemét (206.).

Ha a könyvet a maga egészében kívánjuk értékelni, a mérleg egyértelműen pozitív. A szerző nem akarja megszépíteni a valóságot, mely a magyar kisebbség szempontjából nem éppen kedvező. Örömmel láttuk, hogy volt bátorsága kimutatásaiban első helyen szerepeltetni a helység magyar nevét, s ezáltal sok, régen elfelejtett magyar elnevezést újjáélesztett. Helységnevjegyzéke pedig egyenesen hézagpótlónak nevezhető (233-238.).

A kötet tiszteletre méltó munka eredményeként született meg, statisztikai kimutatásai a részletek tekintetében is érdekes és hasznos felvilágosítással szolgálnak.

A Bevezetésben a szerző annak a reményének ad kifejezést, hogy könyve segítségével a nemzetiségek, s elsősorban a magyar nemzetiség képviselői lényegesen bővíthetik ismereteiket és otthonosabbá válhatnak sajátos jogaik érvényesítésében. Mindez elősegítheti, hogy a jövőben ne forduljanak elő, vagy esetleg megszűnjenek a nemzetiségi súrlódások, megerősödjék az egymás mellett élő nemzetek és nemzetiségek kölcsönös megismerése, bizalma és barátsága (13.). Ehhez azonban arra lenne szükség, hogy az „uralkodó” nemzet ne legyen „uralkodó”, hanem igyekezzék a nemzetiségeket felvirágoztatni, segíteni a nemzetiségi megbékélés szellemében. (*Madách Kiadó, Pozsony, 1989.*)

SOMOS PÉTER

Nemzetiségek vizsgálata Szlovákiában

Bevezetés az etnopszichológiába

A kassai Jozef Výrost és Alena Zel'ová szerzőpáros könyve, A nemzetiségi viszonyok szociálpszichológiai vizsgálata - Bevezetés az etnopszichológiába, szlovákul a pozsonyi Pravda kiadónál jelent meg 1988-ban.

A szerzőpáros több éves kutatómunka eredményeit tárja az olvasó elé. Célja, hogy a modern tudomány történetében egyre gyakoribb belső tagolódás eredményeként létrejött etnopszichológia módszereit felhasználva vizsgálja és bemutassa a Szlovákiában élő három legjelentősebb nemzetiség, a szlovák, a magyar és az ukrán fő etnikai jegyeit és egymáshoz fűződő viszonyát, és ezzel is elősegítse Csehszlovákia népeinek további fejlődését és közeledését. Felméréseik a Szlovák Tudományos Akadémia Kassán működő Társadalomtudományi Intézetének közreműködésével készültek, vizsgálódásuk súlypontja Kelet-Szlovákia vegyes lakosságú területe, de készültek szporadikus felmérések a nyugat-szlovákiai kerületben is.

A könyv bevezetője az alapfogalmak tisztázásával foglalkozik; több párthatározat és törvénycikkely „színezi” a tudományos stílust. Található itt idézet az SZKP KB XXVII. kongresszusán elhangzott jelentésből is, amely figyelmeztet az egészségtelen nemzeti izoláció, a lokálpatriotizmus és a valahonnan másfelől remélt segítségben bizakodók jelenlétére is. A CSKP KB határozatának ismertetésével biztosítja az olvasót arról, hogy a nemzetek és nemzetiségek felvirágoztatásának és egymáshoz közeledésének kérdése a kommunista párt egyik legfontosabb feladata. Annak ellenére, hogy a témakör alapfogalmainak tisztázására a szerzők tág teret hagytak, néhány kardinális kérdés megválaszolatlan maradt.

A nemzetiségek kialakulása és jelenlegi helyzete Csehszlovákiában című fejezet túlon túl tömör. A történelmi áttekintésre alig maradt hely, a szerzőpáros megelégedett a burzsoá köztársaság és a szocialista állam nemzetiségi viszonyainak néhány soros összehasonlításával és a hatályos nemzetiségi törvények rövid ismertetésével. A témában járattan olvasó számára ez a nagyvonalúság a későbbiek során értelmezési zavarok forrása lesz.

Az etnikai problémák előfordulását a pszichológia történetében azonban mélyrehatóan tárgyalja a könyv. Alapos ismeretekről tesz tanúbizonyságot a szerzőpáros a „nyugati” és a marxista felfogás bemutatásánál. A nyugati iskola elvitathatatlan érdeméért értékeli a sokrétű elméleti munkát, a számtalan felmérést, kísérletezést, de módszerét globálisan koncepciótlannak tartja; kijelenti, hogy megállapításait, eredményeit sokszor „reakciós” célokra használják fel. Feltétlen bizalmat szavaz a marxista-leninista módszerek, e felfogás hívei közt megemlíti a magyar Hunyadi munkásságát is, miközben jelzi, hogy a szocialista országokban az etnopszichológia gyermekcipőben jár, csupán elméleti síkon létezik. Vonatkozik ez a sokat idézett szovjet szerzők munkásságára is.

Az etnopszichológia alapfeladatát a szerzőpáros az etnikailag determinált és pszichikailag regulált viselkedés vizsgálatában látja. Az etnopszichológia a szociális makroközösségekben lejátszódó szociálpszichológiai jelenségek indikátora. Feladatát az etnikai magatartás, a kapcsolatteremtés, a verbális megnyilvánulások, az önértékelés, az értékrendek, előítéletek, sztereotípiák, a bilingvizmus és multilingvizmus értékelésével, illetve vizsgálatával hajtja végre. Egyik legfontosabb kutatási területe az etnikai magatartás kialakulásának és tartalmának analízise. Figyelmeztet rá, hogy az etnikai öntudat kialakulásában nagyon fontos szerepet játszik a kultúra és történelem részletes ismerete. Felmérései bemutatásánál a szerzőpáros visszatér erre a kérdésre, figyelmeztetvén, hogy az adatfeldolgozás érdekében a

kutató (a kérdőbiztos) sohasem elégedhet meg a vizsgált személy verbális megnyilvánulásával, vagyis azzal, hogy a vizsgált személy nemzetisége meghatározásánál kijelenti: „magyar (szlovák) vagyok”, ami ugyan lényeges, ám korántsem elegendő az etnikai öntudat meghatározásához. A szerzőpáros magyar forrásokat is idézve leszögezi: a meghatározás akkor egyértelmű, ha a vizsgált személy a jelzett etnikumra vonatkozó történelmi kérdésekre, aktuális problémákra kimerítő választ ad, ha ismeri az adott etnikum jellegzetes vonásait, szokásait, hagyományait. Ezután ide vonatkozó felmérései eredményeit publikálva, a szerzők kimutatják, hogy a nemzetiségi törvény ismerete még a kisebbségi lakosság körében sem kielégítő. Minél alacsonyabb a megkérdezettek műveltségi szintje, annál hiányosabbak a válaszok. A nemzetiségi jogok vizsgálatánál kiderül, hogy legkevesebben (a magyar megkérdezettek mindössze 62%-a) az anyanyelvhasználat jogát ismerik. A felmérések zömében rosszabb eredményeket felmutató ukránok ezt a jogukat jobban ismerik (76,4%). A szülők és gyermekeik nemzetiségének alakulását vizsgáló felmérés adatai szerint a magyar nemzetiségű szülők gyermekeinek 22%-a más nemzetiségűként van bejegyezve.

A „nemzeti karakter” kifejezés körül mindmáig dúl a vita. A szerzőpáros megkérdőjelezi a kifejezés valóságtartalmát. A „nemzeti karakter” ugyanis tudományosan nem bizonyítható, nem mérhető és pontosan nem definiálható. Ebben a kérdésben a szovjet szerzőkkel is vitába keverednek, néhányan ugyanis, a marxizmus klasszikusait idézve, bizonygatják a kifejezés létjogosultságát. Végül a leningrádi Kon szellemes érvelését is felhasználva, a szerzőpáros elveti ezt a meghatározást és helyette az értékorientációk, példaképek, önképek kialakulásának közös jegyeiből kíséri meg az ún. „nemzeti jellegzetességek” meghatározását.

A vonatkozó felmérés szerint a Kelet-Szlovákiában megkérdezett magyar fiatalok példaképválasztásának sorrendje a következő:

diáktársaikat	28,29% választotta példaképül
családtagjaikat	17,71% választotta példaképül
színészeket	10,07% választotta példaképül
neves személyiségeket	9,30% választotta példaképül
pedagógusokat	8,69% választotta példaképül
barátaikat	8,63% választotta példaképül
sportolókat	6,35% választotta példaképül
szomszédokat, ismerősöket	4,99% választotta példaképül
film- és irodalmi hősöket	3,78% választotta példaképül
énekeseket és csoportokat	2,19% választotta példaképül

A film- és irodalmi hősök, a színészek és a sportolók csoportjában megvizsgálták a példaképek nemzetiségi hovatartozását is. A magyar fiatalok

50,12% választott magának magyar nemzetiségű példaképet,
 9,31% választott magának szlovák nemzetiségű példaképet,
 40,67% választott magának más nemzetiségű példaképet.

Egy másik vizsgálat az önértékelés és az énkép kialakulásának folyamatába nyújt betekintést. Az önértékelés folyamatában jelentős szerepet játszik a kognitív és affektív tartalom. Az énkép az önértékelés eredményeként alakul ki, és az egyén konkrét fejlődési jellemzőin kívül hatással vannak rá az egyén szociális feltételei. A vizsgálat alapkérdése az volt, hogy milyen mértékben befolyásolja az etnikai hovatartozás az énkép kialakulását a fiataloknál. A Leary

interperszonális diagnosztikai. kérdőívének felhasználásával elvégzett vizsgálat adatai igazolták azt a feltevést, hogy a nemzeti hovatartozástól függően különbségek mutatkoznak az adolescens énképének és ideális képének kialakulásában. A szlovák és magyar gimnáziumok diákjai az énkép kialakításánál az energikus, ambiciózus interperszonális viselkedést, a tekintélyt parancsoló fellépést, a versenyszellemet és a határozottságot minősítették a legfontosabbnak. Ezzel szemben az ukrán diákok a barátságos, alkalmazkodó interperszonális kapcsolatok, egymás megbecsülése és a szimpátián alapuló kapcsolatok hívei voltak. Az értékrendszer kutatásának legfőbb kérdése az volt, létezik-e, és ha igen, milyen mértékben befolyásolja a nemzetiségi hovatartozás az egyéni értékrendet; a vizsgálat azonban ilyen különbségeket nem mutatott ki. Az értékorientáció kialakulásában a nemzetiségi hovatartozás nem játszott szerepet. A szerzők ezt a tényt a szocialista életmódnak, a kultúra internacionalizálódásának, a nemzetek és nemzetiségek szocialista együttélésének javára írják.

Figyelemre méltó eredményeket hozott a szociális interakciók etnikai függőségének elemzése, az interetnikus kapcsolatok etnopszichológiai vizsgálata.

A szomszéd etnikum tagjaival fenntartott, az egyén aktivitásának minden területére kiterjedő (munkahelyi, társadalom-politikai, magánéleti) kapcsolatrendszer alapvetően hat az egyén nézeteire, meggyőzésére, érzelmeire, céltudatos cselekedeteire és egész viselkedésére. A fő vizsgálódási terület a kapcsolatok intenzitásának elemzése, a magatartás analízise a vizsgált terület nemzetiségi viszonyaitól függően. A felméréseket a következő vegyes lakosságú területeken végezték el:

Kassa - túlnyomórészt szlovák lakosságú,
Rozsnyó - nemzetiségi egyensúlyhelyzet,
Királyhelmece - a magyar lakosság van túlsúlyban.

A kassai szlovákoknak lényegesen kisebb intenzitású kapcsolata van a magyarokkal, mint a rozsnyói szlovákoknak. A legintenzívebb kapcsolata a magyarokkal a királyhelmecei szlovákoknak van. Analóg helyzet áll elő, ha a kapcsolatok intenzitását a magyarok szempontjából értékeljük, tehát a királyhelmecei magyaroknak a legrosszabb, a kassai magyaroknak a legintenzívebb a kapcsolatuk a helybéli szlovák lakossággal. A felmérés konklúziója tehát az, hogy vegyes lakosságú területen a domináns nemzet magatartása határozza meg a kapcsolatok intenzitását.

A kassai szlovákok negatívabban ítélték meg a környezetükben élő magyarokat (munkatársi, baráti és rokon kapcsolatokban), mint a rozsnyói vagy a királyhelmecei szlovákok. A szerzők ebből azt a következtetést vonják le, hogy a kölcsönös kapcsolatok nagyobb valószínűsége, mely a terület nemzetiségi összetételének függvénye, pozitív hatással van az interetnikai magatartásra.

A magyarok szlovákokhoz fűződő viszonyának vizsgálata nem mutatott analóg eredményt. Magatartásuk a szlovákokkal szemben mindhárom vizsgált városban és minden vizsgált kapcsolatban egyformán volt pozitív. A szerzők megállapítása szerint a magyarok magatartásának kialakulásában a döntő szerepet a szlovák nemzet államalkotó szerepének tudatosítása játszotta, és nem az, hogy az adott területen milyen a szlovák nemzetiségűek számaránya. Döntő jelentőségű volt ezenkívül az a tudat, hogy Szlovákia területén, a szlovákokkal közös államban élnek, valamint ehhez az államhoz való tartozásuk tudata.

A szerzők mindebből azt a végkövetkeztetést vonják le, hogy a nemzetiség magasabb számaránya egy adott területen kedvező hatással van a többségi nemzet velük szemben kialakított magatartására. A szlovák nemzetiségűek domináns helyzete vegyes lakosságú területeken negatív magatartásformák kialakulásához vezetett a kisebbséggel szemben.

Az anyanyelvhez, a nemzeti sajátosságokhoz és tradíciókhoz, a nemzeti intézményekhez (rádió, tv, sajtó), valamint a nemzetek és nemzetiségek közeledéséhez és a más nemzetiségűekhez fűződő viszony vizsgálatával az intraetnikus és interetnikus magatartást vették szemügyre a kutatók a szlovák, magyar és ukrán tannyelvű gimnáziumok tanulóinál. Az anyanyelvhez és a nemzeti intézményekhez a magyar diákok viszonya volt a legjobb, de ugyanők voltak azok, akik a legnegatívabban ítélték meg a nemzetiségek aktuális helyzetét, valamint a nemzetiségek közeledésének lehetőségét is. Általánosságban elmondható, hogy a nemzetiségi diákok érdeklődésének homlokterében az anyanyelv ápolása és a nemzeti hagyományok megőrzése áll, míg a szlovák diákoknál ez a két dolog már „magától értetődőbbnek” tűnik.

Megjegyzendő, hogy a magyar diákoknak, pozitív magatartásuk ellenére, nem volt pontos elképzelése a nemzeti intézmények működéséről, szerepéről. Anyanyelvükhöz, nemzeti sajátosságaikhoz, a hagyományokhoz fűződő viszonyuk sem bizonyult tudatosnak.

A szocialista viszonyok közt kialakult etnikai magatartás vizsgálatánál a szerzők alaptétele a következő: a történelmi értelemben vett nemzetiségi probléma; az elnyomás, az egyenlőtlen gazdasági, szociális, politikai és kulturális helyzet már a múlté, a nemzetek és nemzetiségek egyforma jogokat élveznek, mely az emberek tudatában is visszatükröződik, ezért nem várható nagy különbség (pozitív-negatív folyamatban) az egyes népcsoportok etnikai magatartása között. Az etnikai magatartásra nagy hatással van a marxista-leninista szellemben megoldott nemzetiségi kérdés, az ebből fakadó szocialista hazafiság és internacionalista gondolkodásmód. Az etnikai magatartást formáló külső tényezők közül a szerzők különös fontosságot tulajdonítanak az adott állam történelmi, gazdasági, politikai, ideológiai és kulturális viszonyainak, valamint nemzetiségi szerkezetének.

Jozef Výrost és Alena Zel'ová könyvének áttanulmányozása után az olvasónak vegyes érzelmei, fura gondolatai támadnak. Elismeri és dicséri a tanulmányt úttörő jellege miatt. Értékeli az alkotók felkészültségét, tudományos hozzáállását, tapasztalatát, céltudatos munkáját. A szerzők elméleti fejtegetései lekötik figyelmét, felméréseiket izgatottan tanulmányozza, érdekesnek, tanulságosnak tartja, bár a szerzőpár következtetéseivel sok helyen vitatkozik. Hiányolja az eredmények gyökerekig hatoló elemzését. Nem kételkedik a szerzők jóhiszeműségében sem, adataik valóságtartalmát sokszor mégsem fogadhatja el. Ami kimondottan zavarja az olvasót, az az egyoldalú megközelítés, a „burzsoá” elméletekkel fáradhatatlanul vitatkozó, hajlíthatatlan, kompromisszumra képtelen gondolatmenet. A politikai és ideológiai elemek túldimenzionálása, a marxista-leninista elképzelések hipertrofizálása és túlidealizálása, főleg a nemzetiségi viszonyok tárgyalásánál, a csehszlovák nemzetiségpolitika értékelésénél szkeptikussá teszi az olvasót. (Lásd az utóbbi évek e vonatkozású történéseit a szocialista országokban.) E felfogás következményének tartja az olvasó a téma obligát-optimista megközelítését és néhány kardinális kérdés megkerülését, ill. bagatellizálását. A szerzőpáros nem definiál olyan alapfogalmakat, mint pl. a nemzetiség, a kisebbségi létforma, a kisebbség viszonya az anyanemzethez. Nem vizsgál meg olyan, a téma szempontjából rendkívül fontos pszichológiai kategóriákat, mint pl. az elhárító mechanizmusok kérdése, a tolerancia, a büntudat problémája. Tanulságos lett volna, ha olyan „kényes” témákról, mint az előítéletek, sztereotípiák, ezek kialakulásáról és tartalmáról, a toleranciaszintről, saját nemzetük múltjáról és jelenéről, valamint a többi nemzet ismeretéről is készül egy-egy felmérés.

Azt is felrója a szerzőknek, hogy a felmérések körülményeinek - egyébként precíz - ismertetéséből kimaradta vizsgálatot végző kérdezőbiztosok pontos ismertetése (nemzetisége, a kommunikáció nyelve, a téma ismertetésének módja, a kérdezőbiztosok viszonya a vizsgált személyekhez). Köztudott ugyanis, hogy egyes emberek gyakran ténylegesen egymásnak ellentmondó attitűdöket rejtegetnek magukban és a helyzettől, ill. a vizsgáló személytől függően vallhatják egyiket vagy másikat. (*Nakladatel'sto Pravda, Bratislava 1988*)

FRIED ISTVÁN

A szlovák és a magyar komparatiztikai kutatás néhány kérdése

Aligha vitatható, hogy a komparatiztikának többször megállapított világválsága ellenére mind a szlovák, mind a magyar irodalomtudomány egyre újabb, az összehasonlító irodalomtudomány körébe tartozó művekkel gazdagítja a diszciplínát. Míg a szlovák irodalomtudományban virágzását éli a komparatiztika *elmélete*, addig a magyar irodalomtudományban egyfelől a kapcsolattörténet, másfelől a világirodalmi folyamat egyes korszakainak kutatása mondható jelentősnek. S ez összefüggésbe hozható és hozandó a két irodalomtudomány modern korszakának genezisével. A szlovák „criticism” (irodalmi gondolkodás) forrásait, ihlető tényezőit a Veszelovszkijtől származó történeti poétikában, az orosz formalista iskolában és a cseh-szlovák strukturalizmusban jelölte meg az egyik kutató,¹ míg a szlovák strukturalizmus létrejöttében egy másik kutató az orosz formalista iskolának és a cseh strukturalizmusnak tulajdonított fontos szerepet, valamint a bécsi kör filozófiájától inspirált Igor Hrušovský egyetemes metodológiájának.² Ezzel szemben a magyar irodalomtudományban a XIX. században sokkal szélesebb mezőn és több részterületen bontakozott ki a pozitívizmus, például a tárgy- és motívumtörténeti kutatásban, a műfaj történeti monográfiák egész sorában, majd a két világháború között a szellemtörténeti módszer, illetve az az irodalmi gondolkodás, amelynek meghatározó műfaja az „essay” volt, bölcséleti kiindulópontja pedig egyfelől Oswald Spengler ciklikus művelődéstörténeti elképzelése, másfelől a spanyol nemzetkarakterológia és filozófia (Orlega y Gasset és S. Madariaga, kevésbé Unamuno).

Mindezek a hagyományok az 1940-es évek végén megtörni látszottak. A szlovák strukturalizmus krónikása - jellemző módon 1949-cel zárja kötetét;³ ez az esztendő kedvezőtlen fordulatot hozott a magyar irodalomtudományban is. Hozzá kell azonban tennünk, hogy mindkét irodalomtudomány szívósan bizonyult, túlélte a „pangás” időszakát, amely mindenekelőtt elméletellenes volt (s ez az idegenkedés az elmélettől a magyar irodalomtudományról *ítélkezők* gondolkodási reflexeiben tovább élt, talán még ma is él burkolt formában), de kedvezett a filológiai aprómunkának. Ezekben az években alapozódtak meg azok a kritikai kiadások, írói levelezéskötetek, szövegkiadások, amelyek az adott nemzeti irodalom elemzésének alapfeltételei, s amelyekkel jórészt adós maradt a szlovák (és részben a magyar) pozitívista irodalomtörténet.

A „túlélés” személyi feltételei biztosítva voltak: amint lehetőség nyílt rá, a szlovák és a magyar komparatiztika újraéledt, a magyar komparatiztika előbb szűkebb körben, majd bekapcsolódva a nemzetközi tudományos munkamegosztásba, az AILC (ICLA) keretében kezdeményező szerepet vállalt,⁴ a szlovák komparatiztika pedig kidolgozta a maga rendszerét, elméletileg-bölcséletileg megalapozott metodológiáját, és újabban merész kísérletek sorozatában, szintén nemzetközi összefogással, igyekszik új alapokra fektetni - immár nem a hagyományos komparatiztikát, hanem - a nemzetközi irodalmi folyamatot (interliterary process), és ennek révén közelíteni ahhoz a felfogáshoz, amely a komparatiztikában mintegy világirodalom-tudományt tételezett.⁵ Míg a szlovák irodalomtudományban erőteljesebben érvényesült a „szláv” hagyomány, Mikuláš Bakoš közvetítésével és értelmezésében az orosz formalizmus és a történeti poétika, addig a magyar irodalomtudomány részint az 1930-as, 1940-es esztendőök világirodalmi-esszéírói kezdeményezéseit igyekezett korszerűsíteni (s itt adott volt az „esszéíró nemzedék” egyik jeles képviselőjének, a szürrealista regénnyel a magyar irodalomban debütáló Sótér Istvánnak a személye), részint a korszerűbb és frissebb módszerek felé tájékozódva, a Helikon című folyóirat tematikus számaival egy-egy irodalomtudományi iskoláról adott hírt (a strukturalizmustól a recepció-esztétikáig, a francia vagy az olasz irodalomtudományi

törekvésektől a beszédaktus-elméletig).⁶ S míg az irodalomelmélet nem egyszerűen megújulni, hanem konstituálódni látszott, és a hagyományos-filológiai kutatás (hol békésen, hol kevésbé békésen) együtt élt az időben újabb keletkezésű módszertanokkal, addig az irodalomtudományi gyakorlatban jó darabig és számottevő sikerrel (s nemcsak filológiai jellegű eredményeket a magáénak mondhatóan) a bilaterális kötetek sora jelent meg mind a magyar, mind a szlovák tudományban, és ezen kötetek között éppen a cseh-szlovák-magyar tanulmánygyűjtemények, a feldolgozott anyag mennyiségét és a feldolgozás módját szem előtt tartva, a kiváltképpen jelentőseknek mondhatók.⁷ A szlovák-magyar (cseh résztvevőkkel gazdagított) értekezletek résztvevői és az értekezletek előadásait tartalmazó publikációk mellett olyan kutatók kapcsolódtak be a kapcsolattörténeti jellegű tanulmányok írásába, akik ugyan nem elsősorban ezen a területen alkottak fontosat, de itt is igazolni tudták a közös problémák, az irodalmi érintkezések, a tematológiai vagy műfaj-történeti problémák feldolgozásának, továbbá a szó legszorosabb értelmében vett összehasonlítás célszerű művelésének jogosságát (s most nem Sziklay László és Dobossy László monografikus feldolgozást igénylő munkásságára gondolok, mivel ők a szlovakológiának és a bohemisztikának mindkét, illetve mindhárom irodalomtudomány számára példamutató egyéniségei, mégcsak nem is Richard Pražák vagy Rákos Péter nem kevésbé fontos és a történeti vagy a verstani kutatás szempontjából is úttörő tevékenységére, hanem például Milan Pišútra⁸ vagy Karel Krejč íre,⁹ akiknek egy-egy, témája szerint a genetikus érintkezési területre [geneticko-kontaktová oblast'] tartozó tanulmányából messzeható következtetést lehet - kellene vagy kellett volna - levonnunk).

S bár a szlovák irodalomtudomány számos képviselője a szlovák irodalomnak és irodalomtudománynak elsősorban „szláv” elkötelezettségét és kapcsolódásait regisztrálja,¹⁰ míg a magyar irodalomtudomány a magyar irodalmat és irodalomtudományt más típusú nemzetközi irodalmi csoportban (medziliterárne spoloč enstvo) véli elhelyezni, éppen az irodalomtudományi kapcsolatok, azaz a közös vállalkozások révén (az adódó nyelvi nehézségek ellenére) a két irodalomtudomány dialógusa folyamatos, jóllehet sokkal intenzívebb is lehetne, és a terminológiai (s nemcsak terminológiai) eltérések és különbözőségek ellenére számos vonatkozásban adottak az együttműködés feltételei.

A jelen szlovák komparatiztikáját mindenekelőtt az új utak keresése jellemzi, Dionýz Ďurišin vezetésével tanulmánykötetekben kísérli meg a világirodalom, a világ- és a nemzeti irodalom egymáshoz való viszonya, valamint ama folyamatszerűség modellálását, amely a világirodalmi és a nemzetközi irodalmi mozgásokban dokumentálódik. A Ďurišin által szerkesztett tanulmánykötetekben¹¹ a szerzők a fogalmi rendszer egyes tényezőinek körülírására és lehetséges meghatározására törekszenek, valamint két irodalom „konfrontációja” vagy egy nemzetközi irodalmi csoport jellegzetességeinek földerítése révén a nemzeti és a világirodalom között elterülő mező karakterének kimutatására. Az egységes terminológia alapján szerkesztett kötetekből kitetszik, hogy az egyes irodalmi régiók (és alrégiók) politikai-állami, földrajzi, nyelvi és ritkábban egyéb kritériumok szerint szerveződnek, olykor több szempont együtt is érvényesülhet. Aggály elsősorban ott merülhet föl, hogy az egyes kutatók meghatározási kísérleteit és rendszeralkotási szempontjait olykor nem a régióba valamilyen szempont szerint besorolható valamennyi irodalom adott korszakának tanulmányozása szabja meg, hanem a kutató nyelvtudása vagy (rosszabb esetben) más irányú elkötelezettsége. Így például az a fajta - nyilván vitatható - gondolat nem kaphat visszhangot, mint: létezik-e valaminő Monarchiairodalom, illetve a Bécs-Prága-Budapest-Zágráb „négyyszög” kultúrája a XIX. század végén, a XX. század elején miféle szerepet játszik az adott térségben (nem pusztán az irodalomban, hanem általában a kultúrában, a mentalitásban, a populáris kultúrában, stb.). Természetes, hogy ez a probléma a magyar kutatókat jobban foglalkoztatja, mint a szlovákokat, kevésbé természetesnek tetszik azonban merő állami-hatalmi közösségnek nevezni annak a

képződménynek (nevezetesen az Osztrák-Magyar Monarchiának) kultúráját vagy kulturális együttesét, amely a városrendezésben, a „komoly” és a szórakoztató zenében (operett), valamint a művészetekre vonatkoztatva a szimbolizmus, a szecesszió, az újromantika megjelenési formáiban, a színházi életben (a szcenikától kezdve a megvalósult előadásokban érvényesülő stíluspluralizmusig, olykor eklektikáig) számos és elsősorban osztrák, valamint „nyugati” és magyar kutató által bemutatott, dokumentált hasonlóságot, párhuzamot, megfelelést hozott létre. S itt tüstént hangsúlyoznunk kell, hogy nincsen olyan magyar kutató, aki a maga Közép-Európa - vagy Kelet-Közép-Európa - fogalmát azonosítaná az egykor volt Monarchiával, még az ún. dualista korszak XX. századi évtizedeit szem előtt tartva sem. Egyébként is: történészek és irodalomtörténészek más-más régió-fogalommal élnek (a történészek egy része egységes Kelet-Európában, más része Európa három történelmi régiójában gondolkodik,¹² az irodalomtörténészek egyike-másika Kelet-Közép-Európát mond, más része Kelet- és Közép-Európát s így tovább). Ezzel kapcsolatos, hogy a magyar irodalomtudományban a hangsúly csak részben helyeződik a régió problémájára, sokkal inkább egyes korszakok szintetikus feldolgozására, irodalmi irányok és stílusok egész régiót átfogó mozgásának kutatására. Mindez nem az elméleti érdeklődés hiányát jelenti, hanem az elméleti érdeklődés más irányát, másféle fogalmi hierarchizálást.

Ugyancsak eltérő módon jelentkezik a (mondjuk így: hagyományos) komparatiztika egyes részterületeinek művelése a szlovák és a magyar irodalomtudományban, mint például az irodalom és a társművészetek viszonya, az intertextualitás kérdése (mely nyilván összefüggésbe hozható olyan magyar regények megszületésével, amelyben megnőtt az idézetek és önidézetek szerepe, valamint a magyar irodalom több jeles egyéniségének törekvése olyan szuperstrukturált szöveg létrehozására, amelynek elemzését az intertextualizmus segítheti, végezetül a Bahtyin- és Bulgakov-recepció, amely magával hozhatja például a Julia Kristeva tanulmányaiban való elmélyedést), a recepcióesztétika jaussi tételeinek népszerűsödése vagy a hermeneutika elterjedése. Hozzá kell tennünk, hogy a magyar komparatiztikában jelenleg a nemzedékváltás időszakát éljük; az 1962-ben megrendezett nagy hatású és tudománytörténetileg határkövet jelentő budapesti konferencia kezdeményezői, szervezői, előadói küldetésüket maradéktalanul teljesítették, s részben még ma is ott vannak a nemzetközi tudományos életben (néhányan közülük meghaltak), de mögöttük és mellettük egy másik, náluk fiatalabb generáció kért és kapott szót. A szlovák irodalomtudományban Dionýz Ďurišin és csoportja az 1960-as évektől kezdve hívta föl magára a figyelmet;¹³ Ďurišin kézikönyvének angol, német, magyar és orosz fordítása után francia, német, magyar, orosz, spanyol nyelvű tanulmányaival, valamint ezeknek a tanulmányoknak széles körű vitájával a följebb jelzett területeken alapozta meg a további kutatás (és vita) lehetőségét. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a magyar komparatiztikában lényegesen kisebb mértékben találkozunk ilyen szervezett, egy célba tartó csoportmunkával, a megjelenő tanulmánykötetek inkább a módszerek különféleségét, így az egységesen elfogadott terminológia hiányát igazolják.¹⁴ S ez feltétlenül hátrány abból a szempontból, hogy a vitákban először is le kell írni, hogy a használt fogalmakon ki mit ért. De talán előnyös is ez a szétszórtság és megosztottság, mivel az egyes fogalmak teherbírását jobban próbálhatja meg a kutatás, a nézetek különfélesége pedig mind a példaanyag mennyiségében, mind pedig a módszerek változatosságában, a szempontok sokféleségében gyümölcsözik. A szlovák kutatás magas fokú szervezettsége viszont egy adott terület teljes mélységének feltárásával járhat; azaz annak a néhány fogalomnak egyértelművé tételével, amely a komparatiztikának Ďurišin által kezdeményezett új rendszerében a leglényegesebbnek tetszik, azaz itt a kutatás új alapokra helyezéséről van szó, a nemzeti irodalmak adottságaiból merítő, azokra alkalmazható fogalmak helyébe egyetemesebb és az általánosításra alkalmasabb terminus technicusok bevezetéséről. Más kérdés, hogy a kétoldalú vagy csupán egyes régiók megkülönböztető jegyeit kifejező meghatározások milyen mértékben

alkalmasak más, gyökeresen eltérő régiók jellemzésére. Annyi máris bizonyosnak tetszik, hogy az egyes nemzeti irodalmak, korszakok, költők konfrontációjának helyébe lépő próbálkozások az irodalmi régiók (a nemzetközi irodalmi együttesek, csoportok) leírására az eddig kevésbé vagy nem elég hangsúlyozottan emlegetett problémák újszerű kutatását eredményezhetik; s míg Ďunšín és csoportja elméletileg közelíti meg például a svájci - nemzeti? - irodalom kérdését, addig a Helikon című folyóirat svájci, majd újabban kanadai tematikus számában¹⁵ közelít ugyanehhez a problémakörhöz, s itt olyan érdekes és nemcsak a svájci vagy kanadai irodalmak kapcsolatrendszerében jelentkező kérdések merülnek föl, mint a kétnyelvűség, a kettős kulturáltság jelensége. S a nemzetközi irodalmi csoportok és a nemzeti irodalmak egymáshoz való viszonya fölveti a nemzeti irodalom meghatározásának új lehetőségét is - gondoljunk az osztrák, a német, a svájci német irodalmak jellegére (s a németen belül a másféle feltételek között fejlődő NDK- és NSZK-beli irodalmakra¹⁶); s ezzel rokon problémának tetszik a szlovák és a magyar - nemzeti - irodalom jellege, hiszen szlovák irodalom nemcsak Szlovákiában, magyar irodalom nemcsak Magyarországon létezik.

Ez viszont a lehetséges közös gondolkodásra, közös kutatásra készlet, márcsak azért is, mert a nemzetközi irodalmi közösségek tipizálása, részletekbe menő és az eddigieknél még pontosabb leírása valóban csupán csoportmunkában képzelhető el. Még hozzá nem pusztán az irodalom, hanem a történelem kutatóinak részvételével is, megkísérelvén tisztázni a nemzet, a nemzetiség, a nemzeti kisebbség koronként és feltehetőleg bizonyos mértékben régióként változó fogalmát, jellegzetességeit. Ezen a helyen kell hangsúlyoznunk azt a (számunkra vitathatatlan) tényt, hogy éppen a szlovák és a magyar irodalom vonatkozásában elengedhetetlennek tetszik a kapcsolatok, érintkezések különböző fajtáinak állandó kutatása; annak a ténynek szem előtt tartása, hogy a két nép és így a két irodalom is évszázadokig egy államközösségben élt (és él más módon ma is), s az irodalom létezési feltételeit vizsgálva kiváltképpen a műveltség- és ízléstípusokra tekintve igen sok közös tényezőről adhatunk számot. Aligha tévedünk, ha az eddigi kutatások alapján arról szólunk, hogy a szlovák és a magyar irodalom kapcsolatrendszerében más mozzanatok figyelhetők meg, mint a szlovák francia vagy magyar-francia irodalmak érintkezéseiben, viszont például a XX. század irodalomfejlődését nyomon kísérve hasonlóságok mutathatók ki a szlovák, illetve a magyar irodalomnak a franciához való viszonyában, akár a fordításra kiválasztott művek, akár a recepció egyéb formái tekintetében. Ez nemcsak arra jogosít föl, hogy továbbra is higgyünk abban, miszerint a szlovák és a magyar irodalom azonos régióba tartozik, hanem arra is, hogy ennek a régióknak bizonyos sajátosságaira egyrészt a két irodalom változó kapcsolataiból, másrészt recepciók folyamataiból néhány következtetést levonjunk.¹⁷ Ahhoz azonban, hogy ezt megtehesük, a jövőben sem szabad elhanyagolnunk a kapcsolattörténeti kutatást, amelyet magyar részről egy messze nem hibátlan, de a legfontosabb adatokat mégis tartalmazó és így használható bibliográfia¹⁸ segít, míg szlovák részről (az értekezéseken kívül) egy nem egészen szerencsés kézzel válogatott szöveggyűjtemény, amely valamiféle betekintést mégis enged egy meghatározott korszak szlovák-magyar irodalmi kapcsolatainak alakulásába.¹⁹ Annyi mindenesetre bizonyos, hogy éppen a „szomszédos” irodalmak párhuzamos kutatása során olyan diszciplinákat is a napirenden kell tartanunk, amelyeket a komparatiztika nem egy képviselője kiutasított az irodalomtudomány területéről. Ilyen a nemzetképkutatás,²⁰ az imagológia. Természetesen az egyik népről a másik irodalomban alkotott (olykor inkább manipulációról, mint valódi ismeretekről tanúskodó) kép megrajzolásakor viszonylag kevesebb hely juthat „magasabb” esztétikai tényezőknek, annál több a háttérben működő politikai erőknél, nem mindig egyértelműen tiszta szándékoknak. Az ilyen típusú kutatás a szépirodalmi alkotásokat a megfelelő társadalomtörténeti háttérrel világítja meg, és olykor előítéletek, félreértések, politikai aspirációk histórikumát adja, máskor azonban a tematológiával érintkezik, a pozitivisták korszak kedvelt kutatási területével, amely napjainkban ismét meglelte híveit. Valószínűleg az imagológiáról is azt mondhatjuk el, hogy

önmagában nem alacsonyabb rangú, mint a komparatiztika más részterülete (bár Welles szerint inkább népszichológia, mint irodalomtudomány); a közeli múltban lezajlott magyar vita résztvevői is azt állapították meg,²¹ hogy foglalkozni kell a nemzetkarakterológiával, mivel (bár ritkán tudományosan) már az 1930-as esztendőkből sokan foglalkoztak vele, több elméleti igényű mű is született, nem is szólva az efemer újságcikkekről, és még ma is jelen van gondolkodók és írók munkásságában. Különösen a több nemzetiségű országokban, ahol vegyesen, keverten élnek, és a más szokások, az eltérő kulturális hagyományok egymás mellett léteznek. Nem egy újabb szlovák regényt például abból a szempontból is lehet elemezni: vajon miképpen ábrázolja a szlovák-magyar közös múltat, történelmet, illetve milyen vonásokkal ruházza föl a magyar nemzetiségű szereplőket. Irodalmi sztereotípiák modern regényekben is föllelhetők, bár a sztereotípiák hangsúlyos jelenléte inkább egy hagyományos szemlélethez köthető. Más oldalról tekintve ezt a kérdést: a szlovákiai magyar irodalom regénytusainak megállapításakor is vethetünk egy pillantást arra a mozzanatra, miképpen érzékeltetik a szerzők a szlovák-magyar együttélés nem minden időszakban konfliktusmentes históriáját. A szlovák és a magyar nézőpont (és megvalósult eredmény) szembesítése azután - feltehetőleg - gondolatébresztő tanulságokkal járhat. S bár az imagológiai indultunk ki, elérkeztünk oda, hogy a szlovákiai magyar (és ukrán), valamint a szlovák irodalom tendenciáit, kapcsolódásait, korszerűségének jellegét elemző szempontok között a közös vagy eltérő tájékozódás szempontját is megemlítsük, és így egy adott államkeretben létező, különféle nyelvű irodalmak egymáshoz való viszonya mellett (a kapcsolattörténeten túllépve a tágabb kontextus jelentőségét hangsúlyozzuk. Ezzel (megint) Ďurišin kutatásaihoz térünk vissza. Magyarul olvastam „A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység” című, vitára hívó és a vitát megérdemlő tanulmányát,²² amelynek alapgondolatával - azt hiszem - egyet érthetünk: ti. a nemzetiségi irodalmak vizsgálatakor ki kell tekintenünk a szűkebb és a tágabb kontextusra. Az azonban nem egészen egyértelmű, hogy például szlovák-magyar viszonylatban ugyanazok az elemzési szempontok érvényesíthetők-e, mint a kanadai irodalmak (angol és francia) esetében, tekintettel arra, hogy Kanadában az említettek mellett magyar, szlovák, ukrán stb. irodalom is létezik, és ezek „kötöttségei” a kanadai angolhoz, illetve franciához (amennyiben vannak), illetve az anyaországihoz talán - és nem csupán a földrajzi távolság miatt nem egészen azonos jellegűek, mint a mi irodalmainkéi. Nevezetesen a tételezett cseh-szlovák irodalmi kontextus és a szlovákiai magyar (és ukrán) irodalom lehetséges összefüggéseinek jellegéről a kutatásnak még tovább kell gondolkodnia, ez összefüggések leírását higgadtan, egzakt módon kell elvégeznie. A regionalitás nem pusztán a nemzetiségi irodalom sajátossága, egy adott nemzeti irodalomban is - egyes korszakokban - dominálhat; s a regionalitás inkább a témát, a környezet ábrázolását tekintve jelentős, az író eszköztárával egy bizonyos irányzathoz kapcsolódhat (például a lírizáló prózához).

A szlovák és a magyar irodalomtudomány párbeszéde a komparatiztika területén mutatkozik a leggyümölcsözőbbnek. Kár lenne, ha ez a párbeszéd nem folytatódna, ha nem tanulnánk továbbra is egymástól.²³

Jegyzetek

- 1 HVIŠC Jozef: *Genologický aspekt medziliterárneho procesu v slovanských literatúrach*. (Tézy). In: Československá slavistika 1988. Praha 1988, 156.
- 2 POPOVIĆ, Anton: *Štrukturalizmus v slovenskej vede (1931-1949)*. Martin 1970.
- 3 POPOVIĆ: i.m. (Megjegyzem a kötet utolsó. szemelvénye, V. Blanár tanulmányrészlete 1950-ből való: 131-133.)
- 4 *La Littérature Comparée en Europe Orientale*. Réd.: I. Sötér, K. Bor etc. Budapest, 1963 *Littérature hongroise - littérature européenne*. Réd.: I. Sötér et Ottó Süpek. Budapest 1964.
- 5 REMAK, Henry H. H.: *Comparative Literature. Its Definition and function*. In: N. P. Stallknecht-, Horst Frenz: *Comparative Literature: Method and Perspective*. Carbondale 1961, 3-37.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 1.sz. (1990. január)

- 6 *A strukturalizmusról* 1968. 1. szám; *Irodalomelméleti viták Franciaországban*: 1971. 1-2. szám; *A modern poétika*: 1974. 3-4. szám; *Tudomány-e az irodalomtudomány?*: 1976. 4. szám; *Régi és új hermenautika*: 1981. 2-3. szám; *A beszédaktus-elmélet*: 1983. 2. szám; *Az olasz irodalomtudomány napjainkban*: 1985. 2-4. szám
- 7 *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerk.: Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Budapest 1965.: *Dě jiny a národy*. Ved. red.: Július Dolanský. Praha 1965.; *Tradicie a literárne vzťahy*. Ved. red.: Mikuláš Bakaš. Bratislava 1972.; *Ami összehasonlítható, és ami nem*. Szerk.: Balogh Magdolna és Berkes Tamás. Új Auróra Kiskönyvtár, H.n. 1989.
- 8 SZIKLAY László: *Milan Pišút és a magyar irodalom*. In: *Visszhangok*. Bratislava 1977, 140-153.
- 9 UGYANÓ: *Magyar motívumok Karel Krejčí művében*. In: Uo., 154-166.
- 10 KLÁTIK, Zladdo: *Slovenský a slovanský romantizmus*. Bratislava 1977; ĎURIŠIN, Dionýz: *Syystematika medziliterárneho procesu slovenský ch literatúr*. In: *Československá slavistika* 1988. Praha 1988. 147-154.
- 11 UGYANÓ: *Teória medziliterárneho procesu*. Bratislava 1985.; UGYANÓ a kollektív: *Osobitné medziliterárne spoloč enstvá*. Uo. 1987.; UGYANÓ a kollektív: *Systematika medziliterárneho procesu*. Bratislava 1988.
- 12 SZÜCS Jenő: *Vázlat Európe három történeti régiójáról*. Budapest 1986.
- 13 ĎURIŠIN, Dionýz: *Problémy literárnej komparatistiky*. Bratislava 1967.; UGYANÓ: *Teória literárnej komparatistiky*. Bratislava 1985, 335-342.; UGYANÓ: *O literárnych vzťahoch, sloh, druh, preldad* Bratislava 1976, 200-271.
- 14 *A komparatistika kézikönyve*. Szerk.: Fried István, Szeged 1987.
- 15 *Svájc népeinek irodalma - Svájci irodalom*: Helikon 1984. 2-4. szám; *A kanadai irodalmakról*: 1988. 1-2. szám.
- 16 BODI Leslie: *Österreichische Literatur - deutsche Literatur*. In: *Akten des VI. Internationalen Germanisten Kongresses Basel* 1980. Különlenyomat. Érdekes, más témájú példa: MÉŠTAN, Antonín: *Die Parallelen und Differenzen zwischen den tschechisch- und deutschschreibenden jüdischen Autoren aus Prag*. In: *Saggi di letteratura praghese*. Napoli 1987, 41-53.
- 17 FRIED István: *Eredmények és feladatok a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok kutatásában*. Irodalmi szemle 1980, 70-75.
- 18 KÄFER István: *A szlovák és cseh irodalom magyar bibliográfiája a kezdetektől 1970-ig*. Budapest 1985. Megítélése: DOBOSSY László: *Gondban, reményben azonosan*. Budapest 1909. 72-81.
- 19 *Literárne vzťahy slovensko-maďarské*. Red.: Rudolf Chmel. Martin 1973. Más, nem tudományos, de nagyon fontos kapcsolattörténeti kötet: LUKÁC , Emil Boleslav: *A nagy üzenetváltás*. Bratislava 1973.
- 20 FISCHER, Manfred S.: *Nationale Images als Gegenstand Vergleichender Literaturgeschichte*. Bonn 1981. Vö. még: KOŽMIŇSKI, Maciej - SIEROSZEWSKI, Andrzej: *O stereotypie polaka i wegra w XIX i XX w*. Kwartalnik Historiczny 1980. 193-204.
- 21 LACKÓ Miklós: *Viták a nemzeti jellemről a XX. század első felében*. Budapest 1987.; SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *A nemzetjellem fogalmáról*. In: Hungaro-Polonica. Budapest 1986, 145-155.; FRIED István: *Nemzetjellem-nemzetegyenység*. Tekintet 1988 3. sz. 62-69.
- 22 ĎURIŠIN, Dionýz: *A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység*. In: *Kontextus*. Madách-Műhely 1985. Bratislava 1985, 109-118. Vö. még ŠMATLÁK, Stanislav: *A szlovákiai magyar irodalom a szlovák és csehszlovák szocialista irodalom kontextusában*. In: Uo., 8-9. Szeretném kiemelni, hogy Šmatlák kissé protokolláris jellegű írása is szakít azzal az egyébként igazolhatatlan és elméletileg is tévesnek bizonyult felfogással, amely a nemzetiségi irodalmat a „híd” (nem elsősorban irodalmi-esztétikai jellegű) szerepére kárhoztatta.
- 23 Vö.: FRIED István: *Újabb szlovák irodalomtudományi könyvek* Filológiai Közöny 1981, 186-188.

SZERKESZTŐSÉGI KÖZLEMÉNY

1989. XI. 18-án Vágsellyén, egy tudományos tanácskozáson javaslat hangzott el egy történelmi emlékbizottság megalapítására. Folyóiratunk az ügyet felvállalva közli, hogy gyűjtőhelyévé válik mindazon adatoknak, és információknak, melyek a csehszlovákiai magyarok történelmének (szűkebb értelemben leginkább az elmúlt 40 esztendőnek) tragikus eseményeire, igazságtalanságaira, áldozataira vonatkoznak, különös tekintettel az 1944-49 közötti „hontalanság éveinek” jogfosztásaira, koncepciók pereire, vagyonelkobzásaira stb. A beérkezett adatok hitelesítését egy, a csehszlovákiai magyarok történelmével foglalkozó szakcsoport fogja elvégezni. A bizottság tevékenységéről olvasóinkat rendszeresen tájékoztatjuk. Várjuk leveleiket a szerkesztőség címén!

MILAN ZEMKO

Who's who – szlovákul

A legutóbbi években a szlovák történészek hozzáláttak, hogy a maguk módján benépesítsék nemzeti történelmünket - szlovákosítani kezdték a magyar történelmi családneveket. Ez a jellegzetesen szlovák következetlenséggel párosuló igyekezet olyan eredményekhez vezet, amelyek a tudományos és ismeretterjesztő irodalomban legalábbis ámulatba ejtően hatnak.

Vegyük elő például az akadémiai kiadású *Dejiny Slovenska* (Szlovákia története, Veda, Bratislava 1987) második kötetét, s nem győzünk csodálkozni a családnevek metamorfózisán, noha helyesírási alakjukat a modern történettudományban és publicisztikában is kellőképpen rögzítették. Ismertetek néhány példát vagy inkább esetet: az Apponyi család Aponi-ra változott, bár a politikus J. Apponyi neve jószerivel megőrizte eredeti alakját (talán csak vigyázatlanságból rövidült meg egy „p” betűvel); A. Dessewffy magyar politikus nem vesztette el ómagyar vezetéknevét, családját azonban Dežöfire „szlovákosították” (mintha az „ö” volna a legtipikusabb szlovák magánhangzó), és a tökéletesen reszlovakizált liptói Svätójánsky családhoz természetesen hozzátartozik a mérsékelt szlovákosított polihisztor, Martin Sentiváni is (a tradicionális Szentiványi helyett). A szlovákosítással sújtott családnevek egész sorát idézhetném még, ám a szlovakizáló buzgalom sajtószerű csúcspontját a *Szlovákia története* ezen kötetében az F. Pulský, J. Bajči és P. Beňovský nevek újszerű helyesírása jelenti: mindháman a 19. század negyvenes éveiben kibontakozó szlovák nemzeti mozgalom esküdt ellenségei voltak. A nevezett „szlovákfalók” nem is sejtették, hogy történészeink száznegyven év múltán miként állnak majd bosszút rajtuk a szlovákokat ért sérelmekért.

Ha feltesszük a kérdést, ugyan mire jó a történelmi családnevek efféle reformja, a mű összeállítói az előszóban így válaszolnak: „A szerzők a családnevek és vezetéknevek írásánál szakítottak a régi, nem egységes írásmódokkal és a szlovák helyesírást alkalmazták. Ezáltal akarták közel hozni a mai olvasókhhoz a felsorolt, nemzeti történelmünkbe beletartozó történelmi személyiségek neveit, könnyíteni és pontosabbá akarták tenni az olvasásukat.” A szerzők azonban ennek épp az ellenkezőjét érték el. A családnevek írásának egységet nélkülöző módja (ha létezett) még hangsúlyosabbá vált. Ráadásul a szerzők lebecsülték a mai olvasókat is, akik aligha szorulnak rá a történelmi személyiségek effajta „közelhozatalára”.

A *Szlovákia története* negyedik, egy évvel korábban megjelent kötetében a történelmi családneveket az eredeti helyesírással írják. Egy példa nélküli, sosem volt helyzet alakul így ki: egyugyanazon és ma a leginkább reprezentatív szlovák történelmi munkán belül, melynek minden szempontból meg kéne felelnie a tudományosság legszigorúbb követelményeinek, az elemi szakmai (ha úgy tetszik mesterségbeli) alapelveket sem tartják tiszteletben a történelmi személyiségek tárgyalásakor.

Az akadémiai kiadású *Szlovákia története* azonban korántsem áll egyedül a magyar történelmi családnevek szlovák hangzású, vagy legalábbis szlovakizált helyesírású alakjainak bevezetésére irányuló állhatatos és ellentmondásos törekvésben. *Slovenský biografický slovník* (Szlovák Életrajzi Lexikon) (Matica Slov, Martin, 1986) még tovább ment és hozzányúlt valamennyi 1918 előtt elhunyt személyiség nem szlovák hangzású utó- és családnevéhez, bár ismét a ránk olyannyira jellemző következetlenséggel. A szlovákosító igyekezet teljes, egészében elsősorban a magyar utó- és családnevekre irányul. Így hát Ányos Lajos, a magyar fordító és publicista (Komáromban született és halt meg a múlt században) Ludovít Áñošsá változott, a 19. századi magyar íróból, Erdélyi Jánosból Ján Erdéli lett s a publicistaként ismert Angyalffy M. A. vezetékneve Andalvivá alakult át. Az Életrajzi Lexikon szerzői a magyar vezetéknevek írásmódjának szlovákosításában még az önmaguk által megállapított időhatárt is átlépik, s 1918 után elhunyt személyiségek neveit is kiigazítják.

Például ifjabb Andrassy Gyulából, a magyar politikusból és publicistából Andráši lett, noha 1929-ben halt meg. Másfelől azonban az *Életrajzi Lexikon* szerzői érintetlenül hagyják a német vezetékneveket és csak az utóneveket szlovákosítják. A körmöcbányai származású publicista, Teodor Aschner nem változott át Asnerrá, és Ján Beitel egyházi íróból sem lett Bajtel (noha bizonyára nem Ján utónéven publikált). Úgy tűnik, a „történészek, nyelvtudósok és bibliográfusok” anonim kollektívája, amely elfogadta a nem szlovák neveknek az *Életrajzi Lexikonban* történő átírására vonatkozó döntést, elfelejtette azt az elemi bibliográfiai követelményt, hogy a publikációs tevékenységet folytató személyiség család- és utónévét azon alakban kell feltüntetni, amelyen publikált.

Sajnos, szerzőinket és szerkesztőinket semmi sem fertőzi meg olyannyira, mint a rossz példa. Tomáš Winkler nemrég megjelent, egyébként érdekes, *Cesty na popravisko* (Utak a vesztőhelyre. Osveta, Martin 1988) című könyvében hemzsegnek a célzatosságok a történelmi személyiségek neveinek felsorolásakor. A hagyományosan irt Thököly, Pálffy, Majthényi, Pázmány, Eördögh, Szirmay; Ruttkay, mi több, Szentiványi (miért nem Svätóajánsky?) mellett úgyszólván a semmiből feltűnik a Forgáč, Rákoci, Bočkai, Vešeláni, Okolič áni, Berč éni, Illešvai stb., stb. név. A könyvet az olvasók széles körének szánják, mellyel ily módon elhitetik, hogy a történelmi személyiségek neveinek írásánál teljesen önkényesen járhatunk el, hiszen itt - úgy a magunk módján - minden mindegy.

A Szlovákia története és az *Életrajzi Lexikon* szerzői nem nagyon fárasztották magukat a történelmi családok és más személyiségek vezetéknevével alkalmazott újfajta gyakorlat alaposabb magindoklásával. Részletesebben foglalkozott ezzel a kérdéssel dr. Jozef Novák docens, aki talán nem fog tiltakozni, ha a történelmi családnevek szlovakizáló átírása kezdeményezőjének tekintem őt. Javaslatát és azok indoklását az *Úprava písania priezvisk historických rodov* (Történelmi családnevek írásának módosítása Slovenská archivistika, 1979. 2. sz. című tanulmányában) és a *Rodové erby na Slovensku* (Családi címerek Szlovákiában Osveta, Martin 1980) címet viselő publikáció első kötetében tette közzé.

Novák docens a szlovák eredetű magyarországi családok (természetesen a történelmi Magyarországról van szó - a ford. megj.) tagjainak vezetékneveit illetően javasolta a szlovák hangzású név következetes felújítását, a többi magyarországi család képviselőinek esetében pedig a szlovák helyesírás bevezetését. Javaslatát néhány indokkal támasztotta alá:

- saját nyelvünk van, diakritikus helyesírással, s ez írásbeli megnyilvánulás esetén kötelez bennünket;

- a történelmi családnevek magyarosítás hatására bekövetkezett megváltoztatása a mai történészek számára nem kellene, hogy kötelező erejű legyen;

- miként ma természetes a szlovák helységnevek használata, éppoly természetes kell, hogy legyen az e helységnevekből származtatott vezetéknevek szlovák alakja;

- a mai Magyarország helységneveiből származtatott családnevet eredeti alakjában kell meghagyni s csupán helyesírási szempontból kell megváltoztatni. A magyar vezetéknevek szlovák helyesírás szerinti átírásánál kizárólag a fonetikus átírás alkalmazandó. Javaslatát támogató érvként Novák docens felhossa, hogy a vezetéknevek írása mindig csak konvenció volt és az is maradt: „Nem létezik ugyanis olyan előírás vagy törvény (mégpedig napjainkban sem), miszerint a vezetéknev változtathatatlan.” A javaslattevő csupán egyetlen korlátot szab magának - a történelmi családok irodalmi tevékenységet folytató képviselőit meghonosodott neveiken kell feltüntetni.

Fentebb rámutattam, hogy az *Életrajzi Lexikon* szerzőit ez az elementáris bibliográfiai alapelv sem korlátozta. Mindazonáltal a családnevek újszerű átírásának érvei sem tudtak meggyőzni engem.

Persze, a családnevek írása konvenció, ami azonban nem jelenti azt, hogy egyesek vagy akár a szakbizottságok tetszés szerint és önkényesen bánhatnak velük. Hiszen az utónév és a vezetéknev legalábbis az európai kultúrkörben - az identitás, mi több, az emberi méltóság

tartozéka, mégpedig mind hangalakját, mind (s talán még inkább) írásos alakját tekintve. A nemesi, de a „plebejus” vezetéknevek írásmódjának fejlődése történelmi és szokásjogi szempontból olyannyira meghatározott, hogy a szlovák (nemhogy még a külföldi) családnevek esetében sem alkalmazhatjuk mechanikusan a mai szlovák irodalmi nyelv kritériumait. Ha szó szerint vennénk Novák docens javaslatát, akkor a szlovák vezetéknevekből is ki kéne küszöbölnünk az összes helyesírási eltérést és következetesen szlovákosítani kellene valamennyi idegen eredetű családnevet, tekintet nélkül arra, hogy az arisztokrácia, vagy a „misera contribuens plebs” viselte őket.

Nem kevésbé vitatható a szlovák származású nemesi családok elmagyarosított vezetékneveinek reszlovakizálására vonatkozó javaslat. A felvidéki nemesség egy része a 16. és a 17. században, a rendi felkelések idején magyarosította az eredeti szlovák család- neveit, amikor még aligha lehetett szó a 19. és a 20. századból ismert magyarosításról. E családok képviselői évszázadokon át viselték magyarosított vezetéknevüket (bár a szlovák nyelv nem egy esetben egészen a múlt századig anyanyelvük maradt), s amennyiben a családok nem haltak ki, ezeket a neveket viselik ma is. Anakronisztikus önkényeskedés volna tehát, ha a családneveket „bizottsági úton” reszlovakizálnák s olyan alakot adnának nekik, amely már háromszáz vagy még több éve nem létezik, s amelyre ezen családok még élő tagjai nem is reagálnak. Egy ilyen lépést azon helységnevek mai formája sem tesz jogosulttá, amelyekből az eredeti családneveket levezették, mivel már régóta önálló családnévként léteznek.

A történelmi családnevek alakjainak változásáról vagy megőrzéséről viselőiknek kellene döntenük, s ha már egy sem él közülük, akkor talán az a megoldás felelne meg leginkább az érvényes konvenció és a tisztesség követelményeinek, hogy tiszteletben tartjuk a család utolsó tagjai által viseli vezetéknevet, illetve azt, amely már régen meghonosodott a történetírásban és a publicisztikában. Igaz, történetírásunkban már a múlt század óta polgárjogot nyert néhány magyarországi történelmi család vezetéknevének szlovák alakja vagy írásmódja (Čák az ismert Csák vagy Chaak helyett, Zápolský a Szapolyai helyett, Zrínský a Zrínyi vagy a horváth Zrinski helyett stb.) A fenti esetekben azonban rég kihalt-családokról, a szak- és szépirodalomban régen meghonosodott konvencióról van szó.

Az egész szlovakizációs vállalkozás legnagyobb paradoxona talán az a javaslat, mely szerint a történelmi családok képviselőit fel kell osztani irodalmilag aktívakra, akiknek az eredeti vezetéknevét meghagynák, valamint a „többiekre”, akiknek a családnevét reszlovakizálnák vagy legalább a szlovák helyesírás szerint módosítanák. Ez azt jelentené, hogy ugyanazon család tagjai legalábbis két, egymástól néha teljesen eltérő vezetéknevvvel rendelkeznének (például Szentiványi és Svätójánský), s ez semmiképpen sem szolgálná írásmódjuk egységesítését. Ráadásul a történelmi családok sokszor egészen jelentéktelen, csak a „kék vér” adományával rendelkező képviselőit is szlovákosítanunk kellene, ily módon valamiképp kisajátítva őket (noha ezt a szándékot Novák docens tagadja), míg azoknak, akik valamit jelentettek, valamiben kitűntek, kegyesen meghagynánk eredeti, nem szlovák nevet. Eri a paradoxont nyilván az *Életrajzi Lexikon* szerzői is tudatosították és sajtóságos megoldást találtak: a biztonság kedvéért nyakra-főre szlovákosítják azoknak a magyar irodalmi személyiségeknek a vezeték- és utónevét, akiknek valami közülük volt a mai Szlovákia területéhez, míg a többi, nem szlovák irodalmár esetében az utónevekkal teszik ugyanezt. Márpedig az ilyesmi valóban kultúrbotrányal fenyeget.

Az *Életrajzi Lexikon* főszerkesztője, Vladimír Mináč a történelem és az irodalom viszonyáról folyó vitában (Slovenské pohľady, 1988/3) imígyen tör lándzsát történelmünk „benépesítése” mellett a nem szlovák családnevek szlovákosítása révén: „A magyarok, akik árgus tekintettel figyelnek bennünket, a szemünkre vetik például, hogy kisajátítottuk Balašát, mert nem Balassának, hanem Balašának írjuk, s ráadásul átkereszteljük Valentre. Csakhogy eközben világosan megmondjuk, hogy Balaša a magyar reneszánsz költészet megteremtője, s

ha a szlovákul írott versikéivel is foglalkozunk, csak azért tesszük, mert ez a kötelességünk. Ez a mi felségterületünk, melyet Balašával is benépesítünk.”

Nos, valahol itt van a probléma lényege: Balassa Bálint, alias Valent Balaša valójában csak akkor lesz igazán a miénk és szlovák, ha kulturális és történelmi tudatunk - mely a legsajátabb felségterületünk kellene, hogy legyen - részévé válnak éppen ezek a „szlovákul írott versikék”, s az ilyesmi, persze, mindig nehezebb és igényesebb feladat, mint a költő nevének egyszerű átírása. De ha egyszer a költő műve kulturális és történelmi tudatunk részévé válik, akkor a két „s” betűvel és lágyítójel nélkül írott Balassa is szlovák lesz - legalábbis részben. (Miképpen - hogy a legelőbb jelen felé forduljak - Ján Buzássy költő is kétségbevonhatatlanul szlovák, noha nem „javította át” a nevét Buzási-ra és nem vett fel semmiféle tősgyökeres szlovák művész álnevet.)

A magyar reneszánsz költőre és nemesre, Balassára vonatkozó véleményemet bátorkodom kiterjeszteni a többi történelmi család képviselőire és más történelmi személyiségekre is, akik bármiféle módon szerepet kaptak Szlovákia történelmében. Vitathatatlan, hogy ezek a nemesek és nem nemesek (tekintet nélkül nem egyszer vitatható nemzetiségi származásukra) múltunk részét képezik, legalábbis „an sich”, részvételükkel a ma általunk lakott terület történelmében. Hozzájárultak Szlovákia történelmi arculatának kialakításához. Ezért országunk múltjából nem lehet kiradírozni őket. Éppoly lehetetlen azonban, hogy utólag, történelmietlen módon „átgyúrjuk” és „kiigazítsuk” őket olyanokká, amilyenek sosem voltak, vagy amilyenként a történelmi fejlődés évszázados folyamatában megszűntek létezni. „Történelmi igazságszolgáltatást” követelni az adatok (s köztük a történelmi személyiségek nevének) megváltoztatásával nem jelentene mást, mint a kicsiségünk és alacsonyabbrendűségünk megemésztetlen komplexusaként megnyilvánuló szlovák prentizmus újabb változatát. Végső soron a legjobb szándékú misztifikáció is csupán további (ön)misztifikálásokhoz vezet. Ezekből pedig igazán volt már elég.

G. Kovács László fordítása

A szlovák történész esszéjének már meglehetősen hosszú előtörténete van, melynek két legfontosabb dátuma 1977 és 1980. 1977 szeptemberében élenjáró szlovák történészek és nyelvészek a magyar történelmi családnevek szlovákosítása mellett döntöttek három évvel később pedig napvilágot látott a döntés gyakorlati megvalósítására példát mutató, s Magyarországon is figyelmet keltő munka, Jozef Novák Rodové erby na Slovensku (családi címerek Szlovákiában, Martin, 1980) című kötete. A magyar történelmi családnevek szlovák változatának „kidolgozása”, illetve a szlovák ortográfia szerinti írása azóta terjedőben van, bár - lásd Milan Zemko írását korántsem találkozott egyértelmű helyesléssel.

A magyar szakemberek álláspontja egyértelmű: a névhez való jogot alapvető személyiségjognak tekintik s elfogadhatatlannak tartják ezek önkényes - bármilyen tetszetősen magyarózott - átírását “lefordítását”: a történelmi nevek (re)szlovakizálásában a történelmi tudatot megzavaró, sőt meghamisító tendenciákat fedeznek le.

A két ország szakemberei között már évek óta folyik a vita, egyelőre az álláspontok közeledése nélkül. Milan Zemko írása, melyet a Slovenské pohľady 1989. évi 8. számából vettek át a szerző elfogulatlan szemlélete, objektivitása azonban felvillantja a méltányos megegyezés lehetőségét is.

Az eddigi viták anyagát foglalja össze a Sarka László szerkesztésében megjelent Magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje a régi magyar család- és személynevek, valamint a helynevek írásmódjáról (Budapest 1988) című könyv, mely a közös múltunk egyes kérdéseit taglaló, a Magyar-Csehszlovák Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozata kiadványaként megjelenő Hungaro-Bohemicoslovaca sorozat első kötele.

G. K. L.